

งานวิจัย
เรื่อง

การศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
จากเอกสารสำคัญทางวรรณคดีในสมัยนั้น

ผู้วิจัย

รองศาสตราจารย์ ดร.ปัญญา บริสุทธิ์

ได้รับทุนวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

พ.ศ. 2526

ชื่องานวิจัย การศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากเอกสารสำคัญทางวรรณคดีในสมัยนั้น

ผู้วิจัย รองศาสตราจารย์ ดร.ปัญญา บริสุทธิ์

บทคัดย่อ

ในงานวิจัยเรื่อง "การศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจากเอกสารสำคัญทางวรรณคดีในสมัยนั้น" ผู้วิจัยมีจุดประสงค์ที่จะวิเคราะห์เอกสารสำคัญทางวรรณคดีในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะ เพื่อให้ได้ผลการวิจัยในเรื่องสภาพสังคมของ ไทยในช่วงรัชกาลนั้นว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร นับเป็นการวิจัยในแง่หนึ่งที่ว่าวรรณคดีร่วมสมัยนั้นยอมรับสะท้อนภาพชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของคนในสมัยนั้นได้อย่างไร

ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยเป็นขั้นตอนตามลำดับดังนี้คือ บทที่ 1 เป็นบทวิเคราะห์เรื่องความสำนึกทางสังคม บทที่ 2 วิเคราะห์แบบแผนทางการปกครอง บทที่ 3 วิเคราะห์แบบแผนทางวัฒนธรรม บทที่ 4 วิเคราะห์ความเชื่อทางศาสนา และ บทที่ 5 เป็นบทสรุปผลการวิจัย

ผลของการวิจัยสรุปได้ว่าสังคมไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ถึงแม้จะเป็นสังคมศักดินา และเป็นระบบเจ้าขุนมูลนายซึ่งอาจทำให้มองเห็นว่าเป็นสังคมที่สร้างความแตกแยกก็ตาม แต่ลักษณะสังคมเช่นนี้ยังมีการออมชอม ผอมนักผอมนเบา และการถือหลักพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดทรงสนพระทัยห่วงใยในทุกขุขุของประชาชนและทรงมุ่งมั่นทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองในทุกด้าน ฝ่ายประชาชนก็รักษาระบอบธรรมเนียมประเพณี และมีศรัทธาความเชื่อในพระพุทธรศาสนาอย่างแน่นแฟ้น

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	1
1. ความเป็นมาของปัญหา	1
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
3. ขอบเขตของการวิจัย	2
4. วิธีดำเนินการวิจัย	3
5. ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย	3
6. ลักษณะและเนื้อหาของเอกสารหลักที่ใช้ในการวิจัย	4
บทที่ 1 วิเคราะห์ความสำคัญทางสังคม	7
1.1 ลักษณะที่เหมาะสม	7
1.1.1 การสนับสนุนส่งเสริมพวกเดียวกัน	7
1.1.2 การรู้จักอ่อนหนักอ่อนเบา	8
1.1.3 การพึ่งพาอาศัยกันในสังคม	8
1.1.4 การคบคน	9
1.1.5 การประพฤติตามแบบอย่างของผู้ใหญ่	12
1.1.6 การบวชเรียนเป็นหน้าที่ทางสังคมอย่างหนึ่งของชาวไทย	13
1.2 ลักษณะที่บกพร่อง	14
1.2.1 ความไม่เป็นธรรมในสังคม	14
1.2.2 ระบบเจ้าขุนมูลนาย	18

	หน้า
1.2.3 ลักษณะแตกแยกของสังคม	21
1.2.4 อิทธิพลของเงินและค่านิยมในเรื่องอวดความมั่งมี	22
1.2.5 การหลอกลวงในสังคม	24
1.2.6 การฉ้อฉลค้ำค้ำในสังคม	24
1.2.7 การทำงานเอาหน้า	26
1.2.8 การตักของในลาภยศ	26
1.2.9 ความไม่จริงใจในสังคม	27
บทที่ 2 วิเคราะห์แบบแผนทางการปกครอง	29
2.1 แบบแผนการปกครองที่เหมาะสม	29
2.1.1 การทำนุบำรุงบ้านเมือง	29
2.1.2 การตั้งจวนประจำตำแหน่งเจ้าเมือง	31
2.1.3 การปฏิบัติเมื่อเกิดอภินิหาร	32
2.1.4 การปกครองภายในพระราชวัง	33
2.1.5 การส่งเสริมข้าราชการให้มีรายได้เลี้ยงตนเอง	34
2.1.6 หลักการปกครองผู้ไต่บังกับบัญชา	34
2.2 แบบแผนทางการปกครองที่บกพร่อง	36
2.2.1 การใช้อำนาจปกครองขมขู่ราษฎรของขุนนางผู้ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดิน	36

	หน้า
2.2.2 การใช้อำนาจทางการศาลอย่างไม่เป็นธรรมของตุลาการ	38
2.2.3 ความไม่ซื่อตรงของข้าราชการ	39
บทที่ 3 วิเคราะห์แบบแผนทางวัฒนธรรม	40
3.1 วัฒนธรรมทางการศึกษา	40
3.1.1 สถานที่และลักษณะวิชาที่ศึกษาเล่าเรียน	40
3.1.2 การเคารพยกย่องครู อาจารย์ และลักษณะการสอนของครู	43
3.2 วัฒนธรรมในค่านพระราชาพินิ	44
3.2.1 พระราชาพินิไฉนนำ	45
3.2.2 พระราชาพินิพรุณศาศตร	46
3.2.3 พระราชาพินิสงทหายปีเกา	47
3.3 วัฒนธรรมในค่านชนบประเพณีพนบ้าน	48
3.3.1 ประเพณีการปฏิบัติตนในการค้ำหน้าและอาบนน้ำ	48
3.3.2 ประเพณีการแต่งกาย	50
3.3.3 ประเพณีการ เคารพพนันถือผู้อาวุโสและให้เกียรติผู้อื่น	53
3.3.4 ประเพณีลอยกระทงประทีป	54
3.3.5 ประเพณีการฉลองสงกรานต์	55

	หน้า
3.3.6 ประเพณีโกนจุก	57
3.3.7 ธรรมเนียมการไช้เม่สือในการติดคอชอความรัก	58
3.3.8 ประเพณีการแต่งงานเคื่อนทก	59
3.3.9 ธรรมเนียมการขับไล่อราหุอมจันทร์	60
3.4 ขนบธรรมเนียมประเพณีทางพุทธศาสนา	61
3.4.1 ประเพณีการเทศน์มหาชาติ	61
3.4.2 ประเพณีการถวายผากฐิน	64
3.4.3 ประเพณีการทอดผาปา	65
3.4.4 การฉลองพระอาราม	67
3.4.5 การหมผาพระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์	68
3.4.6 การสงวนำพระพุทธรูป	69
3.4.7 การเดินประทักษิณรอบพระเจดีย์	69
3.4.8 การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับ	70
3.4.9 การถวายภัตตาหารโกธนาหารแก่ภิกษุผู้เดินทาง	71
3.4.10 การถวายสละจากภคคแก่พระสงฆ์	72
บทที่ 4 วิเคราะห์ความเชื่อทางศาสนา	74
4.1 ความศรัทธาในการสร้างวัดวาอาราม	74
4.2 การห้ามเล่นกีฬาหรมานสัตว์	77
4.3 การสร้างและอนุรักษ์ศิลปกรรมทางพุทธศาสนา	78

	หน้า
4.4 ความเชื่อทางพุทธศาสตร์และไสยศาสตร์ร่วมกัน	81
4.5 ความเกรงกลัวบาปกรรม และความเชื่อในอานิสงส์บุญ	84
4.6 การสร้างทานบารมี	88
4.7 การบูชาพระบรมสารีริกธาตุ	90
4.8 ความเชื่อเรื่องการกลับชาติมาเกิด	91
4.9 ความเชื่อในอานิสงส์แห่งการบวช	92
4.10 ความนิยมเรื่องพระโต	93
4.11 ความเชื่อในพระไตรลักษณ์	95
4.12 การอธิษฐานผลบุญ	96
บทที่ 5 สรุปผลของการวิจัย	100
บรรณานุกรม	105

1. ความเป็นมาของปัญหา

เนื่องจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยสุดท้ายของประวัติศาสตร์ไทยยุคโบราณ เพราะเมื่อสิ้นรัชกาลนี้แล้ว ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โฉมหน้าของประวัติศาสตร์ไทยก็เปลี่ยนเป็นยุคใหม่ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในความเจริญแบบใหม่แบบตะวันตก และมีการติดต่อสัมพันธ์ทางการ เมืองและวัฒนธรรมกับประเทศทางตะวันตกอย่างกว้างขวาง เป็นการเปิดประตูรับอารยธรรมของตะวันตกมาปรับปรุงใช้ในกิจการคานทาง ๆ ของไทย และถือเป็นนโยบายในรัชกาลต่อ ๆ มา จนถึงทุกวันนี้ ดังนั้นการศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นการศึกษาข้อยุติเกี่ยวกับสภาพของสังคมไทยโบราณยุคสุดท้าย

ความจริงการศึกษาเรื่องสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เคยมีผู้ทำการศึกษาวิจัยมาแล้วหลายเรื่อง โดยใช้เอกสารและข้อมูลทาง ๆ ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นส่วนใหญ่ แต่ผู้วิจัยมีความเห็นว่าวรรณคดีที่แต่งขึ้นหรืออาจถึงในรัชกาลนี้ก็เป็นเอกสารที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งอันควรจะนำมาวิจัยให้ทราบถึงสภาพสังคมในสมัยนั้นอย่างกว้างขวางและถูกต้องได้เช่นเดียวกัน เพราะวรรณคดีเปรียบดังกระจกเงาที่สะท้อนภาพของสังคมในสมัยนั้นให้แลเห็นความที่คนใดประสมพบมา ควดยเหตุนี้วรรณคดีจึงให้ข้อมูลประกอบการวิจัยได้หลายอย่าง แม้จะมีใช้เป็นข้อมูลโดยตรงแบบเอกสารทางประวัติศาสตร์ แต่ก็ให้ข้อคิดและความจริงในแง่ต่าง ๆ ซึ่งเอกสารทางประวัติศาสตร์ได้ละเว้นหรือมองข้ามไปเสีย

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง "การศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจากเอกสารสำคัญทางวรรณคดีในสมัยนั้น" มีจุดมุ่งหมายที่จะวิเคราะห์ความคิดเห็นของกวีบางกวีในสมัยนั้นว่ามีคอสภาพสังคมไทยในรัชกาลที่ 3 อย่างไร ซึ่งนับได้ว่าเป็นการบงสภาพสังคมไทยในอีกแบบหนึ่งในฐานะที่กวีเป็นผู้มีส่วนรู้เห็นในเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสมัยของตน และสอดแทรกความนึกคิดส่วนตัวลงในบทประพันธ์ ทำให้ผู้อ่านเกิดความคิดในแง่ต่าง ๆ ตามไปด้วย

3. ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยได้วางขอบเขตของการวิจัยเรื่องนี้โดยใช้วรรณคดีสำคัญหลายเล่มเป็นหลัก เช่น เพลงยาวพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพลงยาวของพระมหามนตรี (ทรัพย์) เพลงยาวของคุณสุวรรณ เพลงยาวของสุนทรภู่นิราศต่าง ๆ รวมทั้งกาพย์พระไชยสุริยาของสุนทรภู่นิราศเดือนของนายมี และอิศริญาณภาษิตของหม่อมเจ้าอิศริญาณ ซึ่งจะให้ครอบคลุมประอบแนวความคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหัวเรื่องของการวิจัยเรื่องนี้

เพื่อจำกัดขอบเขตของการวิจัยให้กระชับ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์วรรณคดีสำคัญดังกล่าวออกมาเป็น 4 หัวข้อด้วยกัน คือ

1. ความสำนึกทางสังคม
2. แบบแผนทางการปกครอง
3. แบบแผนทางวัฒนธรรม
4. ความเชื่อทางศาสนา

4. วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยทำการวิจัยตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. รวบรวมข้อมูลทางวรรณคดีที่สำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น เพลงยาวพระราชทานในรัชกาลที่ 3 เพลงยาวของพระมหามন্ত্রী (ทรัพย์) เพลงยาวของคณะสุวกรม นีราศและเพลงยาวของสุนทรภู่ นีราศเคื่อนของนายมี อิศริยาเสนาฯ ฯลฯ
2. นำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์ให้เข้ากับข้อต่าง ๆ ที่วางไว้ในขอบเขตของการวิจัย
3. จัดหมวดหมู่ของผลที่ได้จากการวิเคราะห์ในข้อ 2 และวิจารณ์ในด้านความเป็นจริงหรือความเป็นไปได้ว่ามีมากน้อยเพียงใด
4. สรุปผลการวิจัย

5. ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

1. ผลงานวิจัยเรื่องนี้จะช่วยให้ได้ทราบลักษณะสภาพสังคมในรัชสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ปรากฏในรูปวรรณคดีแบบต่าง ๆ อันเป็นการขยายความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในสมัยนั้นอย่างกว้างขวางและละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น
2. เป็นการช่วยตรวจสอบความถูกต้องทางหลักฐานประวัติศาสตร์ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยเรื่องราวต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 3

3. เป็นประโยชน์ในการศึกษาทัศนคติและแนวความคิดของกวีในสมัยนั้น
ว่ามีความแตกต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไรต่อสิ่งที่ได้พบเห็น ตลอดจนประสบการณ์
ในทางต่าง ๆ ของชีวิต

6. ลักษณะและเนื้อหาของเอกสารหลักที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
เจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้กำหนดเอกสารสำคัญทางวรรณคดีกัน เป็นวรรณคดีรวมสมัย
กึ่งกลอนไวพจน์หนึ่ง เพื่อหาข้อมูลจากวรรณคดีเหล่านั้น และนำมาวิเคราะห์โดย
อาศัยหลักการว่าผู้เขียนวรรณคดีเหล่านั้นควร เป็นผู้ที่มีชีวิตอยู่ในสังคมสมัยรัชกาลที่ 3
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จริง ๆ ได้พบได้เห็นบุคคลต่าง ๆ ในวงสังคมสมัยนั้นอย่าง
ใกล้ชิด และได้แสดงทัศนคติความคิดเห็นของตนต่อสังคมออกมาในงานประพันธ์ของตน
ภาพที่เห็นตลอดจนความนึกคิดกึ่งกลอนในวรรณคดีที่บุคคลเหล่านั้น เขียนขึ้นน่าจะมาเป็น
ดังกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นภาพชีวิตคนไทยในสังคมสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เป็นอย่างดี
อีกประการหนึ่งผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มหนังสือวรรณคดีกึ่งกลอนมาเป็นหลักในการวิเคราะห์
ก็เพราะว่า หนังสือกึ่งกลอนเป็นเรื่องของคนสามัญแทบทั้งสิ้น ในเมื่อคนสามัญเป็น
ผู้เขียนงานเขียนของ เขากยอมแสดงออกซึ่งลักษณะของสังคมคนสามัญเป็นส่วน ใหญ่
ซึ่งลักษณะกึ่งนักคอกภาพสังคมกันแท้จริงที่จะนำเราไปสู่ความเข้าใจในชีวิตของคนไทย
ในสมัยนั้นได้อย่างแจ่มแจ้งพอควร ในกลุ่มหนังสือกึ่งกลอนมีอยู่สองเล่มที่เป็นผลงาน
ของบุคคลระดับเจ้า คืองานพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 3 และงานนิพนธ์ของ
หม่อมเจ้าอิศรญาณ หม่อมเจ้าอิศรญาณกนิษฐาเป็นภิกษุอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร
ทรงใช้ชีวิตอย่างสมณะ มีโคจรคำเนินพระธมมัตถ์แบบเจ้านายทั่วไป ผลงานของ
พระองค์จึง เป็นงานที่แสดงความรู้สึคนึกคิดแบบสามัญชนธรรมดาคนหนึ่ง ส่วนงาน

พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 3 นั้น เป็นเพียงแง่หนึ่งทางถึงสังคมในระดับสูงบางประการ เท่านั้น

เนื้อหาสาระของกลุ่มหนังสือวรรณคดีที่ใช้เป็นหลักในการวิเคราะห์กิจกรรมของสุนทรภู่ พระมหามนตรี คุณสุวรรณ นายมีหาคเล็ก และหม่อมเจ้าอิศรญาณเป็นงานที่ขึงแนวทางอย่างเดียวกันคือพรรณนากาพย์วีรกรรมและสังคมของชนไทยทั่วไป ในระดับต่ำและระดับปานกลาง ส่วนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นแสดงทัศนะและภาพชีวิตของบุคคลในสังคมชาววัง และสังคมชั้นสูงอื่น ๆ อาจจะกล่าวอย่างกว้าง ๆ ณ ที่นี้ก่อนจะนำวรรณกรรมแต่ละเล่มมาวิเคราะห์ในบทต่อไปได้ดังนี้

วรรณกรรมของสุนทรภู่เก็บความเฉพาะจากนิราศทุกเล่มที่สุนทรภู่เขียน เพราะจะบันทึกและส่วนสำคัญของวรรณกรรมเหล่านั้นจึง เป็นเรื่องพรรณนาการ เดินทางไปยังที่ต่าง ๆ และมีการบรรยายภาพสถานที่ตลอดจนบุคคล สังคม ชนบทธรรมเนียมประเพณีและศาสนาอย่างค่อนข้างละเอียดลออมากกว่างานประเภทอื่นของสุนทรภู่ เช่น นิทาน และบทละครจักร ๆ วงศ์ ๆ เช่น พระอภัยมณี ลักษณวงศ์ ไคบุตร สิงห์ไกรภพ อภัยนุราช เป็นต้น

วรรณกรรมของพระมหามนตรี เป็นเพลงยาวที่บันทึกและเกณต์ทางเสียดสีสังคม และวิพากษ์วิจารณ์สังคมที่กวีได้พบเห็นและได้รวมอยู่ด้วย

วรรณกรรมของคุณสุวรรณ คือเพลงยาวเกี่ยวกับการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุภาเทพ มีการบรรยายสภาพความทุกข์ของบุคคลในระดับเดียวกัน

และในทางระดับ เป็นข้อสังเกตเรื่องคนและความประพฤติของคน แม้ในสังคมแคบ ๆ
เท่าที่หัวจะโคขบเห็นก็ตาม แต่เป็นข้อสังเกตที่ถกกันอย่างยิ่ง

วรรณกรรมของนายมี มหาตมเล็ก หรือ ทัณพรหมสมพศร์ ผู้เป็นศิษย์
สุนทรภู่ นั้น ก็คือเพลงยาวสรร เสรีจิวพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
และนิราศเคียน ในเพลงยาวสรร เสรีจิวพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า-
อยู่หัวนั้น นายมีได้บรรยายถึงพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของรัชกาลที่ 3 ที่ไทรทองปฏิบัติ
เพื่อทำนุบำรุงบ้านเมือง และพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ส่วนในนิราศเคียนนั้น
ก็ได้พรรณนาถึงเคียนต่าง ๆ ในรอบปีที่มีความสัมพันธ์ต่อชีวิตของคนไทยในสมัย
รัชกาลที่ 3 อย่างไรก็ตาม แต่ละเคียนคนไทยในสมัยนั้นทำอะไร แสดงวัฒนธรรมอะไร
บ้างที่เห็นใกล้ชิดแจ่ม และวัฒนธรรมบางอย่างก็นับได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของไทยเรา

วรรณกรรมของหม่อมเจ้าอิศรญาณ คือ อิศรญาณภาษิตซึ่งมีลักษณะ
รูปแบบการประพันธ์เป็นเพลงยาว แม้จะเป็นข้อถกเห็นส่วนตัวซึ่งกวีผู้แต่งแสดงต่อ
สังคมไทยอย่างไม่ค่อยมีเอกภาพในเนื้อหาสาระ แต่มีความจริงและความแจ่มชัดหลาย
ประการในการบรรยายถึงนิสัยและชีวิตจิตใจของคนไทยในแบบต่าง ๆ

ส่วนพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น
มีเพลงยาวพระราชนิพนธ์ซึ่งแสดงความหวังโยของพระองค์ที่มีต่อสังคมไทยในยุคนี้

ทั้งหมดคงกล่าวมาแต่การกล่าวถึงเนื้อหาสาระโดยกว้าง ๆ ของ
กลุ่มงานนิพนธ์กวีจ้อยถ้อย เป็นหนังสือหลักในการแสวงหาข้อมูลเพื่อทำการวิเคราะห์
สภาพสังคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะแยกวิเคราะห์ได้
เป็นหัวข้อใหญ่ ๆ ตามลักษณะสำคัญที่ปรากฏในบทต่าง ๆ ต่อไป

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคม

การวิเคราะห์วรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ผู้วิจัยคัดลอกหลักฐาน วรรณกรรมที่นำวิเคราะห์นั้น แสดงความรู้สึกนึกคิดของบุคคลที่มีต่อสังคมในสมัยที่ผู้แต่งวรรณกรรมอย่างไร ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ก็คือกล่าวถึงสังคมในสมัยดังกล่าวถึงตนเอง ในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของสังคมอย่างไร เพราะสังคมเป็นเรื่องกว้าง วรรณกรรมที่แต่งมาในสมัยที่มีความชั่วอยู่มาก บางทีอาจจะกล่าวถึงสังคมไม่ได้ละเอียดลออทุกแง่มุม อย่างไรก็ตาม ในแง่หนึ่งแล้ว ก็ถือว่าได้รับจากสังคมไม่ว่าจะด้วยลักษณะใด ก็ย่อมแสดงให้เห็นได้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมในสมัยนั้นเป็นอย่างไรบ้าง ซึ่งลักษณะที่กล่าวมาบางทีอาจจะ เป็นลักษณะเดียวกัน หรือลักษณะสลับเนื่องมาจากแบบของสังคม ในรัชกาลก่อน ๆ และบางทีก็อาจจะแสดงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่แท้ ๆ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ ผู้วิจัยจะได้อธิบายลักษณะดังกล่าวให้ชัดเจนเป็นตอน ๆ ไปว่ามีความเหมาะสมหรือบกพร่อง ภายใต้อารมณ์อย่างไรบ้าง

1.1 ลักษณะที่เหมาะสม

1.1.1 การสนับสนุนส่งเสริมพวกเดียวกัน

ชนชั้นคือการที่คนในสังคมเดียวกันไม่ทำร้ายล้างพวกเดียวกัน แต่สนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกัน แสดงถึงการรวมแรงกันในหมู่คณะ เพื่อต่อต้านศัตรูจากสังคมอื่น ลักษณะดังกล่าวปรากฏในอิศริยาภรณ์นิเวศนา

"นักร้องเก่าเขาไม่หาญร่าชนักร้อง" ¹

1.1.2 การรู้จักผองเพื่อนบนเวที

การอยู่ร่วมกันในสังคมสมัยนั้นถือแบบผองเพื่อนกันบนเวที แสดงการอวดอวดด้วยซึ่งกันและกัน เช่นความในอิศริยาธนาภิชาติว่า

"ไกรท่งแกวักหยอนผองนางเอา" ²

1.1.3 การพึ่งพาอาศัยกันในสังคม

อยู่ในสังคมควรอาศัยหลักการพึ่งพาอาศัยกัน เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งลักษณะอย่างนี้ปรากฏอยู่ในสังคมสุโขทัย ซึ่งสรุปได้จากสุภาภิตพระร่วง³ ในกรณีเดียวกันนี้ หม่อมเจ้าอิศริยาธนาภิชาติว่า

"ชายชาวเปลือกหญิงชาวสารโบริภาณว่า
นำพึ่งเรือเสื่อพึ่งป่าอรรถาสัย
เราก็จิตกิตกุเลาเขาก็จิต
รักกันไว้ถักกวาสังระวังการ" ⁴

¹ หม่อมเจ้าอิศริยาธนาภิชาติ, อิศริยาธนาภิชาติ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513), หน้า 68.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

³ ปัญญา บริสุทธิ์, โลกทัศน์ของคนไทยวิเคราะห์จากวรรณคดีกำสอนสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โอเคียนส์โตร์, 2523), หน้า 46.

⁴ หม่อมเจ้าอิศริยาธนาภิชาติ, เรื่องเดิม, หน้า 67.

ในกรณีที่คุณหากันพึ่งพาอาศัยกัน คนสมัยนี้มีความรู้จัก
 ผอนหนักผอนเบา รู้จักทำดีต่อคนที่ศรัทธา แมงคนที่ห้ามดีต่อคนก็ไม่รุนแรงตอบ ดังคำ
 กล่าวในอิสริยาภภาษาฮิวา

"ผู้ใดที่ดีต่ออยากอกิจ
 ผู้ใดเสียก่อนจึงคอยทำกรรมทั้งหมด" 1

และกัก็ให้รอบคอบเสียก่อนที่จะทำตอบแทนสิ่งใดต่อใคร ๆ

คือ

"ทรงเสียก่อนจึงคอยทำกรรมทั้งหมด" 2

และแต่ตนเองจะมีดีเพียงไรก็ต้องถอมตนเอาไว้ไม่

แสดงอวดผูน ดังคำว่า

"จะเรียนคมเรียนเด็คอย่าเปิดปาก" 3

1.1.4. การคบคน

ในสังคมมีคนหลายประเภท การจะคบคนจึงเป็นเรื่อง
 ที่ต้องพิจารณาถึงส่วนใดส่วนเสีย และความเหมาะสมในคานทาง ๆ บุคคล
 เชนไรควรคบหรือไม่ควรคบ

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

1.1.4.1 การยกย่องปราชญ์ราชบัณฑิต ถึงข้อความที่สุนทรภู่
กล่าวไว้ในเพลงยาวถวายโอวาทว่า

"อนึ่งนักปราชญ์ราชครูซึ่งรู้หลัก
อย่าถือศักดิ์สนหาอันชาติยศ
อุทิศสัจตามประสงคจ้านงใน
จงจักใญ่รวมประกอบการ"¹

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยในรัชกาลที่ 3 นั้น
นับถือผู้มีความรู้ เป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต ผู้รู้หลักการต่าง ๆ ทุกสาขา เพราะฉะนั้น
ผู้ที่คิดจะเป็นใหญ่ต่อไปพึงคบคานักปราชญ์จงกล่าว มีอะไรชักชวนให้ตามท่านเหล่านั้น
จะทำให้กิจการงานลุกลงไปด้วยดี

1.1.4.2 การยกย่องคุณความดีเหมาะสมในการที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ให้ถูกต้องตามแบบแผน ถึงปรากฏในอิศริยาฎาภิธานว่า

"จะเข้าหากันผู้ถูกอาการ
ถือโบราณถูกเอาจึงเอาคำ"²

¹ กรมศิลปากร, "เพลงยาวถวายโอวาท", นิราศสุนทรภู่ (พระนคร : 2501),
หน้า 504.

² หม่อมเจ้าอิศริยาธ, เรืองเค็ม, หน้า 71.

1.1.4.3 การควบคุมการเลือกบุคคลที่มีปัญหา เพราะสามารถ
ให้คำปรึกษาที่ประโยชน์ต่อเราได้ดังที่ว่า

"ต่อผู้ที่มีปัญหาจึงหารือ"¹

1.1.4.4 บุคคลที่สังคมไทยไม่ยอมรับนับถือ และไม่คบค้า
สมาคมด้วย คือ หญิงร้ายชายเฉว และชายสามโบสถ์ หญิงสามนิ้ว
หญิงร้ายชายเฉว ดุ้นทรพูกลาวไว้ในนิราศภูเขาทองว่า

"อีกสองสิ่งหญิงร้ายและชายชั่ว
อย่าเฒ่าเฒ่าหมายรักสมัครสมาน"²

และหม่อมเจ้าอิศรญาณเทวารังบุกกถอันไม่ทิ้งกบใน
สังคมคือ ชายสามโบสถ์ หญิงสามนิ้วว่า

"บรรพราสามปางนางสามนิ้ว
ชาเกาชั่วเมียซ้งเขายังห้าม
มักเกิดเงียงเกียงแฉ่หาความ
กาสิลามหยาบชาอุลามก"³

¹ เรื่องเกิม, หน้า 67.

² กรมศิลปากร, "นิราศภูเขาทอง", เรื่องเดียวกัน, หน้า 158.

³ หม่อมเจ้าอิศรญาณ, เรื่องเกิม, หน้า 70.

1.1.4.5 การคบคนสำคัญที่รู้จักผูกไมตรีกันไว้ การคบคนจะ
ยืนยาวและราบรื่นก็ด้วยการผูกไมตรีเท่านั้น สังคมจึงจะอยู่ได้ด้วยความสงบและยั่งยืน
สุนทรภู่กล่าวสอนไว้ในเพลงยาวถวายโอวาทว่า

"เขาทำชอบปลอมไเหน้าใจฉัน
จึงเริ่งรักแรงไม่ห่างหนี
ปรารภนาสารพัดในรัฐพี
เอาไมตรีแตกได้ดังใจจง"¹

1.1.4.6 ผู้เป็นใหญ่มีอำนาจราชศักดิ์ เป็นถึงเจ้าฟ้า
แม้กระนั้นเมื่อจะทรงคบหากับผู้โลกจะทรงทำพระองค์ให้เหมาะสมไม่สูงไป ไม่ต่ำไป
ของภูฐานะของบุคคลและกาละเทศะ สุนทรภู่กล่าววว่า

"จงโอบอ้อมถ่อมตนพระยศศักดิ์
ถ้าสูงนักแล้วกเขาเขาไม่ถึง
ครันตำหนักมักจะมีคคิดรำพึง
พอกำกึ่งกลางนั้นชยันนง"²

1.1.5 การประพฤติตามแบบอย่างของผู้ใหญ่

ในสังคมเป็นที่ยอมรับว่า ผู้ใหญ่เป็นผู้ที่มีประสบการณ์อย่างมาก

¹ กรมศิลป์ากร, "เพลงยาวถวายโอวาท", เรื่องเดียวกัน, หน้า 504.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 505.

ยอมทำอะไรอย่างมีประสิทธิภาพก็กว่าผู้น้อยซึ่งเป็นคนอ่อนหัด ฉะนั้นผู้น้อยไม่ควรมี
 ทัศนคติต่อเขาผู้ใหญ่นั้นก้าวอย่าง ถึงอย่างไรก็ไม่ว่าให้หมดกลายเป็นคนนอกกรีก
 นอกกรอบ จึงทำว่า

"เคินความรอยผู้ใหญ่หมาไม่กัด"¹

ข้อความนี้มีความหมายตรงกับข้อความในสุภาษิตพระร่วง

ที่ว่า

"ผู้ใหญ่สั่งจงจำความ"²

1.1.6 การบวชเรียนเป็นหน้าที่ทางสังคมอย่างหนึ่งของชาวไทย

มีประเพณีนิยมในสังคมว่าผู้ชายไทยเมื่อมีอายุครบ 21 ปี
 ต้องออกบวช จะเป็นหนึ่งพรรษาหรือมากกว่านั้นก็ได้ แต่การบวชนี้ควรมีเหตุที่
 บวชด้วยความตั้งใจจริง บวชเพื่อกำจัดกิเลสหรือความชั่ว ไม่ใช่บวชเพราะ
 หลบหนีกงาน หรือชื้อเกียจทำงาน หรือบวชเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ได้ตัว จึงคำ
 ในอรรถิฎาณภิกษาว่า

"น้ำใจเอ๋ยเห็นกรรมไม่ทำชั่ว
 บวชทั้งตัวทั้งใจบวชได้เรื่อง
 บวชหลบราชการหนักบวชยกเยื้อง
 บวชหาเฟื่องเราไปบวชไม่ทรง"³

¹หม่อมเจ้าอรรถิฎาณ, เรื่องเดิม, หน้า 68.

²ปัญญา บริสุทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 30.

³หม่อมเจ้าอรรถิฎาณ, เรื่องเดิม, หน้า 70.

1.2 ลักษณะทบทวน

1.2.1 ความไม่เป็นธรรมในสังคม

ความไม่เป็นธรรมในสังคมก็คือความไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม ที่บุคคลได้รับจากการกระทำของผู้อื่น หรือสิ่งที่ไม่เป็นธรรมที่ตนได้เห็นและทำหน้าที่ไม่เป็นธรรม ในรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีข้อความปรากฏในวรรณคดีเช่น

1.2.1.1 ความอยุติธรรมเกิดขึ้นเพราะคนไม่มีความเหมาะสม
ได้รับการยกย่องให้เป็นใหญ่ คนเข่นนี้จะเป็นที่พึ่งของผู้น้อยหาได้ไม่ เช่น

"จะยกหยิบจับดีเป็นที่พึ่ง ก็ไร้องแทนสักเห็นชักขวาง"¹

สุนทรภู่กล่าวข้อความนี้ไว้ในนิราศภูเขาทอง แสดงให้เห็นชัดเจนว่าความไม่ยุติธรรมในสังคมนั้น ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากผู้มีอำนาจเป็นคนไม่มีคุณธรรมลักษณะเข่นนี้อาจพบได้ทั่วไป

คำว่า หยิบดี หรือ อหยิบดี นี้สุนทรภู่จะหมายถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งไม่โปรดปรานสุนทรภู่มากแล้ว หรือจะหมายถึงอหยิบดีสังฆวัศราขุมระ ความไม่กระจ่างชัด

1.2.1.2 การขาดความยุติธรรมหรือความเสมอภาคในการปฏิบัติต่อกัน

¹กรมศิลปากร, "นิราศภูเขาทอง", เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

"บางโลกเล่นเทร่าทำเป็นเจ้า เป็นโรเขาไม่จับบิลกิกุซัน"¹

มีความหมายถึงการขาดความยุติธรรมในการปฏิบัติ ทำแบบ
ดูหน้าประมุข โกรธอำนาจมากเกินไปเลยในจัดการ แต่กลับไปลงโทษผู้น้อย

1.2.1.3 ความไม่เป็นธรรมในสิ่งของที่เห็นได้บางชุดักประการหนึ่ง
ก็คือการใช้อำนาจมาทรมานข่มเหงรังแกผู้อื่น ดังหยากรกฎในอิทธิพลภิกษุ

"เป็นผู้หญิงแหมะที่ไร้วัว ขามักยัวทำเคียบเตียบขมเหง"²

และอีกตอนหนึ่ง ผู้แต่งอิทธิพลภิกษุให้เห็นว่า การ
ข่มเหงรังแกนั้นมีได้แก่การกระทำของบุคคลต่อบุคคล แม้กฎหมายเองก็อาจเป็นเครื่องมือ
ของผู้มีอำนาจโดยจับผู้ไม่มีความผิดเอาตัวข่มขู่แล้วหามาให้เคื้อจรอน เรายังใช้ชื่อคา
จงจำให้สิ้นอิสรภาพเป็นทมิ เพราะฉะนั้นจึงต้องระวังทมิในเรื่องนี้ อิทธิพลภิกษุกล่าว
ไว้ว่า

"ทำอวดเก่งกับขอลากากระไร"³

¹ หม่อมเจ้าอิทธิพล, เรื่องเดิม, หน้า 68.

² เดิมเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

³ เดิมเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ในกาพย์พระไชยสุริยา สุนทรภู่บรรยายภาพหลังแก้ว
มีแต่ความทารุณ เพราะผู้เป็นเจ้าของเห็นน้อยอย่างไรความปราณี เป็นความอยู่ดีธรรม
อย่างหนึ่ง ขอความมีว่า

"หากได้ใครหาเอา ไพร่ฟ้าเฝ้าเราเปล่าอุรา
ผู้ที่มีอาญา ไร่ศักดิ์ไม่ปราณี"¹

อย่างไรก็ดี แม้จะมีความไม่ยุติธรรมเกิดขึ้นในลักษณะ
ต่าง ๆ ในบ้านเมือง แต่พระเจ้าแผ่นดินก็ทรง เป็นหลักเป็นประธานของประเทศชาติ
และทรง เป็นผู้ดำรงความยุติธรรม ความเมตตาปราณี เห็นอกเห็นใจราษฎร ยามที่เกิด
ความเดือดร้อน พระเจ้าแผ่นดินก็ทรง เอาพระทัยใส่ช่วย เหลือภัยความทุกข์ยาก
และพระราชทานความยุติธรรมแก่ราษฎรอย่าง เห็นได้ชัดแจ้ง ดังข้อเขียนตอนหนึ่งของ
นายมี มหาดเล็ก หรือ หมื่นพรหมสมพิศ ที่พรรณนาไว้ในกลอนเพลงยาวสรร เสริญ
พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

"ถึงอุกฤษฏ์หมื่นสมพิศ เก็บอากร ชูช่องไม่มองใส
ทั้งลานาคาน้ำเหลือล้าไป โปรกมิให้พล เมือง เกื้องรำคาญ
ให้เขยระวางทั้งหมดสบถสิ้น มีให้กิน เบื่อราษฎรทำอาชญา
ให้เก็บแต่ของงามคานบุราณ พระโปรงปราณทั่วขอบเขตเทศคาม"²

ข้อความนี้แสดงว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ สุนทรภู่, ประชุมนิราศสุนทรภู่, รวบรวมสอบชำระโดยนายนิพนธ์ ขำวิไล
(พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2501), หน้า 115.

² กรมศิลป์ากร, "เพลงยาวสรร เสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวของนายมี"
ประชุมเพลงยาว, (พระนคร : ศลิ่งวิทยา, 2507), หน้า 370.

ทรงเป็นพระราชกรณียกิจจะได้รับความเดือดร้อน เพราะการกระทำของเจ้านายที่
ซึ่งอาจจะประเมินภาวการณ์รุนแรงเกินไป หรือการกระทำอหังการบังหลวง จึงทรงบังคับ
ให้เจ้านายที่ผู้เก็บภาษีอากรกระทำด้วยสำนวนว่าจะไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ราษฎร
โดยเก็บภาษีแบบวิวัฒนาการ ให้มีการยอมหนักจนเบาตามกาลเทศะและเหตุผล
อันสมควรตามที่เคยทำมาแก่โบราณ เช่นที่ใดทำนาไม่โดยผลหรือโดยผลน้อย
ทางบ้านเมืองก็ให้ลดค่าภาษีอากรลงให้เหมาะแก่สัดส่วนตามสภาพที่เป็นจริง¹ อัน
หลักฐานทางพงศาวดารไกรพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรด
ให้เลิกเก็บภาษีอากรซึ่งเคยมีมาแต่ก่อนสองอย่าง คืออากรรักษาเกาะและอากรคาน้ำ²

1.2.1.4 ความไม่เป็นธรรมในบ้านเมือง เกิดจากบุคคลใน
สังคมประพฤติตนเป็นคนพาล ไม่มีศีลธรรม

ข้อนี้เห็นได้จากพระราชปราชญ์ของพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพรรณนาไว้ในตอนต้น จารึกถอยเบ็ดพระเชตุพนว่า

"ทุกวันนี้มีแต่พาลสันดานหยาม ประพฤติบายไปเสียสิ้นแผ่นดินระลอน"
จะหาปราชญ์เจียนจะขาดพระนคร จึงขอพรพุทธาไทรยากุด"³

แสดงว่าพระองค์ทรงทราบอยู่เต็มพระราชหฤทัยใน
เรื่องความไม่เป็นธรรมในสังคม เพราะสังคมที่ประกอบด้วยคนพาลเป็นส่วนใหญ่
ทำให้ผู้ไม่มีอำนาจพากันเดือดร้อนไปทั่วทั้งแผ่นดิน

¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453; ตำนานสังคม, (กรุงเทพฯ :
เรื่องศิลป์, 2519), หน้า 155-156.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์, "ตำนานภาษีอากรบางอย่าง", ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ
ฉบับหอสมุดแห่งชาติเฉลิมชัย, รวบรวมโดยกรมศิลปากร (พระนคร : คลังวิทยา, 2506),
หน้า 161.

³ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติศาสตร์ประเทศไทยสำหรับนักศึกษา (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2506),
หน้า 488.

1.2.2 ระบบเจาชนมคนาย

ระบบเจาชนมคนายเป็นที่ประพจน์ปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด
ถือว่าผู้เป็นเจาชายเป็นบุคคลที่ระดับผู้น้อยจะต้องอ่อนน้อมทำทุกอย่างเพื่อบริ
เจาชาย ความขอนมทูลลาถึงในลักษณะต่าง ๆ คือ

1.2.2.1 ผู้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ ทำทนต์ใหญ่โตทางหาแสดง
ยศศักดิ์ด้วยเครื่องแสดงความเจาศของทนต์ให้เห็นว่าตนแตกต่างจากผู้น้อย เช่น

"หอบากาน้ำมีพานรอง หอบส้มสุกคุดลองรมคางคาว"¹

ข้อความนี้แสดงลักษณะสังคมของชนชั้นสูงว่ามีเครื่อง
ยศประดับตำแหน่ง คือ กาน้ำ พานรอง และตะเคียวกันก็นิยมความเจริญแบบสมัยใหม่
หรือแบบฝรั่งว่าเป็นของโก้เก๋ เช่น การสูบกุดลองและการก้อมคางคาวแบบฝรั่ง

และในเพลงยาวเรื่องเดียวกันก็พรรณนาเพิ่มเติมว่า

"นุ่งบวมเขมรใหม่วิไลยเหลือ สวมเสื้อโค๊ประทานหมสานขาว"²

แสดงความโอ้อากาภูมิของผู้ที่อำนาจราชศักดิ์ว่า
ทองแดงตัวดีและแปลกกว่าคนอื่น เช่นมานุ่งทองไสยาบวมทอลจากเขมร และผาหมักไค
บาสาบั้ง เป็นของต่างประเทศส่งมาจากเขมร เข็มเป็นต้น

¹พระมหามนตรี (ทรัพย์) "เพลงยาวว่าพระยามหาเทพ ปาน", วชิรญาณวิเสศ 3
(วันที่ 1 เดือน 11 แรม 14 ค่ำ ปีกุน นพศก 1249), หน้า 13.

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

บางทีเวลาทำงานก็นั่งสูบลมกองให้คนยำเกรงแสดง
ลักษณะเจ้าขุนมูลนายอย่างชัดเจน ดังกลอนว่า

"หยุดที่หิมกรรมวังนั่งสูบลมกอง ภูท่านคงกรุงกริ่งหึงใจหาย"¹

แถมเวลาว่างจากราชการประจำทำงานหาผลประโยชน์
ใส่ตัวโดยหากินกับพวกพอกาทำนองรับสินบน เป็นการใช้อำนาจหน้าที่เพื่อแสวงผลประโยชน์
ส่วนตัว ซึ่งคล้าย ๆ กับสังคมปัจจุบันนี้ ดังข้อความในเพลงยาวเรื่องเดียวกันว่า

"ถึงวันพระไม่ชำระความในวัง ออกมานั่งนอนออกนอกแขกเมือง
พวกนายเรียงรายของกำนัล เจกนเงินมีหลายเรื่อง"²

1.2.2.2 ผู้เป็นเจ้าขุนมูลนายเป็นฝ่ายถูกทอ สมอเคียงไม่ได้

อิศริญาณภานีทกลาวถึงขอไว้ว่า

"วาสนาไม่คู่เคียง เคียง เขายาก
ถึงมีปากมีเสียเปล่าเหมือนเตาหอย"³

แสดงให้เห็นฐานะแตกต่างกันของบุคคลในสังคมว่า
บุคคลชั้นผู้น้อยต้องสงบเสงี่ยมเจียมตัว สงบปากสงบคำ อยามปากมีเสียงกับบุคคลชั้นสูง
เป็นอันขาด

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

³ หม่อมเจ้าอิศริญาณ, เรื่องเดิม, หน้า 68.

1.2.2.3 ทองไม่ซัดใจเจ้าขุนมูลนาย จะจริงจะเท็จอย่างไร
ก็ทองคดอยกานทานเสมอ แบบซุกเป็นนรก ซึ่มเป็บไม่ กังท้อทริฎาณภานีคคลาวว่า

"ของสิ่งใดเจ้าวางามทองงามเจ้า
ใครเลยเล่าจะไม่งามตามเสด็จ"¹

ลักษณะถูกขุ่นพลอยพยกอย่างนี้เห็นได้ชัดเจนในสังคม

สมัยนั้น

1.2.2.4 ผู้เป็นเจ้าขุนมูลนาย นิยมตั้งวงดนตรีผู้หญิงหรือที่
เรียกว่ามโหรี เป็นเครื่องประดับวาสนาบารมีของตน และมักโปรดปรานหญิงผู้เล่น
ดนตรีว่าเป็นนางบำเรอของตน ดังเช่นสุนทรภู่กล่าวไว้ในกาพย์พระไชยสุริยาว่า

"อยู่มาหมาฆ่าเฝ้า	ก็หาเฆาะนารี
ที่หน้าภาคคี	ท่ามะโหรีที่เคหา
คำเขาเฝ้าสี่ซอ	เขาแห่หลอกกามา
หาได้ให้กรिया	โลโลกาไห้บ้ำใจ" ²

ข้อความนี้แสดงลักษณะสังคมไทยสมัยนั้นซึ่งถือระบบ

มีภรรยาหลายคน คือเจ้าขุนมูลนาย ขุนนางข้าราชการผู้ใดมีเงินทองก็มักจะมีนาง
บำเรอหรือเมียน้อยแทบทั้งนั้น เพราะเห็นว่า เป็นเครื่องแสดงฐานะและความมียศฐา-
บรรพคาศักดิ์ของตน การตั้งวงมโหรีหรือวงดนตรีหญิง เพื่อบรรเลง ขับกล่อมนั้นก็ถือว่า

¹ เฒ่าเตี้ยวกัน, หน้า 67.

² สุนทรภู่, ประชุมนิราศสุนทรภู่, หน้า 113-114.

เป็นเครื่อง เชิญชวนเกียรติ แสดงความร่ำรวย มีหมามีตาอย่างหนึ่ง หญิงที่เอามาเอน
มีไทรนั้นก็ เล็กเอาแต่หญิงวัยรุ่นรูปงาม

นอกจากนี้ยัง แสงทนายประ โยชนแบบฉอราฐ
บังหลวง เอาเงินมาให้เมีย เก็บเอาไว้ แสงลักษณะ เจ้าขุนมูลนายที่มีความโลภทั้ง
ในความบันเทิงสุขทางการมาอย่างหนึ่ง และโลภในสินทรัพย์อีกอย่างหนึ่ง

1.2.2.5 พระเจ้าแผ่นดินเป็นเจ้าสูงสุดในสังคม การจะให้
สังคมเป็นสุขสงบให้ปล่อยเป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินสุดที่จะทรงพิจารณา ไม่ควร
ไปส่งเสริมเติมท้อ จะทำให้ผู้อื่นท้อพลอย เกิดครอนเพราะการกระทำของท
อิศริญาณภานุคเสศกทรศนะในเรื่องนี้ไว้ว่า

"เจ้าทานเกลียดคยาเกลียดแทนองคเจ้า
เอ็นดูเหล่าผู้มีคยาทิดเสริม
กริ้วสิ่งไรช่วยแซมคอยเติมเติม
ผู้คิดเพิ่มพูนคิไซกิจเอง"¹

1.2.3 ลักษณะแตกแยกของสังคม

การที่สังคมมีลักษณะแตกแยก แสดงให้เห็นความคึกในการ เชื่อ
ถือสิ่งหนึ่งสิ่งใดแตกต่างกัน และกันในสมัยนั้นเป็นพวกพวกรากนาราคาญ มักจะมีความ
เชื่อปะปนกัน เช่นเชื่อพุทธศาสดรคู่กับไสยศาสตร์ ไม่รู้จักพิสูจน์ให้เห็นความถูกต้อง
ไม่อาจกัมถึร์ เป็นหลักฐาน ดังข้อความที่หมอมเจ้าอิศริญาณทรงบันทึกไว้ว่า

¹หมอมเจ้าอิศริญาณ, เรื่องเติม, หน้า 73

"อีกข้อหนึ่ง เมือง เราชาวมนุษย์
 ยอมว่าพหุกับไสยตั้งใจว่า
 ดอยที่ดอยอาศัยกันไปมา
 พัง เจริจรำคาญทุกไม่งาม
 พุทธแปลว่าพระเจ้าทานถาวรแก่
 ไสยนั้นแปลว่าผีใต้ถ้ำ
 ผิดหรือถูกไม่ตรึกตรา เจริจาทาน
 มีเนื้อความในคัมภีร์บาลีใด"¹

1. 2. 4 อิทธิพลของ เงินและค่านิยมในเรื่องลวักความมั่งมี

ในสังคมที่เงินมีอำนาจจับตาสักได้ทุกสิ่ง นිරาศเมืองเพชร
 ของสุนทรภู่กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

"ถึงบางหลวง ลวง ลอง เขาคดอง เล็ก
 ลวนบ้าน เจกชายหมอยุ้อักโข
 เมียขาวขาวสาวสวยลวนรายโป
 หัวอกโศกอายุจมีไซ เล็ก
 ไทโย เหมือนกันครั้นว่าขอเอาหอดทอง
 ทอง ซัดของแข็งกระด้าง เหมือนนอยาง เหล็ก
 มีเงินนั้คักค่าง เหมือนนอยาง เจก
 ถึงลวคเหล็กคณรอนอนละไม"²

¹ หม่อมเจ้าอิศรญาณ, เรื่องเกิม, หน้า 72. (ข้อความตอนนี้อยู่ในต้นฉบับที่ใช้อ้างอิงนี้ พิมพ์ผิดไม่ถูกต้อง ผู้วิจัยได้เรียบเรียงใหม่)

² กรมศิลปากร, "นิราศเมืองเพชร", เรื่องเดียวกัน, หน้า 464.

สุนทรภู่บรรยายว่าคนจีนมีเงินซื้อคนไทยไปเป็นเมีย สาว ๆ
สวย ๆ คนไทยเหล่านั้นมีใจจีน แต่คนไทยไปขอพ่อแม่หญิงก็ไม่ให้ แต่คนจีนมีเงิน
มากซื้อเอาไปได้โดยง่าย ต่อให้ใจแข็งอย่างไร พ่อแม่หญิงก็ยอมให้ลูกสาว
เพราะทนอำนาจเงินไม่ไหว โบราณจึงเปรียบไว้ว่า เงินเป็นโคหะที่อ่อนแต่
แม่กระนั้นนักค้ำง เหล็กกล้าให้อ่อนงอไปได้ ดังที่อ้างในลิลิตพระลอว่า

"เอาสินสะกางสอดจ้าง แข็งค้ำ เหล็กเงินเงง
อ่อนได้โดยใจ"¹

นอกจากนี้คนไทยยังมีนิสัยชอบโอ้อวดโดยเฉพาะอวดมั่งอวดมี
การแสดงกิ้งกวดจะเห็นได้จากการตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องทองรูปพรรณเช่น
สายสร้อยคอ สร้อยข้อมือ กำไล แหวน เข็มขัด กุญแจ ฯลฯ บางทีเครื่องประดับ
เหล่านั้นก็ประดับด้วยเพชรนิลจินดา แม้กระทั่งเด็ก ๆ ก็ถูกผู้ใหญ่เอาเครื่องทอง
ไปสวมใส่ให้มากมาย ยิ่งประดับทองมากยิ่งถือว่าร่ำรวยมาก เป็นค่านิยมทางสังคม
ของคนไทยสมัยนั้นซึ่งจะพบได้ทั่วไป ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงกับทรงออกประกาศ
ห้ามแต่งเครื่องทองของแก่เด็ก ๆ ที่ยังกุมครองตัวเองไม่ได้ เพราะการทำ
เช่นนั้นเป็นช่องให้คนร้ายลักพาเอาเด็กไปฆ่าเพื่อชิงทรัพย์มั่งคั่งอย่าง เบียดเบียน
อย่างไรก็ดีการประดับกายด้วยเครื่องทอง เป็นสิ่งที่ไม่ห้ามสำหรับผู้ใหญ่ นายมี
มหาศเล็กได้เขียนไว้ในนิราศเคียนแสดงค่านิยมทางสังคมเช่นนี้ไว้ว่า

¹ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร, คู่มือลิลิตพระลอ เล่ม 1, (กรุงเทพฯ: องค์การฯ ของครุสภา,
2513), หน้า 218.

"ผูกสายสร้อยกับข้อมือคิดว่าดี
ทุกวันนี้มันถือข้อมือทอง"¹

1.2.5 การหลอกลวงในสังคม

ในสังคมมีคนหลอกลวงหาผลประโยชน์จากผู้น้อยเสมอ เพราะฉะนั้นการอยู่ในสังคมแม้ในสมัยโบราณเช่นในรัชกาลที่ 3 ก็ต้องรู้เท่าทันคน อยู่เฉยๆอย่าเชื่อคนง่าย ๆ และหม่อมเจ้าอิศรญาณทรงกล่าววาทะคนหลอกลวงคนนากลัวกว่าผีหลอกเสียอีก

"เกิดเป็นคนเชิงขู่ให้รู้เท่า"²

และ

"ผีมันหลอกซางผีตามทีมัน
คนเหมือนกันหลอกกันเองกลัวเกรงนัก"³

1.2.6 การดิ้นยดัดในสังคม

สังคมสมัยนั้นเต็มไปด้วยความเหอเหมยศักดิ์ โคร ๆ ก็ อายากมียศมีศักดิ์ และล้มตัวนี้กว่าเลิกกว่าผู้อื่น มีการยกยอปอปั้นผู้มีอำนาจราชศักดิ์ จนเหลือ ทางก็ดีกว่าคนนี้เองใหญ่มีคนสรร เสริญ แท้จริง เป็นสังคมของคนมีอำนาจ หม่อมเจ้าอิศรญาณกล่าวถึง เรื่องนี้ว่า

¹ กรมศิลปากร, นิราศเคียนของนายมี, (กรุงเทพฯ : 2513), หน้า 61.

² หม่อมเจ้าอิศรญาณ, เรื่องเคิม, หน้า 67.

³ เล่มเดียวกัน, หน้า 68.

"เป็ไ้มาจึนิยมชมวาเอก

คนโหยกเหยกรักษาบาล่ามากหม่อ

อันยศักักมีไชเหล่าเมาเศพอ

ถ้าเขายอเหมือนอยางเกาให้เรากัน"¹

ถ้ายิ่งผู้มีอำนาจวาสนาส่งสู่คองระคับกษัตริย์หรือผู้ครอง
แวนแควนถวยแล้ว แม้ซาราชากรซันสูงก็ตองยังถอมคนออนนอมาไหนักงไปอีก
เหมือนกับคนเป็นซาทาสที่เคียว หม่อมเจ้าอิศริญาณทรงเตือนสติให้ถึงความ
จริงซอนี้ว่า

"เป็นซาเฝ้าเหล่าเสวกามาตย์

ยิ่งกว่าทาสทาสาคาสินใจ"²

อีกประการหนึ่งการเฝ้าใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินจะต้อง
รู้จักระวังตัว รู้จักกาละเทศะ เพราะพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ยศักักสูงกวาคน
ทั้งปวง หม่อมเจ้าอิศริญาณกล่าวถึงเรื่องนี้ท่านองเบน่นำซาราชากรวา

"มิควรทูลถ้อยยาทูลประมุขขอ

จะเกิดออลถามความเส่อง

อย่าพุกปลั้ให้จับไคพุกไฟเพลง

ทูลแล้วเบงมูสาอย่าให้เต็ม"³

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 67-68.

² เล่มเดียวกัน, หน้า 69.

³ เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

แสดงว่าถึงจะกราบทูลโลกก็อย่าโลกเสียทั้งหมดก็ให้ความ
จริงอยู่มาก

1.2.7 การทำงานเอาหน้า

สังคมแบบนี้เห็นโคชคเณจากเพลงยาวเรื่องกรมหมื่นอภัย
สุคตเทพประจวร ซึ่งคุณสุวรรณเป็นผู้แต่ง พรรณนาว่า

"ประจวรพนักมีเสียแรงไม่เกลงว่า
คนเอาหน้ามากเหลือกว่าเซอไซ"¹

คุณสุวรรณซึ่งเป็นข้าหลวงของกรมหมื่นอภัยสุคตเทพ
(พระองค์เจ้าวิฑูรย์) และเป็นผู้ใกล้ชิดมาก ได้ตั้งข้อสังเกตว่า กรมหมื่นอภัย
สุคตเทพ - ประจวรคราวนี้ ความจริงก็เป็นเรื่องธรรมดา แต่เพราะความที่ทรง
เป็นพระราชธิดาที่รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดปรานยิ่งกว่าใคร ๆ จึงทำให้มีคนมาเฝ้า
เยี่ยมมากมายโดยไม่จำเป็นทั้ง ๆ ที่มีใกล้ชิดของ เป็นพระญาติหรือผู้ใกล้ชิดแต่
ประการใด เป็นการเอาหน้าหรือเสนอหน้าให้เจ้านายเห็น เพื่อจะโคตรงระลึก
ถึงว่ามีน้ำใจ ภายหลังจะโคตรเป็นข้ออ้างติดคอแสวงหาผลประโยชน์ได้ง่ายเข้า

1.2.8 การถือครองในลาภยศ

ลาภยศเป็นโลกธรรมที่คนในสังคมถือครองอยู่ คุณสุวรรณ
กล่าวถึงคนบางประเภทในสังคมที่เห็นได้ง่าย ๆ ว่า

¹ กรมศิลปากร "เพลงยาวจดหมายเหตุเรื่องกรมหมื่นอภัยสุคตเทพประจวร",
ประชุมเพลงยาว (พระนคร; คลังวิทยา, 2507), หน้า 102.

"ได้รับประทานประทานทุกเวลา
 ไม่โลกหน้าคิดจะทิ้งทิ้งทุกที
 เป็นวิสัยใจของคนทุกคนหมก
 กล้วยรักศรีรักษาเป็นราชา"¹

ข้อความนี้แสดงว่า นิสัยของคนทั่วไปนั้นหวังผลประโยชน์
 หวังลาภยศเป็นส่วนตัว ถือว่าลาภยศทำให้มีหน้ามีตา เป็นที่นับถือในสังคม ผู้ใหญ่
 ประทานลาภยศให้ก็ใจ แต่ขอไม่ได้ก็ใจคิดก็โกรธเคือง มีใครคิดถึงความเหมาะ
 สมว่าตนเองสมควรจะได้รับหรือไม่

1.2.9 ความไม่จริงใจในสังคม

สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศภูเขาทอง ตอนหนึ่งว่า

"ไอ้สามัญขึ้นแปรไม่แท้เพียง
 เหมือนอย่าง เยี่ยงชายหญิงทิ้งวิสัย
 นีหรือจิกคิกหมายมีหลายใจ
 ที่จิกใครจะเป็นหนึ่งอย่าฟังคิด"²

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าในสังคมสมัยที่สุนทรภู่มีชีวิตอยู่และ
 ถึงข้อสังเกตนั้นเป็นสมัยที่สุนทรภู่เคยพบเคยเห็นคนหลายชั้นหลายระดับ ล้วนแต่เป็น
 คนที่สุนทรภู่พิจารณาว่าเป็นคนที่ไม่มีความจริงใจต่อใคร จะรักใคร่รักก็ไม่จริง

¹ เดิมเดียวกัน, หน้า 104.

² กรมศิลป์ากร, "นิราศภูเขาทอง", เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

เปลี่ยนใจไปเรื่อย ๆ ทั้งสิ้นหรือถูกกล่าวอย่างปลงตกว่าเป็นเพราะโลกนี้มีแต่ความ
เปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรเที่ยงแท้จริงจัง นั่นก็คือ เป็นอนิจจังนั่นเอง

และเพราะสังคมมีเทคโนโลยีไม่จริงใจ เช่นนี้ วิธีหนึ่งที่จะทำให้
ตัวเรามีค่าเป็นที่นับถือของสังคมได้ก็คือ ต้องมีความนับถือตนเองไม่หวังพึ่งใคร
ง่าย ๆ ให้เขาถูกดู ทั้งต่อที่ศัตรูก็แสดงความนับถือตนเองแม้ว่าจะยากจนก็ไม่
อยากพึ่งคนรู้จักที่เขาคิดว่ามีวาสนาในขณะที่ตนตกต่ำ เพราะรู้ว่าอาจพบความไม่
จริงใจจากเขาก็ได้ ทั้งความพรรณานว่า

"มาทางทาดานาจนจอมบูรี
คิดถึงครั้งก่อนมานำตาโหด
จะแหวะหาถาดานเหมือนเมื่อเป็นไวย
ก็จะไกรับนิมนต์ขึ้นบนจวน
แต่ยามยากหากว่าถาดานแปลก
อกมีแตกเสียหรือเราเขาจะสรวด
เหมือนเข็ญใจไฟสูงไม่สมควร
จะตองมวนหนากลับอประมาณ"¹

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 156.

วิเคราะห์แบบแผนการปกครอง
ทาง

ขอความบางตอนในวรรณคดีสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวถึงการปกครองหรือแบบแผนที่เกี่ยวกับการปกครองในหลายด้านหลายประการ บางตอนก็เป็นความรู้เกร็ดข้อย่อยที่แสดงถึงประเด็นเกี่ยวกับการปกครองในสมัยนั้น ซึ่งขอมูลจากวรรณคดีดังกล่าวบางประการอาจมีมาแล้วในสมัยก่อนหน้านักได้ หรือ อาจเพิ่งมีขึ้นในรัชกาลที่ 3 ก็ได้ ซึ่งก็ว่าบางกนตั้งข้อสังเกต และบันทึกไว้ในงานประพันธ์ของตน บางครั้งก็มีไต่ตั้งเป็นข้อสังเกต แต่เขียนไปเพราะความเคยชินก็มิใช่น้อย ขอความที่แสดงถึงแบบแผนการปกครอง เท่าที่พบในวรรณคดีดังกล่าวอาจจะแยกกล่าวได้เป็น 2 ลักษณะคือ ลักษณะที่เหมาะสม และลักษณะที่บกพร่อง

2.1 แบบแผนการปกครองที่เหมาะสม

2.1.1 การทำนุบำรุงบ้านเมือง

การทำนุบำรุงบ้านเมือง เป็นพระราชกรณียกิจอันพระเจ้าแผ่นดินพึงกระทำอย่างสำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง กล่าวคือ เป้าหน้าที่โดยตรงของพระเจ้าแผ่นดินจะต้องทรงปกครองดูแลอารว้ตถุอันเป็นเกรงอ้อมคุ้มกันบ้านเมืองและอื่น ๆ อันเป็นเครื่องเชิดหน้าชูตาบ้านเมือง เช่น กำแพงเมือง ประตูเมือง ป้อมปราการ ทาง ๆ ให้มั่นคงแข็งแรง สิ่งใดชำรุดหักพังหรือทรุดโทรม ล้าสมัย ต้องสร้างสรรคใหม่ให้ค้และมีความมั่นคงตลอดจนมีความสวยงามเยี่งงามแก่บ้านเมือง ถึงความปรากฏในเพลงยาวของนายมี นหาคเล็กว่า

"พระทัยใสรอบคอบทั่วขอบเขต
ทอดพระเนตรเมืองหมองไม่ว่างใส
อุปถัมภ์บำรุงซึ่งกรุงไกร

ชำรุดใหม่ สสคนประกอบแปลง
 ประคองคอคอคไว้ทำหมัก
 ลวนซึ่ง ชั่งแน่นจนครบ จบตำแหน่ง
 ที่สูงปราณฉาบป้อมชนก้าแพง
 หังคกแตงโอบานทวารกริ่ง
 ที่ไหนบางทาง คักจะอีกหัก
 กักคักทางทำให้ชำซิ่ง
 ลวนหนาแน่นแน่นปึกคูกักซิ่ง
 ให้ทั่วถึงทนเป็นแกพ่นงาม"¹

บางครั้งพื้นที่ของบ้านเมือง เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในทาง
 เสื่อมโทรมไม่สะดวกในการสัญจรไปมาของประชาราษฎร เช่นแม่น้ำลำคลองกั้นดิน
 เรือเดินไม่สะดวก พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงเอาพระราชภาระดูแลและโปรดให้ขุดลอก
 แม่น้ำลำคลองนั้นให้ลึกและกว้างพอที่เรือจะผ่านไปมาโดยสะดวก ที่เป็นดังนี้เพราะ
 สมัยก่อนเมื่อรัชกาลที่ 3 นั้น เมืองไทยโดยเฉพาะภาคกลางและเมืองหลวงนั้น
 เป็นที่ราบลุ่มถนนหนทางมีน้อย จนเกือบจะเรียกได้ว่าไม่พอใช้ ราษฎรใช้แม่น้ำ
 ลำคลอง เป็นทางสัญจรแทบทั้งนั้น และแม่น้ำลำคลองที่มีไต่กันเขื่อนนั้นย่อมเป็นทาง
 ระบายน้ำที่ค้ำ ทำให้ในแม่น้ำทวมขังบนแผ่นดินได้นาน² นอกจากนี้ก่อนที่เป็นปากน้ำซึ่ง
 เรือรบชาติที่อาจจะมาเข้ามาได้ก็โปรดฯ ให้สร้างป้อมปราการ เตรียมต่อสู้ศัตรู
 ทางน้ำโดยมิได้ประมาท³ นายมีมหาดเล็กพรรณษาความคลอนไหว

¹ กรมศิลปากร, นิราศเคียนของนายมี, หน้า 370.

²⁻³ เรื่องรัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้ขุดลอกและสร้างป้อมปราการนี้ ตรงกับบันทึก
 ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (กรุงเทพฯ :
 องค์การฯ ของคุรุสภา, 2504), หน้า 162-163.

"แควซุคทางบางบอนที่คอนคน
 ตลอดริ้นตามแนวทางแถวทุ่ง
 หึ่งลึกกว้างทางใหญ่ไปหลายกุ่ม
 ตลอดวงเว้งทามหาไชย
 ที่ปากน้ำท่าปอมพร้อมเกรงอรบ
 หัวพิภพไปมาโคอาศัย"¹

2.1.2 การตั้งจวนประจำตำแหน่ง เจ้าเมือง

ในสมัยรัชกาลที่ 3 กรุงศรีอยุธยาถูกลดฐานะลง เป็นหัวเมือง
 ชั้นเอก และมีผู้ว่าราชการหรือเจ้าเมือง เป็นขุนนางยศสูง ขณะนั้นเจ้าเมืองคือ
 เจ้าพระยาชัยวิชิต (เผือก) ใ้โดยจวนหรือทำเนียบที่อยู่อย่างสูงศักดิ์ สมเกียรติ
 ตำแหน่งเจ้าเมืองเอก สุนทรภูโศกกล่าวถึงจวนหรือที่อยู่ประจำตำแหน่ง เจ้าเมือง
 ใหญ่ไว้ว่า

"มาทางหาหน้าจวนจอมบุรึง
 คัดถึงกรังกอนน่าน้ำกาไหล
 จะแหวะหาถาหาบเหมือนเนื้อเป็นไวย
 ก็จะได้รับนิมนต์ขึ้นบนจวน"²

¹กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 371

²กรมศิลปากร, "นิราศภูเขาทอง", นิราศสุนทรภู, หน้า 156.

เวลาเกิดไฟไหม้จะไต่กับไฟที่ทางที่ ประการที่สองเมื่อเกิดไฟไหม้บ้านใคร เพื่อนบ้านในละแวกเดียวกันต้องมาช่วยกันดับไฟ ประการที่สามพระเจ้าแผ่นดินมีใครทรงนิ่งดูเฉยจะรับเสด็จทรงพระยานมาศ (พานงามหรือเสด็จ) พร้อมด้วยขุนนางและเจ้าหน้าที่งานคอยมาช่วยในการดับไฟ โดยพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นประธานในการวินิจฉัยว่าจะทำอย่างไร

2.1.4 การปกครองภายในพระราชวัง

คุณสุวรรณ กวีมีชื่อเสียง เป็นข้าหลวงของกรมหมื่นอัปสรสุภาเทพ พรรณนาถึงเหตุการณ์ปกครองภายในพระราชวังไว้ตอนหนึ่งความว่า

"ทั้งเข้แซ่เขาประจำตามตำแน่ง
 กอยศ่นองโอรสรูปพระโองการ
 ถาเพลาพระระวีสี่โมงเศษ
 ตางนมเกศหุดพระโรคโคตกสงสาร"¹

แสดงถึงเหตุการณ์ปกครองภายในพระราชวัง กล่าวคือ เมื่อเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ประชวรจะต้องมีเจ้าพนักงานฉลัดเปลี่ยนเวร เข้เฝ้าคอยดูแลพระอาการ ประชวร คอยรับพระราชบัญชาว่าจะไปรักษาทำอะไร เวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกจากราชการ 4 โมงเย็น เจ้าพนักงานก็จะตองเข้เฝ้ารายงานพระอาการประชวรของเจ้านายผู้ใหญ่พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบทุกวัน

พระฉก

¹ กรมศิลปากร, ประชุมเพลงยาว, หน้า 93.

2.1.5 การส่งเสริมราชการใหม่รายได้เลี้ยงตนเอง

นโยบายการปกครองของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านการช่วยเหลือส่งเสริมราชการใหม่รายได้เลี้ยงตนเอง ให้มีโอกาสประกอบอาชีพค้าขายเพื่อให้มีรายได้เพียงพอในการดำรงชีพ เพราะเบียดหัวคเงินที่ข้าราชการสมัยโบราณได้รับนั้นน้อยมาก ไม่เพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัว พระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานเบียดหัวคเพิ่มขึ้นอีกก็ไม่พระราชทานเพียงพอ และรายได้ของแผ่นดินก็น้อย เมื่อทรงอนุญาตให้ข้าราชการไปทำการค้าขายได้ ก็คิดชัดเจนที่จะต้องถูกเก็บภาษีการค้าขาย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ถวายพระกรุณาคุณเป็นพิเศษให้ข้าราชการใดตราฎีก์ถือหลักฐานการ เว้นภาษีทางราชการ จะได้นิรภัยไต่สวนตัวอย่างเต็มเบ็ดเตล็ดหน่วย ถึงความหมายนี้พรรณนาว่า

"หนึ่งขุนหมื่นทั้งหลายทั้งนายไพร่
ไม่เคยไต่ตราฎีก์ที่กัณฑ์
ก็โปรดให้ไต่ตราส่งางาม
เที่ยวค้าขายไต่ตามสบายใจ"¹

2.1.6 หลักการปกครองผู้ตั้งคัมภีร์

ในการปกครองคนเพื่อที่จะให้โดยลึกลับความมุ่งหมายนั้น
ข้อหนึ่งที่เราเห็นได้ชัดเจนนั่นคือ ต้องรู้จักให้เกียรติแก่ผู้ตั้งคัมภีร์นั้น

¹ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 370.

จะเป็นผู้ที่มียศศักดิ์ต่ำกว่า ไม่วาคนผู้นั้นจะเป็นเทวดา (ชา) หรือคนธิดี (ไท)
 นักปกครองที่ดีจะต้องไม่แข่งกระด้างต่อคนทั้งหลาย แต่ควรมีมารยาทเช่นนวล
 ละมุนละไม จึงจะทำให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาที่มีความนิยมนับถือ ในเพลงยาวถวาย
 โฉวาท สุนทรภู่อาจโวว่า

"อึ่งบรกราชาทที่ใจซื่อ
 จงนับถือตบศักดิ์สมเกียรติ" ¹

อึ่งในการปกครองนั้น นักปกครองที่เฉลียวฉลาดจะต้อง
 รู้จักค่าของคน รู้จักกาชัสนให้เหมาะแก่ความสามารถของเขา ถ้าเขาทำความดี
 ความชอบ ต้องชุบเลี้ยงให้ศิโรตถะยกย่องให้ปรากฏ การทำเช่นนี้แตกต่างจากจะสร้าง
 ความรักความนิยมในหมู่มนุษย์ที่บังคับบัญชาแล้วยัง เป็นเหตุให้เกิดความซื่อตรงและ
 ความยำเกรงไม่กล้าคิดร้ายต่อเจ้านาย สุนทรภู่กล่าวความตอนนี้ไว้ว่า

"อันคนคัมศึคยสืบทศเพียง
 ช่วยชุบเลี้ยงชูเชิกให้เด็กนวย
 เอาไว้ใช้ใกล้ชคไม่คิดร้าย
 เขารักตายควยไถควยใจตรง" ²

¹ กรมศิลปากร, เพลงยาวถวายโฉวาท, นิราศสุนทรภู่, หน้า 504.

² เดิมเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

2.2 แบบแผนการปกครองที่ปกครอง

2.2.1 การใช้อำนาจปกครองชนชั้นสูงของขุนนางผู้ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดิน

สมัยรัชกาลที่ 3 มีขุนนางผู้ใกล้ชิดพระยุคลบาทมากที่สุดคนหนึ่งเป็นผู้ที่รัชกาลที่ 3 โปรดปรานมากที่สุด พระยามหาเทพ (ทองปาน) ซึ่งแม้เมื่อยังมีตำแหน่งเป็นเจมมราชามาตย์ ก็ใช้อำนาจความเป็นคนโปรดปรานของกษัตริย์กระทำตนเป็นผู้มีอำนาจ ไวยศ อวดอำนาจราชศักดิ์แก่บุคคลทั้งหลาย¹ ทำให้ใคร ๆ กลัวเกรงไม่กล้าวางกลาวเพราะเกรงจะกระเทือนถึงพระเกียรติยศพระเจ้าแผ่นดิน คนชั้นนี้ก็ยังใฝ่ใจทำการเหอเหิมไวยศศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมากขึ้น กรณีพระยามหาเทพ หรือเจมมราชามาตย์นี้ ธรรมหามนตรี (ทรัพย์) ได้เขียนเพลงยาวเสียดสีควาไว้ในเพลงยาววาพระยามหาเทพ (ทองปาน) ซึ่งให้ความแหลมคมจำทำสูงในการปกครองว่า

"มีเสียดที่เขามิวาสนา
 แด่ไหนไหนที่ใดเป็นขุนนางมา
 ไมเหมือนราชามาตย์ในชาตินี้
 ประกอบหมยศศักดิ์และทรัพย์สิ้น
 เจกจับถ่วงถ่วงราชาเสริมรัฐ"²

1 ฎารายละเอียดเรื่องนี้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฉบับที่อ้างถึง หน้า 102-104.

² ธรรมหามนตรี (ทรัพย์), เรื่องเดิม, หน้า 13.

ขอความเฝ้าสังเกตว่า พระยามหาเทพีโชอำนาราชการขมขู
พลตาจัน ทำให้เกรงกลัวตนยิ่งกว่าเกรงกลัวหัวหน้าพลตาจัน คือพระยาราช
เศรษฐี¹ เสียอีก

ยิ่งกว่านั้น อำนาราชศักดิ์ของขุนนางที่รัชกาลที่ 3 โปรด
ปรานนั้นเพิ่มอีกเหลือหลาย เป็ดเกรงกลัวในสังคม แม่นักเงอับพาลดคงยอม
อ่อนน้อม และขุนนางผู้มีอำนาจก็กลัวว่าอาจจะใช้อำนาจของตนบังคับขู่เข็ญผู้อื่น
ให้ยอมรับความผิด (ซึ่งบางทีอาจจะไม่มีจริง) ให้รับสารภาพโดยใช้เล่ห์
ทรมาณเช่น ใส่ชอล์ก เป็นต้น ทำให้เสียความยุติธรรมของบ้านเมืองเช่น

"พวกหัวไม้เห็นกลัวหนังหัวพอง

ยกสองมือกราบอกราบดิน

ควยอำนาราชศักดิ์เป็นเงา

ถ้าเขาคาแฉวแฉวตนเป็นนัยสิน"²

ถ้าขุนนางผู้ใหญ่ไม่ทำเอง ก็ใช้ให้ลูกน้องซึ่งมีตำแหน่ง เรียกว่า
"ขุนแสนใจรบ" ทำหน้าที่ปรับราษฎร เก็บเงินค่าธรรมเนียมทางกฎหมาย ควบคุมวิธีการ
ผู้จะเห็นได้ว่าผู้เป็นนายไปต้องแสดงตนออกมารับผิดชอบโดยตรงในเรื่อง เงิน ๆ ทอง ๆ
แต่ให้ลูกน้องเก็บค่าปรับเอง รับผิดชอบเอง และลูกน้องนั้นก็ยอมเบียดบังเพื่อผล
ประโยชน์ของเจ้านายคนเป็นเพียง พระมหามนตรี (ทรัพย์สิน) ระบุไว้ตรง ๆ ว่า

"แสนใจรบรับเรียกค่าฤชา"³

¹ ตำแหน่งพระยาราชเศรษฐีนั้นต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นพระยาโศภนราชเศรษฐี

² พระมหามนตรี (ทรัพย์สิน), เรื่องเดิม, หน้า 13.

³ เดิมเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

2. 2. 2 การใช้อำนาจทางการศาลอย่างไม่เป็นธรรมของตุลาการ

ผู้พิพากษาหรือตุลาการสมัยนั้นมักจะเอาอย่างขุนนางสำคัญคือ พระยามหาเทพเป็นหลัก คงจะพิพากษาคดีสืบความตามชอบใจ หวังประโยชน์ส่วนตัว เป็นใหญ่ ใครมีเงินทองมาให้ ผู้พิพากษาก็ตัดสินให้ชนะคดี สุนทรภู่ไม่พูดตรง ๆ ในเรื่องนี้ อาจจะเกรงภัยอำนาจมีจึงกล่าวเป็นนัยแทนเรื่องพระไชยสุริยา ทำเป็นบทเรียนสอนเด็ก ๆ แต่ความจริงก็เป็นภาพสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมการปกครองสมัยนั้นอย่างชัดเจนมิใช่น้อย

"ไม่จำคำพระเจ้า	เหไปเข้าภามาไสย
ถือศีลฆ่าไท	ฉอแต่ไพร่ใส่ช็อค
กะศัที่มูก	ถือโทษเจ้าสุภา
ใครเอาเขาปลามา	โทษสุภากว่าดี
ที่แพเกษนะ	ไม่ถือพระประเพณี
ชฉอกโคคี	ใจคาก็มีอาญา" ¹

ข้อความนี้แสดงการปกครองคานศาลสถิตยุติธรรมว่า ผู้พิพากษาหรือเจ้าสุภา มีอำนาจมากในอันที่จะตัดสินคดี จะพลิกคดีให้ใครแพ้ใครชนะในแต่ละคดีได้ แต่ผู้พิพากษาศาลการก็หาได้มีจริยธรรมและซื่อตรงต่อตัวบทกฎหมายไม่ กลับกินสินบนบุคคล ถ้าใจหยิ่งหรือจำเลยเอาทรัพย์สินสิ่งของและเงินทองมา

¹ สุนทรภู่, "ภาพพระไชยสุริยา", ประชุมนิราศสุนทรภู่, หน้า 114.

ให้ผู้พิพากษา ผู้พิพากษาก็มีน้ำใจนิยมในผู้นั้น และทัศนคติใญ่ในขณะความ นับเป็น
ความเลื่อมถยงยิ่งในวงการตุลาการสมัยนั้น

2. 2.3 ความไม่ซอตรงของขาราชการ

ถึงจะมีการถือนำพระพิพัฒนสัตยา กดาวคือมีการคิมนำศักดิ์
สิทธิ์แซพระแสงหอกพระแสงดาบ และกล่าวสัจจาบานอย่างนากลัวคาง ๆ พระ
ราชพิธีนี้บางที่เรียกว่าพระราชศรีสัจจาปานกาล¹ แต่แมกระนั้นขาราชการผู้ถือนำ
พิพัฒนสัตยาก็มิไ้ประพฤติคนสัจจขอเหมือนคำพูดที่ปฏิญาณไว้ คงหาโอกาสทำชั่ว
ความเคย เป็นการประพฤติคนแบบหน้าไหวหลังหลอกและคคินของอีนกระดุก
ของขาราชการที่สุนทรภู่ขอสั่งเกตไว้ว่า

"ข้าเฝ้าเหล่าเสนา มีไ้ควาหมุซาไทย
คือนำรำเขาไป แทนำใจไม้นำพา"²

¹ ุกรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชพิธีนี้จากพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน,
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร : คลังวิทยา
2514), หน้า 243-296.

² สุนทรภู, กาพย์พระไชยสุริยา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

วิเคราะห์แบบแผนทางวัฒนธรรม

วรรณคดีส่วนใหญ่ในรัชกาลที่ 3 ใ้โดยอ้างถึงวัฒนธรรมของคนไทยโบราณซึ่งสืบเนื่องมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้เป็นอย่างดี ซึ่งแสดงว่าในรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น วัฒนธรรมไทยที่คงามหลายอย่างยังมีปรากฏให้เห็นชัดเจนอยู่ ผู้วิจัยเห็นวาทกรรมรวมมากถาในประการที่สำคัญ ๆ ก็อาจจะแยกกล่าวได้ดังนี้

3.1 วัฒนธรรมทางการศึกษา

3.1.1 สถานที่และลักษณะวิชาที่ศึกษาเล่าเรียน

คนไทยสมัยนั้นถ้าเป็นผู้ชายก็เริ่มศึกษาอักษรวิหิงของภาษาไทย บาลี และเขมร โดยเรียนจากอาจารย์ที่เป็นภิกษุตามวัดต่าง ๆ หรือจากอาจารย์ที่เป็นฆราวาส และวิชาอื่นที่เรียนนอกเหนือจากอักษรวิหิงคือ ไสยศาสตร์ และตำราพิชัยสงคราม ถ้าผู้ชายคนใดต้องการเข้ารับราชการโดยฝึกหัดเป็นมหาดเล็กไปก่อน ก็จะต้องเรียนกฎหมาย ราชศาสตร์ และสุภาษิตโบราณ เช่นสุภาษิตพระร่วง เป็นต้น สุนทรภู่บรรยายไว้อย่างถ้วนในเพลงยาวถวายโสภาดังนี้

"อุทิศให้เรียนเขียนอ่านบูรณราช
ไสยศาสตร์สงครามตามประสงค์
ลำดับศักดิ์จกรพรรดิขัตติยวงศ์
อุทิศทรงจกจำเริญอำนาจ
ถวายพระองค์ทรงสยมบรมนาถ

บังคับราชการสิ้นทุกถิ่นฐาน
 กรมศักดิ์หักชัยพระอภัยการ
 มณเฑียรบาทพระบัญญัติศักดิ์สำนวน
 อนึ่งให้รู้สุภามิตถิตพระร่วง
 โกลงเพชรพวงมีครบทรงสอบสวน
 ราชาศัพทรับสั่งให้บังควร
 ทราบให้ถนัดไฉนจะได้พูด
 ทั้งพุทธไสยไครคาทวายุค
 ให้ทราบทุกที่ถวิลคินทรสุร
 พระยศศักดิ์จักเฉลิมให้เพิ่มพูน
 ไฉนฟังทูลกระหม่อมของฉันทององค์¹

ในนิราศสุพรรณ สุนทรภู่ก็กล่าวถึงตัวเองว่าได้รับ
 การศึกษาจากวัด โดยฝึกหัดเขียนหนังสือให้แคลวคองงคงาม มีความตอนหนึ่งว่า

"วัดปะชาวตรารัฐ เรียนเขียน
 ทำสูตรสอนเสมียน สมคนอย"²

เรื่องการศึกษานับถือเป็นเรื่องสำคัญยิ่งยวดในสังคมของ
 ผู้คนชั้นสูง ก่อนนอกจากจะต้องเรียนรู้อันลึกซึ้งวิธีเขียนหนังสือได้อย่างงดงามแล้ว

¹กรมศิลปากร, เพลงยาวถวายโอวาท, เรื่องเดียวกัน, หน้า 502-503.

²กรมศิลปากร, นิราศสุพรรณ, เรื่องเดิม, หน้า 220.

ยังต้องรู้จักการประพันธ์คือ ระบุแบบแผนฉันทลักษณ์อีกด้วยเพื่อจะได้ใช้ประโยชน์ในการอ่านโคลงฉันท์กาพย์กลอนโคกคองเคลว และฝึกหัดแต่งเองให้ได้อีกด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเองทรงเห็นความสำคัญของเรื่องนี้ไว้ใน เพลงยาวกลอนกลบทจารึกวัดพระเชตุพนฯ แสดงพระราชปรารภไว้ว่า

"ควยก่อนเกาเหลาลูกตระกูลปราชญ์
หัง เชอชาติผู้คัมยศักดิ์
ยอมหักฝักศึกษาข้างอาลักษณ์
ลวนรู้หลักพากย์พจนกมลกลอน"¹

สำหรับคนสามัญที่เรียนหนังสือนั้นคงจะมีได้เรียนลึกซึ้งอะไรถ้าเป็นชาวบ้านทั่ว ๆ ไปมิใช่ลูกขุนนางก็มักจะเรียนมาย ๆ เพียงแต่การกระจายอักษร คือเอาพยัญชนะผสมสระแล้ว กระจายไปจนครบทุกเสียงสระ ถือว่าเป็นการเพียงพอแก่การเขียนหนังสือได้ถูกต้องแล้ว สุนทรภู่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า

"เมื่อเรียนกันจนจบถึงกบเกษ
ไมยากเลยเรียนไค้คงใจจง"²

อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาเล่าเรียนควรมีความเพียรหมั่นฟังมาก อ่านมากจึงจะไค้ความรู้เชี่ยวชาญกว้างขวาง รัชกาลที่ 3 ทรงชี้ให้เห็นความสำคัญของการแสวงความรู้ว่า

¹ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย..., หน้า 488.

² สุนทรภู่, นิราศวัดเจ้าฟ้า, เรื่องเดิม, หน้า 178.

"ฟังสอง เสพสี่ปुरुสุจริต
 ภูษาชอบประกอบกิจ เป็นแก่นสาร
 สะดับเรื่อง เรื่องปิตุญาติราชชาต
 สุภานิตพิศการหมั่นอ่านเรียน"¹

3.1.2 การเคารพยกย่องครูอาจารย์และลักษณะการสอนของครู

ในสวัสดิศรัทธาสุนทรภู่แสดงความยกย่องครูว่าคนไทยถือว่า
 ครูบาอาจารย์มีพระคุณเหมือนบิดามารดา เป็นปูชนียบุคคลผู้หนึ่งแม้เวลาจะเนิ่นนานก็
 กราบไหว้รำลึกคุณครูผู้ก้ไปกับคุณบิดามารดา

"อนึ่ง เลาเขาที่ศรีไสยาสน์
 อยาประมาทหมิ่นตำหนองกับหมอน
 เป็นนรินทร์สรสร เสริญเจริญพร
 คุณบิดมารดาคุณอาจารย์"²

การเรียนหนังสือ ถือกันในสมัยนี้ว่าควรเริ่มเรียนใน
 วันพฤหัสบดีเพราะถือว่าวันพฤหัสบดีเป็นวันครู ลูกศิษย์จะเข้าฝากเนื้อฝากตัวกับครู
 ก็ต้องทำในวันพฤหัสบดี ที่ถ่อเช่นนี้อาจได้คติมาจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือว่าพระ
 พฤหัสบดีเป็นเทพฤๅโบราณ เป็นครูแห่งทวยเทพทั้งหลาย ตรงข้ามกับพระศุกรซึ่ง
 เป็นเทพฤๅเช่นเดียวกัน แต่เป็นครูของพวกอสูร เรื่องการถือว่าวันพฤหัสบดีเป็น

¹ เปลื้อง ณ นคร, เรื่องเดิม, หน้า 488.

² กรมศิลปากร, สวัสดิศรัทธา, นิราศสุนทรภู่, หน้า 495.

วันครูนี้สุนทรภู่ได้อ้างไว้ในเพลงยาวสวัสดิรักษาว่า เรียนหนังสือว่าพหูหัสต์ก็ จะมีความสวัสดิ์ คึงขอกความว่า

"เรียนสิ่งใดวันพหูหัสต์สวัสดิ์"¹

ที่น่าสนใจก็คือ ลักษณะการสะกดหนังสือของกฤษณ์มัยก่อนอย่างที่สุนทรภู่พบเห็นในรัชกาลที่ 3 นั้นเป็นเหตุเจ้าระเบียบวินัย ปกครองลูกศิษย์ด้วยไม่เรียว ถ้าลูกศิษย์ท่องจำที่ครูสอนไม่ได้ก็ถูกลงโทษทั้ง เขียนตีและทั้งหยิกอย่างเจ็บแสบ คึงความปรากฏในกาพย์พระไชยสุริยาว่า

"ระวังตัวกลัวครูหนูเคย ไหว้เรียวเจียวเหวย
กูเคยเข็ดหลาบขวามเขวียว
หันหวคปวคแสบแปลบเสียว หยิกซ้ำซ้ำเขียว
อย่าเที่ยวเลนหลงจงจำ"²

3.2 วัฒนธรรมในคานพระราชาพิชิต

ขอให้ความหมายถึงพระราชาพิชิตของราชการซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปฏิบัติสืบทอดคามาแต่โบราณและเป็นมรดกที่ควรอนุรักษ์และส่งเสริมให้สูญหายเพราะเป็นวัฒนธรรมแสดงขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย ซึ่งเมื่อมีการกระทำสืบต่อกันมาก็แสดงว่ายังมีความหมายอย่างไรโดยหนึ่งที่โบราณจึงเห็น

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 494.

² สุนทรภู่, กาพย์พระไชยสุริยา, เรื่องเดิม, หน้า 127-128.

มีชื่อเป็นเรื่องราวไหล ซอกความในวรรณคดีสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวถึงพระราชพิธีต่าง ๆ ไว้ดังนี้

3. 2. 1 พระราชพิธีไถ่

ในมโหรีที่มีฝนตกมาก เจ้าท้าวขาวโขนเสียดายก็เป็นพระราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องโปรดเกล้าฯ ให้ทำพระราชพิธีไถ่ซึ่งกระทำกันในเดือนอ้าย มีการสวดพระพุทธมนต์แล้วจึงป็น คีร์ทน์ เสนีย์มีใช้คำว่า พิธีวาริปลาต ซึ่งอาจเป็นชื่อที่เรียกกันในสมัยนั้น แต่ในพระราชอธิบายของรัชกาลที่ 5 ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระองค์ทรงใช้คำว่าพระราชพิธีไถ่เรือหรือพระราชพิธีไถ่น้ำ และไต่ทรงเล่าถึงเรื่องพระราชพิธีนี้ที่กระทำในรัชกาลที่ 3 ควบ¹ นายมีกล่าวถึงเรื่องพระราชพิธีไถ่น้ำไว้ว่า

"ถ่านำมากจากเผื่อเหลือชนาก
ก็กับปนาทพระทัยควยภัยสนาน
กลัวสาดวิวกถวยชลชาร
ทรงส่งสารราชทูรจะรอนรน
ให้ถึงกิจพิธีวาริปลาต
พระสังฆราชธนาโกคาหล
ชุมนุมนั่งตั้งสวดพระพุทธมนต์
ในมณฑลนาวาโยธาพาย
ครันเสร็จกิจพิธีไถ่น้ำ
ยังเป็นขำให้รองคะนองสาย

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, หน้า 68-72.

เสียงสนั่นกรับกรับคนกระจาย
พลพายพระศิว กรวดองมา"¹

3. 2. 2 พระราชพิธีพืชมงคล

ในปีใดที่ฝนแดงไม่ตกต้องตามฤดูกาล พระมหากษัตริย์ก็จะโปรดให้จัดพระราชพิธีพืชมงคล หรือพิธีขอฝนซึ่งทำกันมาแต่โบราณแล้วรัชกาลที่ 3 ก็ทรงรักษาอุโบสถคือลอยกระทงกรวด และทรงนิมนต์พระสงฆ์ให้ช่วยกันสวดมนต์ขอฝน ทรงเชื่อว่าการกระทำเช่นนั้นมักจะเกิดผลทำให้ฝนตกลงมาได้ ขอความที่จะยกมานั้นแสดงให้เห็นความร่วมมือกันอย่างแข็งขันทั้งฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินและฝ่ายพระสงฆ์ทั้งปวง ทำให้พิธีขอฝนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

"นิมนต์สวดพุทธมนต์ไปจนครบ
ฝนสงบน้อยไปมีใครมี
สู่ล่ำบักยากพระองค์ทรงหนึ่ง
เสด็จยังพระอวาสพิธีศรี
อุคมควยทวยมาตยราชกวี
พระสังคีติกาดานานุกรม
ทรงเคารพพระหัตถ์อธิษฐาน
สมาทานศีลวัตร เป็นปฐม

¹ กรมศิลปากร, นิราศเดือนของนายมี, หน้า 369.

พระสังฆราชทานเบ้ากัธ อารมณ
 ภิระกมกันสวคพระพุทธรมณ
 ทยบญญาบารมีกัธหาร
 โปธิญาณแกกลาสถาณล
 ไทรกณอาสน์จตุโลกบาณบ
 ไมทานทนมุญทุทธิทิงพิธิ
 บันคาลหาพลาทกให้ตกฟง
 ดงทั่วทงทุกประเทศเกษมศรี
 ไพรชาชาแณคินกัธินดี
 ไคทำที่ไรนาสถาวร"¹

3. 2. 3 พระราชพิธีสงฆ์ปีเก่า

เดือนสี่ เป็นเดือนสุดท้ายของปี แสดงว่าสิ้นเดือนนี้แล้ว
 เข้าเดือนเมษายน หรือเดือนห้าก็จะเริ่มปีใหม่ในวันตรุษสงกรานต์ ฉะนั้นทางวัง
 หลวงจึงมีพระราชพิธีสงฆ์ปีเก่าโดยการยิงปืนใหญ่ข่มใจความอัปมงคลรอบพระ
 บรมมหาราชวัง และนิมนต์พระสงฆ์มาสวดอาฎานาฎิยสูตร อันเป็นการสวดไลปี
 (เช่นสมัยรัชกาลที่ 2 โปรดให้ยิงปืนใหญ่ และสวดอาฎานาฎิยสูตรไลโรคห้าที่ระบาก
 ในกรุงเทพฯเมื่อ พ.ศ. 2363 เป็นต้น) นายมิได้บันทึกเรื่องที่ตนพบเห็นในรัชกาลที่ 3
 ไว้ดังนี้

¹ กรมศิลปากร, ประชุมเพลงยาว, หน้า 368.

"ถึง เคียนสีปัสคังกรุณีหม
ยังมีไค์ชานาฎที่ปรารภนา
ฟัง เสียงป็นยัยค้อคานา
รอมมทานักเรศนิเวศน์วัง"¹

(คำว่า ค้อคานา ก็คือ อาฏานาฎียสุทร นั้นเอง)

3.3 วัฒนธรรมในคำประพันธ์พื้นบ้าน

วรรณคดีสมัยรัชกาลที่ 3 ให้ความสำคัญเป็นอยู่ตามแบบไทย ๆ ที่ถือเป็นประเพณีสืบกันมาหลายอย่างหลายประการ แสดงถึงความเชื่อสืบ ๆ กันมาว่า แรกคนคนไทยเคยทำอะไรในโลกสาหัส ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังมีลักษณะเช่นนั้นอยู่เป็นที่น่าสังเกตุหลายอย่างมีอาทิ

3.3.1 ประเพณีการปฏิบัติในการล้างหน้าและอาบน้ำ

วรรณคดีหลายเล่มไม่กล่าวถึงการอาบน้ำตอนตื่นนอนเช้า แต่กล่าวถึงการล้างหน้าและการกล่าวต่อกันเป็นสิริมงคลหลังการล้างหน้าเช่น

"ว่าเชาครูสุริโยโงทัย
ตื่นนอนให้ห้ามโมโหโยธาโกรธา
เป็นพักครสูบรพาทิศและทักษิณ"

¹กรมศิลปากร, นิราศเคียนของนายมี, หน้า 62.

เสกวารินควยพระธรรมศาสดา
 ทุ่มมือถือพระไตรสรณ
 ถวนสามกราจงชำระพระพักตร์
 แลวเออนอรรตกรัสความทักทอน
 จะถาวรพูนเกลประเพริฐศักดิ์" ¹

ส่วนการอาบน้ำนั้นมักจะอาบเวลาอื่น น่าจะเป็นตอน
 กลางวันเรื่อยไปจนถึงตอนเย็น แต่จะเป็นเวลาใดก็ตามในการอาบน้ำนั้นก็คงมี
 ความระมัดระวังในกานกนไสย และมีความเคารพศยน้ำในแม่น้ำลำคลอง
 เพราะถือว่าน้ำเป็นแม่พระคงคาซึ่ง เป็นเทพอันศักดิ์สิทธิ์ไม่ควรทำทววงเสกปรกให้
 แก่แม่น้ำลำคลอง เช่น ปัสสาวะ และอุจจาระในแม่น้ำลำคลอง แสดงวาคคนไทย
 มีความเป็นอยู่ยงสะอาด และรู้จักรักษาความสะอาดในสิ่งกันเป็นสาธารณูปโภค
 รวมกันเช่นแม่น้ำลำคลอง เป็นต้น สุนทรภู่กล่าวไว้อย่างชัดเจนในสวัสดิรักษาทำกอน
 ว่า

"อนึ่งวาทจะคงสงสนาน
 ทุกหวยธารเถอนดำแฉ่น้ำไหล
 พระพักตร์นั้นฉนลงตามกลองไป
 ห้ามมิให้ถายอุจจารปัสสาวะ
 อยาคินหนาฉาฉนขึ้นเห็นอน้ำ

¹ กรมศิลปากร, สวัสดิรักษา, เรื่องเดิม, หน้า 493.

จะตองรำเพรำพคชคมาปะ
เมื่อสร้งนำสำเรจเสร์จฐระ
ค่านั้พระกงคาคเป็นอาจัน"¹

และเมื่ออาบนำแฉวจะตองรับหวิ้มมิได้เป็นระเบียบ
ไม่ปลอยไหยงรุงรัง เป็นที่คเคียนของกตงหลาย หมอมเจ้าอิศริฎณกักจาวทำหนิ
กนที่ไมหวิ้มไววา

"มมายาวุงทังไวไมสงหวิ"²

แสดงให้เห็นวัฒนธรรมแห่งความเป็นระเบียบเรียบร้อย
และความรักส่วยรักงามของคนไทยอย่างหนึ่ง

3.3.2 ประเพณีการแต่งกาย

การแต่งกายเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของคนไทย
สุนทรภู่ได้พรรณนาภาพคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ไววา คนไทยทั้งชายและหญิง
นิยมนุ่งผาดูงกระเบนเหมือนกัน และผู้ชายไทยไมนิยมสั้กตามร่างกาย นิคักับนดู
ซึ่งสั้กขาควยหมักจนค้ำคั้นไปถึงทอง และนอญนุงผาโสร้ง ผาญยาวจงกรอมเทา
และผู้หญิงไววมมาย กังความินนิราศวัคเจ้าฟาวา

¹ เฒเคียวกัน, หน้า 495.

² หมอมเจ้าอิศริฎณ, เรืองเคิม, หน้า 73.

"เห็นพวกชาวฝ่ายมอญแตกออกมา
 ควันธูปเทียนหมอกจากรูป
 ฝ่ายสาวสาว เกดามวยสวยสะอาด
 แตะยาคออยู่วางผาด
 หงหมวกาทร เหมือนสีรุ้ง
 หงผานุ่งนุ่งกอมลงกรอมคืน"¹

และการนุ่งผาของคนไทยสมัยนั้น สุนทรภู่กล่าวไว้ว่า
 เรามีแบบแผนในการนุ่งหมตามสี่ประการ เช่นวันไหนควรจะนุ่งผ้าสีอะไรจึงจะเป็น
 สิริมงคล ทั้งข้อความในสวัสดิศรัทธาว่า

"อัญญาผ้าทรงธงกรบ
 ให้มีกรบเครื่อง เสรีทั้ง เจ็ดศรี
 วันอาทิตย์สีทิวาโลกดี
 เอาเครื่องสีแดงทรง เป็นมงคล
 เครื่องวันจันทร์นุ่งขาว
 จะยืนยาวชนชาติถาวร
 อังคารม่วงชวงงานสี่กรามปน
 เป็นมงคลชัคคิยาเขาราวี
 เครื่องวันพุธศุกก็ควยสี่เสก
 กับเหือบแปดปนประคัมสลับสี

¹ กรมศิลปากร, "นิราศวัดเจ้าฟ้า", เรื่องเดิม, หน้า 174.

วันพฤหัสบดีเครื่อง เขียวเหลืองดี
 วันศุกร์สีเมฆหมอกออกสงคราม
 วันเสาร์ทรงคำจึงดำเลิศ
 แสนประเสริฐเสียนสักจะนึกขาม"¹

อีกประการหนึ่งคนไทยนั้นมักเอามะนาวมาฝานเป็นชิ้น
 ปีกขนมทั้งสองข้าง นิยมว่าแก้ปวดหัวได้ หม่อมเจ้าชัชสมัยโน้นก็ชอบทำอย่างนี้ ส่วนการ
 ตกแต่งขนมให้งามนั้นนิยมทำให้มีสีคำสนิทเป็นมัน โดยเอามันหม้อมาทาขนม ซึ่งเทียบ
 กับสมัยปัจจุบันนี้ใช้หม้อเล็กใช้ไปนานแล้ว แต่เราใช้กรีมใส่ผงหรือน้ำมันใส่ผงแทน
 สุนทรภูโกลกาวถึง เรื่องนี้ไว้ว่า

"ปีกกระหมับจับประเหมา เขามันหม้อ
 กุบขอซอสสีสันเป็นมันหมัก"²

และการแต่งขนมแบบนี้ก็เป็นสิ่งที่พวกมอญเอาอย่างด้วย

"เคี้ยวเนื้อมอญถอนโรจุกเหมือนตุ๊กตา
 หึงฉักหน้าจับเขมาเหมือนชาวไทย"³

¹ กรมศิลปากร, "สวัสดิรักษา", เรื่องเดิม, หน้า 494-495.

² กรมศิลปากร, นิราศวัดเจ้าฟ้า, "เรื่องเดียวกัน", หน้า 170.

³ กรมศิลปากร, นิราศภูเขาทอง, "เรื่องเดียวกัน", หน้า 153.

ในการแต่งตัวนั้น สุนทรภู่พรรณนาการแต่งกายแบบไทยว่ามีอิทธิพลเหนือพวกลาว กล่าวคือลาวทางจังหวัดแต่งกายแบบเก่าและเจาะหูเป็นรูใหญ่สำหรับเสียบตุ้มทำให้หูยานผิดปกติ แต่ลาวที่มาอยู่ในกรุงเทพฯ ถูกวัฒนธรรมไทยกลืนความเป็นเอกลักษณ์ของตน พวกลาวในกรุงเทพฯ พยายามแต่งตัวเขาอย่างคนไทย และเสกนิสสัยหีบโหยงแบบคนไทยทั่วไปอีกด้วย

"ถึงบ้านควเห็นเตลาวพวกชาวบ้าน
ลวนหูยานอย่างบาง เหมือนหางหวาย
ไม่เหมือนลาวชาวกรุงที่นุ่งลาย
ลวนกรีกกรายหีบโหยงทรงสำอ่าง"¹

3.3.3 ประเพณีการ เคารพผู้มีอาวุโสและให้เกียรติผู้อื่น

หม่อมเจ้าอิศรญาณไศลลาวถึงวัฒนธรรมไทยในด้านการแสดงความเคารพผู้มีอาวุโสว่าคนไทยนั้นรู้จักดอมตนรู้จักผู้หลักผู้ใหญ่ว่าเป็นผู้ประกอบค่าย้วยวุฒิไม่พึงคูหมิ่น กวจะนอบนอมและกบหาสมาคมควย คังความว่า

"คนสามขามีปัญญาหาไว้ทัก"²

ในสุภาษิตพระร่วงก็มีข้อความที่กล่าวสอนให้ผู้น้อยเคารพนับถือผู้ใหญ่หรือผู้มีอาวุโสกว่าตนว่า

¹ กรมศิลปากร, นิราศวัดเจ้าฟ้า, "เรื่องเดียวกัน", หน้า 169.

² หม่อมเจ้าอิศรญาณ, เรื่องเดิม, หน้า 68.

"จงบนอบผู้ใหญ่"

และ

"นอบตนต่อผู้เฒ่า"¹

และแม้จะไม่ใช่คนแก่คนเฒ่า แต่ก็จะพุกจากวัยก็ควร
สู่ภาพออนโยน แมงฆาตสบริวารก็ควรใช้คำพูดที่ติดคอเขา ดังที่ว่า

"หญิงเรียกแมช่ายเรียกพอยอไวไซ
มันชอบใจข้างปกอบไม่ชอบคุด"²

3.3.4 ประเพณีลอยกระทงประทีป

การลอยกระทงประทีปมีมาช้านาน หลักฐานเก่าคือตำรับ
ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ กล่าวไว้ในสมัยสุโขทัย นางนพมาศ หรือท้าวศรีจุฬาลักษณ์ผู้เป็น
สนมเอกของพระร่วงเจ้า ได้ประดิษฐ์งานกระทงรูปดอกบัว จุดประทีปลอยคานำ
ในเดือน 12 เพื่ออุทิศบูชารอยพระพุทธรูปที่แตกหักหายไต่แม่น้ำนันทาในอินเดีย
และธรรมเนียมนี้มักจะทำกันบ้างครั้งบางคราวเรื่อยมา ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็มี
หลักฐานกล่าวถึงการลอยกระทงประทีปในเดือนสิบสอง แสดงให้เห็นว่าประเพณี
นี้ปฏิบัติกันแพร่หลายในรัชกาลที่ 3 แน่นนอน ความในนิราศเดือนนี้ว่า

¹ ปัญญา บริสุทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 59

² หม่อมเจ้าอิศรญาณ, เรื่องเดิม, หน้า 68.

"เคื่อนสี่บสองล่องออยกระพงหลวง
 ขนทั้งปวงลอยตามอรามแสง
 คอกไม้ไฟโชติวง เป็นวงแวง
 หงพุกแรงทงต้งทงสะพาน
 เสียงนบพิทพราศพรอควคฉายทอ
 เสียงหวอหวอเฮยาคูหนานาน
 ลวนคนอนหลามตามสะพาน
 อลหมานนาวาในสาคร"¹

ชกความมีแสงให้เห็นว่านอกจากการลอยกระพง
 ถวายเป็นพุทบูชาแล้ว ยังมีการเล่นคอกไม้ไฟแบบต่าง ๆ อย่างสนุกสนานอีกด้วย

3.3.5 ประเพณีการฉลองสงกรานต์

สงกรานต์แปลว่า "การย้ายที่" หมายถึงพระอาทิตย์
 ย้ายที่ในการเคลื่อนทางโค แสดงว่าเป็นฤดูร้อนตรงกับเดือนห้าหรือเมษายน คนไทย
 ถือว่าสงกรานต์เป็นวันนักขัตฤกษ์ที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือสงกรานต์มีเทศกาลรับปีใหม่ โดยมาก
 มักเป็นวันที่ 13 14 15 ก่อนวันสงกรานต์ วันเนา และวันเถลิงศก คนไทยมีการ
 ฉลองโดยการทำบุญที่วัด และเล่นสนุกต่าง ๆ เช่น สาคน้ำ เล่นส้บ้า และอื่น ๆ
 หนุ่มสาวพากันมาเที่ยวงานสงกรานต์ตามวัดต่าง ๆ มากเพราะเป็นตอนทิวาว่างหน
 นาแล้ว เก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ไม่มีงานอะไรจะทงทำจึงแต่งตัวประดับประคาสวยงาม

¹ กรมศิลปากร, นิราศเคื่อนของนายมี, หน้า 59.

เที่ยวเล่นสนุกกันทุกคน เป็นวันฉัตรมงคลไทยแสดงชนบประเพณีที่ถือกันมาช้านาน
แม้ในสมัยรัชกาลที่ 3 ลักษณะเช่นนี้ก็ปรากฏทุกหนทุกแห่ง นายมีงทาคเล็กกล่าว
ไว้ในนิราศเกื่อนวา

"โออุคูเกื้อเหาหน้าคิมหันต์
พวกมณเฑียรสุขสุสนุกรัน
โคกกันพิศวง เมตสงกรานต์
ทั้งผู้เชิญใจสังกัส
อภิวาสพุทธรูปในวิหาร
ลวนแห่งตัวทวักวันสงกรานต์
คู่สะกราญเพริศพริ้งทั้งหญิงชาย
ที่เขาแก่แมนายไมไกรเที่ยว
สู่อภเปรี้ยวกินหวานลูกหลานหลาย
ที่กำคชคัสส่วยทั้งกาย
เที่ยวถวายน้ำหอมพร้อมศรีทธา"¹

คำว่า "ถวายน้ำหอม" หมายถึง เอน้ำหอมน้ำหอมไป
สร้างพระพุทธรูป และสร้างนำพระสงฆ์ถวายโดยเทลงบนมือของพระสงฆ์
และอีกตอนหนึ่งกล่าวถึงการแต่งตัวว่า

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 55.

"จวนแต่งตัว แต่งงานพรามสวาท
 ใต้อีตนาคนึง ใต้อองควยเกรงหอม
 สงกรานตที่กรุมทีไม่มองม
 ประคัมพร้อมแหวนเพชร เบ็ญกุกคา"¹

3.3.6 ประเพณีโกนจุก

เดือนเพ็ญหรือเดือนเพ็ญภาคมนนอกจากจะมีการแต่งงานกันมากมายแล้ว โดยเหตุที่เป็นช่วงเวลาย่างเข้าฤดูฝน ถ้ามีฝนมาเร็วก็เริ่มลงมือไถนาเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกข้าวแล้ว พระราชพิธีแรกนาขวัญจรดพระนังคัลลภะทำกันในเดือนนี้ ชาวนาจะมาเก็บเมล็ดข้าวเปลือกที่หว่านในพระราชพิธีแรกนาขวัญไปไว้ปลูกในนาของตนเพื่อเป็นสิริมงคล หลังจากนั้นถึงมีการโกนจุก มีการรดองกันสนุกสนาน เด็กผู้ชายโกนจุกอายุ 13 ขวบ เด็กผู้หญิงโกนจุกอายุ 12 ขวบ แสดงความเป็้หนุ่มเป็นสาว หลังจากนั้นก็จะเริ่มไถนบ ผู้ชายก็ไถนบทรงมหาดไทย ผู้หญิงสมัยอยุธยาที่ไถนบยาว แต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็ลดรัชกาลที่ 1-2-3 ไถนบเหมือนผู้ชาย เรื่องการแรกนาขวัญและการโกนจุกดังกล่าวเป็นประเพณีที่ไทยเรายึดถือปฏิบัติกันมาช้านาน นายมีกล่าวไว้ในนิราศเดือนว่า

"เขาแรกนาแล้วมานักขัตฤกษ์
 เด็กเกริกโกนจุกทุกสถาน"²

¹ เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

² เล่มเดียวกัน, หน้า 54.

และในเสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผนก็กล่าวถึงการโกนจุกเช่นเดียวกัน
ก่อนนางทองประศรีโกนจุกพาดยามว่า

"ทองประศรีจิตใจอดุ๊กยาม
โคสืบสามมีแล้วหลานแกวูกู
จะโกนจุกสุกกับขึ้นสืบก่า
แก้ทำน้ำยาจันแก่นต้นหนู"¹

3.3.7 ธรรมเนียมการใช้แม่สื่อในการติดต่อขอความรัก

การทำความรู้จักกันระหว่างชายกับหญิง เพื่อการแต่งงาน
กันต่อไปนั้น คนไทยนิยมใช้แม่สื่อช่วยยี่หิ้วสองฝ่ายทำความรู้จัก เข้าใจกันและรักกัน
แต่งงานกันให้สุด แม่สื่อจึงกล่าวนี้อาจจะไปพูดหวานลนกับหญิงหรือชายคอยปากเปล่า
หรืออาจจะนำเพลงยาวหรือจดหมายรักไปบอกให้แกทั้งสองฝ่ายก็ได้ และแม่สื่อ
ยอมได้เงินหรือรางวัลเป็นเครื่องตอบแทน นิราศเคียนซึ่งนายมีแต่งในรัชกาลที่ 3
ก็มีข้อความพรรณนาเรื่องดังกล่าวไว้ว่า

"บางก็แต่ง เพลงยาวไปน่าวโน้ม
วารักโณมึงมิตรพิสมัย
พอลงเอयीให้แม่สื่อถือเอาไป
แต่ละไบบราคาทำสิ่งทอง"²

¹กรมศิลปากร, พระราชนิพนธ์เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ
(พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2509), หน้า 533.

²กรมศิลปากร, นิราศเคียนของนายมี, หน้า 63.

3.3.8 ประเพณีการแต่งงานเดือนหก

คนไทยโบราณมีประเพณีแต่งงานกันเดือนหก (ราว พฤษภาคม) เป็นส่วนใหญ่เพราะเป็นเดือนเลขคู่ เหมาะสำหรับความหมายว่า "คู่ครอง" อย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่ง เป็นก่อนระยะเวลาที่สิ้นฤดูร้อนจกใน เดือนเมษายน ถึง เดือนพฤษภาคมอากาศก็เริ่มลดความร้อนลงบ้างแล้ว และฝน ก็เริ่มตกลงมาเหมาะสำหรับคู่แต่งงานที่จะได้ใช้ชีวิตแบบสามีภริยาช่วยกันทำไร ใตนาในตอนต้นฤดูฝน เทากับเป็นการ เริ่มชีวิตคู่ครองและเริ่มการทำงานหากินรวม กัน คนไทยจึงนิยมแต่งงานในเดือนหก นายมีมหาเล็กได้กล่าวไว้ในนิราศเดือนว่า

"รำกะนั่งถึงนชสุควัก
ถึง เดือนหก เขาแจวหนา เจ้าซาเอย
เขาแต่งงานปลุกหลวชอกันเฮย
เราจะเฉยอยู่ก็เห็นไม่เป็นการ"¹

และ

"ที่กำถักจักแจงกันแต่งงาน
มงคลการตามเลขประเพณี"²

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 54.

² เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

3.3.9 ธรรมเนียมการขับไล่ราหูอมจันทร์

จันทร์คราสเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องทางดาราศาสตร์ แสดงถึงเงาของโลกที่เคลื่อนเข้าไปยังดวงจันทร์ ทำให้มีอุปสรรค คนไทยโบราณไม่มีความรู้ทางดาราศาสตร์แบบฝรั่งจากนั้นเข้าใจว่าเงาคำนั้นคืออสูรชอราหูซึ่งจับพระจันทร์มากิน ซึ่งเราเรียกว่าอมเพราะราหูที่ตัวครึ่งเดียว เอาพระจันทร์เข้าปาก พระจันทร์ก็เดือนออกทางท้องทุกครั้ง เราจึงต้องช่วยพระจันทร์โดยจุดประทัดที่ปีระฆังใหญ่ขึ้นในวันไหว้เพื่อบูชาจะไล่กายพระจันทร์ให้เป็นอิสระ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เคยเขียนท่านอง เยาวะ ๆ ความโง่งของคนที่ทำเช่นนั้นว่าเป็นผู้ไร้การศึกษา สมควรที่ทางบ้านเมืองจะรีบออกพระราชบัญญัติประณามศึกษาโดยเร็ว อย่างไรก็ตามเรื่องนี้จะโทษคนโบราณที่เดียวก็ไม่ได้เพราะเขามีความเชื่อกันมาอย่างนี้โดยแน่นอนจนถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันต่อมาช้านานแล้ว เรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตแบบไทย ๆ นายบึงกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในนิราศเดือนว่า

"เห็นราหูจับพระจันทร์
ชาวพาราออลังคะนึ่งกึ่ง
พิศกลิ่นกรันกรีกเสียงกักทอง
ระฆังฆองคองแซทง แคร่สังข์
ประคังเสียงเพียงพิณภักพิง
มีทุกครั้งที่ทุกคราวราวทุกที"¹

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 59

3.4 ขนบธรรมเนียมประเพณีทางพุทธศาสนา

ข้อนี้หมายถึง ขนบธรรมเนียมอันเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาที่ประพฤติปฏิบัติกันมา โดยเห็นว่า เป็นบุญกุศล ซึ่งแสดงถึงเห็นถึง ศรัทธาอันแนบแน่นที่คนไทยโบราณมีต่อพุทธศาสนา ถึงแม้จะไม่บันทึกโดยตรงเกี่ยวกับเรื่องนี้ในพุทธศาสนาคำถาม ขนบธรรมเนียมประเพณีดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

3.4.1 ประเพณีการ เทศน์มหาชาติ

การ เทศน์มหาชาติหรือเทศน์เวสสันดรชาดก เป็นประเพณีโบราณของไทยซึ่งนิยมการฟัง เทศน์เวสสันดรชาดก เพราะคนไทยมีอุปนิสัยชอบนำไปในการให้ทาน เช่นเดียวกับพระเวสสันดร และการฟัง เทศน์เวสสันดรชาดกถือว่าเป็นการฟังชาดกที่สำคัญที่สุดในบรรดาชาดกทั้งปวง (547 เรื่อง) เพราะชาติที่พระโพธิสัตว์ เกิดเป็นพระเวสสันดรนี้ เป็นชาติที่ทรงบำเพ็ญทานมีเต็มเปี่ยม นับเป็นชาติสุดท้ายจากชาตินี้ก็ไปเกิดเป็นชั้นคฤาสีทวาราชเจ้าสุวรรณกษัตริย์ รอกำหนดเวลาอันสมควรที่จะลงมาเกิดและตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้าจึงถือว่าการฟัง เทศน์มหาชาติ 13 กัณฑ์ได้อานิสงส์มาก มีคนรับเป็นเจ้าของกัณฑ์ต่าง ๆ ด้วยความศรัทธาและเต็มใจ นายมีกล่าวถึงการ เทศน์มหาชาติว่านิยมฟังกันมาก และกระทำกันในเดือนสิบสองหลังจากถวายผ้ากฐินแล้ว ในนิราศเดือนนายมีกล่าววว่า

"เมื่อวันมีเทศน์มหาชาติ
ได้เห็นนางนุชอนงค์ออกส่งสาร
สืบบุญกับดั่งฟังกฐิน
ชัชวาลแจ่มแจ้งกายแสงเทียน"¹

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 60.

แต่การเทศน์มหาชาติบางทีก็มิได้จำเป็นจะต้องกระทำ
ในเดือนสิบสองเสมอไป บางครั้งอาจเทศน์ในเดือนสิบ ซึ่งตรงกับสารทไทยก็มีเช่น
ในเสภาขุนช้างขุนแผนตอนคนกล่าวถึงการเทศน์มหาชาติที่วัดป่าเลไลยก์ไว้ว่า

"อยู่มาประภาสัปตศก
หายกในเมืองสุพรรณนั้น
ถึงเดือนสิบจวนสารทยังชาวัน
คิดกันจะมีเทศน์ควยศรัทธา
พระมหาชาติหังสิบสามกัณฑ์
วัดป่าเลไลยก์นั้นวันพระหน้า
กาปะขาวเขาแก่แซกกันมา
พร้อมกันนั่งปรึกษาที่วัดนั้น"¹

การเทศน์มหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกมีมาตั้งแต่
สมัยโบราณก็จริง แต่เรื่องการตักกัณฑ์เทศน์กัณฑ์ การเลือกผู้เทศน์ที่มีเสียงเหมาะสม
แก่การเทศน์แต่ละกัณฑ์ และท่วงทำนองลีลาการเทศน์แบบต่าง ๆ หาได้กล่าวให้
ทราบชัดเจนไม่ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เรื่องเครื่องกัณฑ์เทศน์ถวายพระภิกษุผู้เทศน์มี
กล่าวกันในพงศาวดารว่าแข่งขันทำกันอย่างใหญ่โต แม้ในเสภาขุนช้างขุนแผนก็กล่าว
ไว้อย่างละเอียดตลอด² ส่วนการแสดงว่าพระผู้เทศน์จะต้องเลือกพระที่มีเสียงเหมาะ
แก่การเทศน์ตามท้องเรื่องแต่ละกัณฑ์นั้น มีกล่าวไว้ในเพลงยาวของขุนสุพรรณว่า

¹ กรมศิลปากร, พระราชนิพนธ์เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน..., หน้า 53-54.

² เล่มเดียวกัน, หน้า 55-60.

"เมื่อวันเทศน์เทศน์องค์พระทรงศรี
 หม่อมสมจัสังสารมีชนบ
 ถวายนำหมากพลางทางเคารพ
 พระสงฆ์สวดที่ร่ำทำทำนอง
 เทศน์มตรีเสียงร่ำน้ำเนียงโหย
 เสียงโศกโอยชอนทางแล้วย่างยง
 แลวความหาพนไต้ไวทำนอง
 เจ๊กเหลี่ยนร้องถวายป่าเหลืออาลัย
 พระพนัสมพริ้มเพราเน้งเทาเชน
 ส่งเสียงแปรนแปรคเป็ร้องกระเดื่องไหว
 ยายกัγγายจันนั้งเรียงกันไป
 ชมว่าไต้เสียงเพราะเสนาะคุณ
 พยอมทอส่องทองนงอยู่ขางมา
 กั้มบรรดาพวกยามตามกันวุ่น
 บางวาเพราะบ้างหลับตาลงหมอบชุน
 พอพระคุณท่านให้เห็นว่าท่านกัณท์
 พระกัณน์เสียงเรียงขึ้นใหม่
 เจ๊กเหลี่ยนไวร้องชวาวชันชัน"¹

จะเห็นได้ว่าแม่ผู้ฟังเองถึงจะแสดงความต้งอกต้งใจฟัง
 แต่บางคนก็เพียงแต่วาฟังเฉย ๆ สักแต่วาฟังเอาบุญนั้งหลับจนไม่รู้วาพระเทศน์ไปถึง

¹ กรมศิลป์ากร, ประชุมเพลงยาว, หน้า 115.

ไหนดแล้วก็มี

3.4.2 ประเพณีการถวายผ้ากฐิน

การถวายผ้ากฐินถือเป็นประเพณีสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งปฏิบัติกันเรื่อยมา กระทำกันทั้งของหลวงและของราษฎร์ และกระทำเป็นงานใหญ่โต หลังออกพรรษาแล้วคือระหว่างกลางเดือน 11 ถึงกลางเดือน 12 ถือว่าเป็น "งานบุญ" ที่สนุกสนานมีการฉลองใหญ่โต พระเจ้าแผ่นดินมักเสด็จในการถวายผ้าพระกฐินเอง เป็นกระบวนพยุหยาตราทางน้ำ เสด็จไปยังวัดที่อยู่ใกล้แม่น้ำลำคลอง เพราะในสมัยนั้นถนนหนทางยังมีน้อยไม่สะดวกแก่การเสด็จพระราชดำเนิน สุนทรภู่กล่าวถึงเรื่องนี้ว่าตนเองก็เคยตามเสด็จในรัชกาลก่อน และเป็นผู้อ่านประกาศการเสด็จถวายผ้าพระกฐินด้วยว่า

"เคยทรงแต่งแปลงบทพจนารถ
 เคยรับราชโองการอ่านฉลอง
 จนกฐินสิ้นแม่น้ำและลำคลอง
 มิไคของ เคียงซัดหัตถยา"¹

และในรัชกาลที่ 3 นั้น สุนทรภู่ขอเป็นภิกษุอยู่หลายพรรษา ก็ได้รับกฐินทุกปี เมื่อรับกฐินแล้วก็ออกเดินทางไปที่ต่าง ๆ ตามอัธยาศัย เรื่องสำคัญคือภิกษุต้องอยู่รับกฐินเสียก่อนที่จะออกเดินทางเพื่อสนองศรัทธาประชาชน

¹ กรมศิลปากร, นิราศภูเขาทอง, นิราศสุนทรภู่, หน้า 150.

และพระเจ้าอยู่หัว สุนทรภู่กล่าววาท

"เคื่อนสิมเอ็คเสร์จุระพระวสา
รับกรีนภิญโญโมทนา
ชูลีลาลงเรือเหลืออาลัย"¹

นายมีมหาดเล็ก พรรณนาภาพเรือแห่ฉากกรีนไปวัดอย่าง
เห็นภาพชัดแจนว้างใหญ่และกึกกักเพียงไร ดังความตอนหนึ่งในนิราศเคื่อนว่า

"เคื่อนสิมเอ็คเสร์จุระพระวสา
ชาวพาราเชิงแซ่แห่กรีน
ลงเรือเพียบพายยกเหมือนนกกิน
กระแสน้ำสู่สาครปรายกระจายฟอง
สนุกสนานขานยาวฉาวสนั่น
บางแข่งกันขันสู้เป็นคู่สอง
แพชนะปะคาพุดจาลอง
ตามท่านองเลนกรีนสิ้นทุกปี"²

3.4.3 ประเพณีการทอดผ้าป่า

การทอดผ้าป่าหรือถวายผ้าป่านั้นจะกระทำกันในโอกาส
ใดก็ได้ ไม่มีกำหนดเวลาแน่นอนเหมือนถวายฉากกรีนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีความนิยม
ในการทอดผ้าป่ามาก แม้ในฤดูเดียวกับที่มีการทอดกรีนก็ยังมี การทอดผ้าป่าตามวัด

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 149.

² กรมศิลปากร, นิราศเคื่อนของนายมี, หน้า 58.

ต่าง ๆ และนิยมกันว่าเมื่อทอดผ้าป่าแล้วก็มีการเล่นคอกสร้อยหรือสักวาหรือ
 ชับเสภาอย่างสนุกสนาน เช่นเดียวกับเล่นคอกกฐินเหมือนกัน สุนทรภู่บรรยายไว้
 ในนิราศภูเขาทองว่า

"มาจอดหน้าหน้าวัดพระเมรุขาม
 ริมอารามเรือเรียงเคียงขนาน
 บางชั้นล่องรองลำเสภาสำราญ
 ทั้งเพลงการเกี้ยวแก๊งแซ่เซ็ง
 บางฉล่องผ้าป่าเสภาขับ
 ระนาดรับรัวคล้ายกับนายเส็ง
 มีโคมรายแลอรามเหมือนสำเพ็ง
 เมื่อคราวเครงก็มีใครจะไคดู
 อายลำหนึ่งครึ่งทอนกลอนมันมาก
 ช่างยาวลากเลื้อยเจ้อยจนเหนื่อยหู
 ไม่จบบทลคเลี้ยวเหมือนเงี้ยวงู
 จนลุดคุดขอทุเลาวาหวานอน"¹

นายมีไคกล่าวถึงการทอดผ้าป่าไว้ในนิราศเดือนตอนหนึ่งว่า

"บางก็แหผ้าป่าพฤษาปัก
 มีเรือชักเซ็งแซ่แลสลอน
 ชับประโคมคนตรีมีละคร

¹ กรมศิลปากร, "นิราศภูเขาทอง", นิราศสุนทรภู่, หน้า 156-157.

อรชรรำรายุหน้าเรือ
 บางกร่องสักวาใส่หน้าทับ
 ลูกคูรับพร้อมเพราะเสนาะเหลือ
 ฟังสำเนียงสตรีไม่มีเครือ
 เป็นใยเยื่อจมน้ำใจชាយ"¹

3.4.4 การฉลองพระอาราม

เป็นวัฒนธรรมทางประเพณีอย่างหนึ่งว่าเมื่อมีการสร้าง
 วัดหรือปฏิสังขรณ์วัดอารามเสร็จแล้วจะต้องมีการฉลองเป็นทำนองประกาศการ
 ทำบุญถวายสร้างหรือปฏิสังขรณ์ให้สำเร็จแล้ว การฉลองวัดดังกล่าวมีปรากฏ
 ในจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทร เทวีว่าด้วยการฉลองการสร้างวัดพระ
 เชตุพนวิมลมังคลารามในรัชกาลที่ 1 การฉลองดังกล่าวนี้ในรัชกาลที่ 3 ก็มีหลาย
 แห่ง เช่นฉลองการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม² มีกล่าวไว้มากมาย
 ในโคลงกัณฑ์วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงแต่งไว้ ส่วน
 วัดอื่น ๆ นั้นก็มีปรากฏในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้มาก ในนิราศภูเขาทอง
 สุนทรภูได้กล่าวถึงการฉลองวัดเขมาภิรตารามเมืองนนทบุรีว่า

"ถึง เขมาอารามอรามทอง
 ฟังฉลอง เลิกงานเมื่อวานขึ้น"³

¹กรมศิลปากร, "นิราศเคียน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, (กรุงเทพฯ : องค์การศาสนาสุสภ, 2504), หน้า 130-131.

³กรมศิลปากร, นิราศภูเขาทอง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

3.4.5 การหม่าพระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์

การหม่าพระพุทธรูปด้วยผ้าหรือแพร หรือตาก โหมค
 าลา แสดงวัฒนธรรมไทยขอหนึ่งว่าเรามีความเคารพในสิ่งอันเป็นปูชนียสถานทาง
 พุทธศาสนา การหม่าพระพุทธรูปก็ การหม่ารอบเจดีย์ก็คิดว่าเป็นอันสิ่ง
 เป็นผลบุญ และเป็นความเชื่อว่าการทำเช่นนี้จะทำให้มีเสอผ้าเครื่องนุ่งห่มไม่ขาด
 แกลน มีทรัพย์สิน และรูปงาม ึ่งนึกสุดแต่ความถ้วายหม่าพระพุทธรูปและพระเจดีย์
 นั้นจะอธิบายฐานวออย่างไร สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศเมืองเพชรว่า

"มาหม่าพระจะโหมคคลับันคาล
 ไคพบพานภายหน้าสดาพร
 ึ่งรูปงามทรามประโลมโฉมแฉลม
 ขอไหแถมสองข้างอยางเกษร
 ึ่งเนอหอมพร้อมลิ้นกลืนขจร
 คนแสนงอนไหมางอมาขอชิม"¹

และในนิราศพระประธมว่า

"ยังเหลือแต่แพรสัพพหม
 ขนประธมจะถวายเป็นส่ายสมร"²

¹ กรมศิลป์ากร, นิราศเมืองเพชร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 486.

² กรมศิลป์ากร, นิราศพระประธม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 431.

อีกตอนหนึ่งในนิราศพระประธม สุนทรภู่พรรณนาว่า

"โอ้เอนกคุณตามจะกราบแก้ว
เปลื้องผาหม่นอบนบจบเกศา
ชื่นชมพระอริษฐานให้มารดา
พลอยน้ำตาตกพรากเพราะยากเย็น"¹

3.4.6 การสร้างพระพุทธรูป

การสร้างพระพุทธรูปด้วยน้ำหอมหรือน้ำสะอาดเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์นั้นเป็นวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่งที่มีมาแต่โบราณ และพระพุทธรูปคังกล่าวมักเป็นพระพุทธรูปโลหะ เช่น สัมฤทธิ์ ทอง เงิน หรือ ทองเหลือง เป็นต้น มักจะสร้างในวันสงกรานต์ หรือในโอกาสอันเป็นสิริมงคลอย่างใดอย่างหนึ่งเสร็จแล้วจุดเทียนถวาย และกล่าวคำอธิษฐานขอให้ได้อานิสงส์ผลบุญจากการกระทำดังกล่าวนี้ คังคำกล่าวของสุนทรภู่ในนิราศเมืองเพชรว่า

"ได้สร้างน้ำชำระพระสัมฤทธิ์
ถวายรูปเทียนอุทิศพื้นฐาน"²

3.4.7 การเดินประทักษิณรอบพระเจดีย์

สุนทรภู่ได้แสดงรายละเอียดเล็กน้อยในเรื่องการทำ

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 444.

² กรมศิลปากร, นิราศเมืองเพชร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 479.

ความเคารพต่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ว่า ในการแสดงความเคารพเช่นนั้น นอกจากการกราบไหว้แล้ว คนไทยยังนิยมการเดินทักษิณาวรรต หรือประทักษิณรอบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 3 รอบ เช่นเดินแห่นาครอบโบสถ์ 3 รอบ เดินเทียนรอบพระอุโบสถหรือพระวิหาร 3 รอบ และเจดีย์ก็เช่นเดียวกัน คตินี้คนไทยได้รับจากอินเดียโดยเฉพาะทางศาสนาฮินดูซึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญมากในการแสดงความเคารพ แม้ไม่เดินรอบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะเดินรอบคน 3 รอบพลางสาธยายมนตราก็ถือว่าเกิดสิริมงคลเช่นเดียวกัน ดังปรากฏในเวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชก ตอนชูชกเดินประทักษิณรอบนางอมิตตคาก่อนจะเดินทางไปเขาวงกต¹ เป็นต้น สุนทรภู่กล่าวถึงการเดินประทักษิณรอบพระเจดีย์ว่า

"ประทักษิณจินตนาพยายาม
ได้เสร็จสามรอบค้ำบอภิวันต์"²

3.4.8 การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่มูลงลับ

เรื่องการทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่มูลงลับ เป็นวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่ง เป็นประเพณีที่ทำสืบกันมาเพื่อแสดงความกตัญญูตเวทิตาทอดมูลงลับไปแล้วซึ่งเป็นผู้ที่ตนเคารพนับถือ สุนทรภู่กล่าวไว้ตอนหนึ่งในนิราศภูเขาทองตอนเรือแล่นผ่านวังหลวงว่า

"ดูในวังยังเห็นหอพระอริ
ตั้งสติเต็มถวายฝ่ายกุศล"³

¹มหาเวสสันดรชาดกฉบับ 13 กัณฑ์, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2500) หน้า 157.

²กรมศิลปากร, นิราศภูเขาทอง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 157.

³เล่มเดียวกัน, หน้า 150.

และ

"จะสร้างพร ทอดสาหัสส่วนบุญถวาย
ประพาศิฝ่ายสมณะทั้งวสา
เป็นสิ่งของฉลองคุณมุสิก
ขอเป็นข้าเคียงพระบาททุกชาติไป"¹

3.4.9 การถวายช้ชกโภชนาหารแก่ภิกษุผู้เดินทาง

คนไทยเรามีวัฒนธรรมในเรื่องการกินอยู่ กล่าวคือมีไถ่คิดถึง
การกินอยู่แต่เพียงคนเดียว แต่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่นอีกด้วย
โดยเฉพาะภิกษุสงฆ์นอกจากจะบิณฑบาตไถ่ภัตตาหารจากชาวบ้านเป็นประจำแล้ว
แม่เมื่อออกเดินทางไปในสถานที่ไกลหรือไปต่างเมือง คนไทยก็ยังคำนึงถึงกล่าว
พระที่เดินทางจาริกไปนั้นจะอดหยาก เพราะฉะนั้นมักจะถวายอาหารแห้ง เป็น
เสบียงให้แก่ภิกษุเก็บเอาไปฉัน แสดงความเอื้อเฟื้ออันเป็นน้ำใสใจจริงของคนไทย
สุนทรภู่พรรณานาคอนนี้ไว้ว่า

"เส้พอาหารหวานคาวเมื่อคราวยาก
ล้วนของฝากเฟื่องฟูคอยชูชุน
แต่มะแปนแกนนินจะไปคืน

¹ เดิมเดียวกัน, หน้า 149.

ของอันอันจักโหลวนไอชา
 เห็นสิ่งของน้องรักจักจับ
 แหม่มพลับพลชิตเป็นปริศนา
 พิจรจากฝักชิตสนิทมา
 เหมือนแกวตาคามคิดมาชิตเฮอ
 แขนขุ่นวุ่นแห่งของแห่งสิ้น
 แตะละตื้นชู้ใจาลัยเหลือ
 ไคกันรันกิมหน้าหังลำเรือ
 เพราะน้องเนอนพุดกรุณา"¹

3.4.10 การถวายสลากภัตแก่พระสงฆ์

การถวายสลากภัตแก่สงฆ์เป็นขนบประเพณีไทย มีใช้
 เรื่องที่สมมติไว้ในพระไตรปิฎกโดยตรง การถวายสลากภัตคือถวายภัตตาหาร
 และเครื่องไทยทานแก่ภิกษุสามเณร โดยวิธีจับสลากต่อพระภิกษุ ได้สลากบอกชื่อ
 ภิกษุองค์ใดก็เอาของไปถวายภิกษุองค์นั้นชื่อตามสลากนั้น เป็นการไม่จำเพาะเจาะ
 จง แต่เป็นการถวายโดยทนต์ไม่รู้จักพระสงฆ์รูปนั้นมาก่อน จะกล่าวอีกประการหนึ่ง
 ก็เป็นการเล่นสนุกอย่างหนึ่งของคนไทยด้วย เพราะไม่มีใครรู้ว่าตนจะตองถวายของ
 ให้แก่ภิกษุรูปใด การถวายสลากภัตนี้กระทำกันในเดือน 7 ก่อนจะเข้าพรรษาใน
 เดือนถัดไป นายมีกล่าวไว้ในนิราศเดือนว่า

¹ กรมศิลปากร, "นิราศพระปฐม", เรื่องเดียวกัน, หน้า 415-416.

"สลากกัถ์จักแจงแตงหามกอน
 อยางแตกอนหามกร ะทายมีลายทอง
 ไส่คานรูปนาควายุกัษ
 ครันเดินหนักกูแทนเนนผยอง
 แสร์กรอยหอยพวงมาลัยกรอง
 ไส่ขาวของหามหามตามกันมา
 ทุกวันนั้นแแต่จะทำแปลก
 ไส่โตะแบกเดินความมาจวนหน้า
 สารพันแอมโอะชโกชนา
 ความศรีทวิชาสัปบุษนุชอนงก
 หังยูคีเข็ญใจก็ไปมาก
 จับสลากหนังสือพระสงฆ์
 ู้จักนามคามบประสบองก
 ทางจำเนงนอมถวายกันรายไป"¹

¹ กรมศิลปากร, นิราศเคื่อนของนายมี, หน้า 55.

วิเคราะห์ความเชื่อทางศาสนา

รัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะเด่นเป็นพิเศษยิ่งกว่ารัชกาลอื่น ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ คือทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกที่ประเสริฐ พระราชทานเงินทองมากมายเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา¹ มีการสร้างพระอารามมากมายและทรงสร้างเจดีย์สถานหลายแห่ง ทรงสร้างพระไตรปิฎก และทรงบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาก² เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นหลักในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเช่นนี้ ประชาชนก็ย่อมมีความชื่นชมและพากันสนองพระบรมราโชบายโดยทั่วไป ทำให้กิจการพระพุทธศาสนาได้รับการส่งเสริมให้เจริญก้าวหน้าทุกสาขา ซึ่งความสำคัญในเรื่องนี้จะเห็นได้อย่างเด่นชัดจากวรรณคดีมากมายหลายเล่ม ซึ่งกล่าวถึงศรัทธาความเชื่อทางศาสนาในแง่ต่าง ๆ ตามหัวข้อต่อไปนี้

4.1 ความศรัทธาในการสร้างวัดวาอาราม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีคำกล่าวกันว่า "ใครสร้างวัดวาอารามก็เป็นคนโปรด" รัชกาลที่ 3 เองนั้นทรงสร้างและทรงปฏิสังขรณ์พระอารามใหญ่ ๆ รวมกันถึง 39 วัด³ วัดที่ทรงสร้างใหม่แบบปฏิสังขรณ์หมดทั้งวัดก็มีปรากฏเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่าเป็นการสร้างใหม่อย่างดีเลิศคือวัดพระ

¹ Walter F.Vella, Siam Under Rama III 1824-1851, (New York.

J.J.Augustin Incorporated Pub., 1957), p.19.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ถิ่นานพระพุทธรูปเจดีย์เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2503), หน้า 199-200.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 170.

เทศุพนวิมลมังคลารามและวัดราชโอรส โดยเฉพาะวัดพระเชตุพนฯ นั้น "ทรง
ปรารถนาจะให้เป็นที่ระลึกแห่งสรรพวิชาทั้งปวง ทั้งที่เป็นความรู้ทางขนบประเพณี
และความรู้ทั่วไป เพราะฉะนั้นก็ลาจาริกและจาริกกรรมจึงมิได้เป็นเรื่องพุทธ
ประวัติและเรื่องชาตกแต่อย่าง เดียวแต่เป็นเรื่องตำราการศาสตร์ ตำราเพนินยา
ตำรายา และตำราภูมิศาสตร์ด้วย"¹ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีอินทราทิตย์ ได้ทรงกล่า
ยยกย่องวัดพระเชตุพนฯ ไว้ในลิลิตตะเลงพ่ายว่า

"อวาสาจเพ่งเพียง แฉนฟ้ามาเสมอ"²

และพระยาไชยวิชิต เจ้าเมืองอยุธยาผู้เป็นสหายกับสุนทรภู่ก็
กล่าวชมวัดราชโอรสอารามไว้ในเพลงยาวว่า

<p>"อันวิควาอวาสาประหลาดสร้าง ซอฟ้าหางหงส์ทรงบูรณ พระอารามนามราชโอรส กระเบื้องเคลือบสอดสีมีผนัง กลางหลังตั้งวง เป็นทรงเกว วิชาช่างจางทำเป็นแถวทิว หอรบั้งทิวหารราย ปูนฉวีเต็มคิ้วคิ้วเกรียง</p>	<p>ยักย้ายหลายอย่างโบสถ์วิหาร ไม้นันทานวามักจะหักพัง หนามันชันลคลายฝรั่ง เป็นอย่างนอกอกปลั่งปลามปลิว เงินสำเพ็งพวกแซ่แก่จิว แจกคิ้วให้คิ้วคิ้วคิ้ว เคียง แยบกายมับคองทรง เฉลียง พระระเบียงยักอย่างมาช่างไทย</p>
---	---

¹ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ และ Alexander B. Griswold, เรื่องโบราณคดี,
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2503), หน้า 316.

² กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีอินทราทิตย์, ลิลิตตะเลงพ่าย, (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสภา,
2520), หน้า 148.

คูพิลิกคักสงขสองคณะ	คนถุรระนั้นอยู่เป็นหมู่ใหญ่
วิปัสสนาปฏิบัติเคียงเรียงกันไป	ที่จกรมรมไม่รูกขมูล
แทนศีลานานังบริกรรม	บำเพ็ญธรรมกรรมฐานที่ศูนย์
พระศรัทธาเป็นเคิมเพิ่มพูน	ยกหนุนศาลาสารพัด
เหลื่อมนุญยศศุสร้างโคอย่างนี้	เป็นยอดทานบารมีโพธิสัตว์
พวกผู้ศึโคอย่างไปสร้างวัด	เป็นทรงนอกออกอัครทุกแห่งมา" ¹

ในเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัว ซึ่งนายมีมหาคเล็กแต่งโคพรรณาเรื่องการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามอัน
แสดงพระราชาศรัทธาศุคั้งในพระพุทธศาสนาของรัชกาลที่ 3 มีความตอนหนึ่งว่า

"ครันเสร์จสรพจับสร้างพระอาวาส
ทิวพระราชนิเวศน์เขตสถาน
ที่เศร้ามองทองมัวแล่วราน
โบสถ์เจกียวิหารแลการ เปรียญ
หงกุฎีฐานสะพานเขอน
ที่หลักเลอนสร้างใหม่ให้เสถียร
ทงพระปรางคพระระเบียงเฉวียงเวียน
ที่หกเหียนเปลี่ยนใหม่ไปใส่เคิม :
ทงหอไทรหอระฆังทงโรงกรัก

¹ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2349), (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระ
ประวัติศาสตร์ไทย, 2523), หน้า 193.

ที่ปรักหักพังก็สร้างเสริม
 ที่ซากกลางสร้าง เกาแตกเคาเคิม
 ที่สร้างเพิ่มลงใหม่ให้ไปบูด
 หงสาลาหนาหลังก็สร้างแทรก
 ทำแปลงแปลกปลูกใหม่มีให้สูญ
 ที่ลานลุ่มภูมีวัดก็จุกขุน
 ที่เนินสูงน เกลี่ยปราบให้รามเรียง
 คลองถนนหนทางที่ขวางซัด
 ก็ถมคัลคัลหลีกฉีกเฉลียง
 ภูฏีไหนไกลนำซัดลำเลียง
 ชุกคุเคียง เข้าไปได้วาริ"¹

4.2 การห้ามเล่นกีฬาหรมานสัตว์

นอกจากการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามแล้วการแสดงความ
 เมตตากรุณาต่อสัตว์ก็เป็นสิ่งที่ชาวพุทธจะพึงทำ เพราะเป็นการแสดงว่าปฏิบัติตาม
 แนวคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ในเรื่องนี้ผู้เป็นหลักของแผ่นดินคือ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกระทำให้เห็นเป็นตัวอย่างอันดีเลิศ
 แสดงว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยนั้นเป็นพุทธมามกชนทุกพระองค์ และโดยเฉพาะรัชกาล
 ที่ 3 นั้นทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนที่ศรัทธาพระองค์หนึ่ง

¹กรมศิลปากร, ประชุมเพลงยาว, หน้า 381-382.

ทรงมีพระเมตตาแต่ไปในบรรดาสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ทรงมีพระราชประสงค์อย่าง
รักเจือว่าไม่มีพระราชหฤทัยสังเสริมิในเรื่องการก่อกำหนดสัตว์ เช่นการกักปลา
ที่โก และการล่าสัตว์ป่าเพื่ออาหารหรือเพื่อเอาเขา เอาหนัง เอางา เป็นต้น
อันเป็นบาปกรรมเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนไม่ควรกระทำ นายมีมหาคเล็กโคกฉาวไว้
ตอนหนึ่ง ในเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

"ฝูงเนกปลาปลาชนไคยนิ่ง
 ฐัพพงชันษาเพราะบารมี
 ห้ามปลากักคักทเรียนอาเพียนโก
 พระมิให้เฟื่องฟุ้งทั้งกรุงศรี
 เครื่องคักฉลากบาปหนาเป็นราศี
 มกษาตักฉิงฉิ่งแว้งราว
 ควยทรงพระกรุณาประชาราษฎร์
 จึงห้ามชาคมใหม่ชนฉาว
 บำรุงหลาผาสุกทุกแดนควา
 ฉาชาวคราวรราษฎรคักปรีดา"¹

4.3 การสร้างและอนุรักษ์ศิลปกรรมทางพุทธศาสนา

การสร้างโบสถ์ วิหาร สถูปเจดีย์และพระพุทธรูป ถือว่าเป็นการ
สร้างบุญที่จะต้องทำอย่างวิจิตรงดงามและดีที่สุด ฉะนั้นในสมัยก่อนจึงกระทำกันอย่าง
สุดฝีมือและประดับประดาอย่างสวยงามตามฝีมือที่ศิลปินจะกระทำให้ดีที่สุดได้ สมัย

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 368.

รัชกาลที่ 3 มีการสร้างสรรค์สิ่งประณีตประคาศาทางศิลปกรรมพุทธศาสนาหลายอย่าง
 สุนทรภูโศกกล่าวถึงการสร้างพระพิมพ์บนผนังโบสถ์ว่าเป็นการประณีตประคาศาทาง
 พุทธศิลป์ที่นิยมทำกันในสมัยนั้น เช่น

"โอปางหลังครึ่งสมเด็จพระมโกล
 มาผูกโบสถ์กโคมามุชาชน
 ชมพระพิมพ์บนผนังยังยืน
 หึงแปดหมื่นสี่พันไคว้นทา"¹

ในนิราศเมืองเพชร สุนทรภูโศกกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูป
 ปางไสยาศ หรือพระนอนที่เมืองเพชรบุรี (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ก็โปรดฯ ให้สร้างพระนอนวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางไสยาศที่งามที่สุดองค์
 หนึ่ง)² สุนทรภูพรณาวา

"พอวันพระศรัทธาพากันไป
 เทียวแวะไหวพระอารามตามกำลัง
 สำธุสะพระนอนสิงขร เขา
 พระพุทธรูปเจ้าหลวงสร้างแต่ปางหลัง
 ยี่สิบวาฝากันเป็นบัลลังก์
 คุเปลี่ยนแปลงปลมใจกระไรเลย

¹ กรมศิลปากร, "นิราศภูเขาทอง", นิราศสุนทรภู, หน้า 151

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 164.

พระเนตรหลับทับพระบาทไสยาสน์เหยียด
 กอนละเอียคอาสนะพระเขนย
 พระเจางามยามประทมนาชมเชย
 ช่วยรำเพยพจน์นิ่งวิมล"¹

และนิราศพระประธมก็กล่าวขอความห่านอง เคียวกันว่า

"โบสถ์วิหารทานสร้างแปงกอน
 มีพระนอนองค์ใหญ่ยังไมหมอง
 หลับพระเนตร เกศเกยเขนยทอง
 คุณคณองพูนเพิ่มเต็มศรัทธา"²

นอกจากนี้การปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปที่ชำรุดบอบสลายหรือมีหมอง
 ให้คงคืนสภาพที่ดีและสวยงามก็แสดงการอนุรักษ์ศิลปกรรมของคนไทยในสมัยนั้นซึ่ง
 เชื่อว่าการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปยอมก่อให้เกิดบุญกุศลแก่ผู้กระทำ นายมีมหาคเล็ก
 ไทกลาวถึงวัฒนธรรมข้อนี้ไว้ว่า

<p>"ที่โรงหลอทอดแต่งพระพุทธรูป พระบูรณมานเกาครวากลี ถูกแตกลมจมน้ำลวนชำรุด ทิศางพรอยร่อยหรือทอดเติม</p>	<p>ที่เฝ้ารำชมมัวหมองไมของศรี ตกอยู่ที่เมืองร้างวัดร้างเติม ไปชนชุกมาบูรณะเฉลิมเสริม พระพักตร์เจิมจนพระศอกทอดพระกร</p>
---	---

¹กรมศิลปากร, นิราศเมืองเพชร, เรื่องเดิม, หน้า 485.

²กรมศิลปากร, นิราศพระประธม, เรื่องเดิม, หน้า 444.

พระนาภีพระนลาฏพระบาทหัตถ์	ที่วิมุกตมาบุรณะปฏิสังขรณ์
พระประธานพระไสยาสน์ศิลาศจร	ออกคัมภีรณนอยใหญ่อยู่ในโรง
ลวณสูงศักดิ์หน้าคันทน์วาทหลวง	ชั้นเคณควงพระพักตร์ชกโอโอง
ห้องคียนสูงใหญ่ทองสีชะโลง	เอาเชือกโยงไม้ยันชั้นบันเจิม
เตรียมหลกหลอมพรอมพรังพวกช่างเส็จ	ก็เสด็จมายังที่นั่งเฉลิม
พรอมอำมาตยราชวงศมาลงเต็ม	ก็เร่งเริ่มกฤตกถองหลอมทองพรอม
เสด็จทรงหีบสุวรรณหิรัญนาก	ใส่ในปากเบ้าเปลวที่เหลวหลอม
แล้วทรงคืบหมึกคืบเขารัตนอม	เทณอมทองรินประคินกาญจน
สูทนเพลิงเริงแสงที่เริงรอน	ไม่ยอหยอนพระศรัทธาอันกล้าหาญ
แล้ววงศาชาหลวงกระทรวงงาน	กอลหมานเทเติมเพิ่มทวี
ควยศรัทธาภินิหารไมถนชา	ชนวนนำทองทิวไมมัวสี
พอเย็นทำสำเร็จก็เสด็จ	มิได้มัวรำว่าทิวพระองค์
แล้วตะไบไซซ์จักรัสรูป	ให้เลี่ยนลุมเกลี้ยงเกลาราวระหง
แล้วแหไปใส่โบสถ์ที่โสทรตรง	ในวิควงแวนแควนแคนนคร
องค์เก่าไปใหม่เพิ่มมาเต็มตั้ง	ปฏิสังขรณ์เสสโมสร
องค์แล้วองค์นนิรันคร	ไม่หยุดหยอนพระศรัทธาพยายาม" ¹

4.4 ความนับถือพุทธศาสตร์และไสยศาสตร์รวมกัน

เรื่องความนับถือพุทธศาสนาของคนไทยนั้นตั้งแต่โบราณกาลมา มักจะควบคู่ไม่กับการถือไสยศาสตร์เสมอ เป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้หนึ่งเพราะคนไทย

¹กรมศิลปากร, ประชุมเพลงยาว, หน้า 375-376.

มีความเชื่อว่า ศาสนาพุทธสอนให้ทุกคนทุกชน ส่วนไสยศาสตร์ เป็นมนตร์คาถาที่เป็น
ศาสตร์ เรนลับ เชื่อกันว่าไสยศาสตร์ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง ผู้รู้อาจใช้ไสยศาสตร์
ช่วยส่งเสริมเกียรติยศและอำนาจของบุคคลผู้เป็นใหญ่ จึงควร เรียนรู้ทั้งสองอย่าง
เพื่อจะได้เกื้อกูลซึ่งกันและกัน สุนทรภู่กล่าวไว้ในเพลงยาวถวายโอวาทว่า

"ซึ่งประโยชน์ไพัญญา เป็นการ เน้น

พอจำเรณูธรรมคำคาถา

ถือที่ขอรหัสวิเศษ

เป็นวิชาฝ่ายพุทธนาคี

ข้างฝ่ายไสยไตรเพทเกษม

ไทยศกค้ำสูงสง่าเป็นราช

สืบทระกูลพจนสวัสดิ์ในรัฐ

ได้เป็นที่พึ่งพาเหล่าข้าไท"¹

อีกประการหนึ่งที่เป็นเหตุให้ไสยศาสตร์ เข้ามายปะปนกับพุทธศาสน
ก็คือผู้นับถือศาสนาพุทธเอง ไม่มีความเข้าใจองแท้ในคำสอนของพระพุทธเจ้าทำให้
เกิดความเข้าใจไขว่เขวและเพราะความไม่หนักแน่นอย่างถูกต้องนี้เอง ไสยศาสตร์
ก็เข้ามาแทนที่ให้เห็นไปนับถือในสิ่งที่ไม่มีความหมาย มีการทรงเจ้าเข้าผี เป็นต้น ใน
รัชกาลที่ 3 ความเชื่ออันคลอนแคลนในพุทธศาสนาก็ปรากฏอย่างเด่นชัด แสดงให้
เห็นว่าคนในสังคมสมัยนั้นตกเป็นเหยื่อของคณาจารย์ หลอกหลวง เช่นพวกคนทรงเจ้า

¹ กรมศิลปากร, เพลงยาวถวายโอวาท, เรื่องเดิม, หน้า 509.

เข้าผี ถึงศาลเจ้าใหญ่เจ้ามาเข้าทรงหวังจะให้เจ้าให้ช่วยปลดเปลื้องทุกข์ร้อนให้
และถูกหลอกดวงมามากอดมากเป็นหน้าสง เวชณี สุนทรภูณกล่าวไว้ว่า

"ที่หายบานศาลเจ้าของชาวบ้าน
บวงสรวงศาลเจ้าผีบายศรีสัง
เห็นคนทรงปลงจิตอนิจจัง
ให้คนทั้งปวงหลงลงอนบาย"¹

นอกจากนี้สุนทรภูณยังกล่าวถึงการบูชาพระพุทธรูปของกนิในสมัย
รัชกาลที่ 3 ว่า คล้ายกับบูชาเจ้าหรือเทวดากล่าวคือถือว่าพระพุทธรูปเป็นสิ่งศักดิ์
สิทธิ์ จะบนบานศาลกล่าวขออะไรก็ขอได้สมประสงค์เมื่อใดสิ่งที่ขอสมประสงค์แล้ว
ก็จะมีกำนบวงสรวงตอบแทน เจนถวายบายศรี ของกิน เทียนเงิน เทียนทอง
และมีละครชาตรีฉลองกำนบเป็นต้น ทำให้เกิดความรู้สึกว่าคนไทยแยกอนบนบวง
พระพุทธรูปถวายความเชื่อแบบบนบวงผีสง เทวดา สุนทรภูณกล่าวไว้ในนิราศเมือง
เพชรว่า

"ขอ เศษพระสัมฤทธิ์พิศการ
ทานเจียวชาญเชิญช่วยควยสักกรัง
ให้โลแหวนแทนทรงสังวางหนึ่ง
กับแพรซึ่งหอมหมื่นสุมหวัง
แมนโคของสองฝั่งเห็นจริงจัง

¹กรมศิลปากร, นิราศพระปฐม, เรื่องเดิม, หน้า 424.

จะแก่งคังบายศรีมีสระกร
 หึงเทียนเงินเทียนทองของเสวย
 เหมือนเขาเคยบูชาหน้าสิงขร
 สาธุสะพระสัมฤทธิ์ประสิทธิพร
 ให้โคนอนฟูกฐีเหมือนชูชก"¹

แม่แต่ในราชสำนักเองก็มีการบวงสรวงเทวดาเพื่อขอความ
 อนุเคราะห์ให้คลายความเดือดร้อน เช่นกรณีประหารของกรมหมื่นอัปสรสุภาเทพเป็นต้น
 แม่จะเป็นพระราชาธิบดีองค์โปรดของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีแพทย์
 หลวงคอยถวายการรักษาอย่างพร้อมเพียง แต่ยังมีมีการบวงสรวงเจ้าหรือเทวา
 อารักษ์ให้ช่วยอีก ดังที่คุณสุวรรณได้บรรยายไว้ว่า

"เทียบบวงสรวง เทวาสุวารักษ์
 ทุกสำนักทุกหมู่ไพร่ไศลหลวง
 ให้เคลื่อนคลายหายพระโรคที่ไศกทรงวง
 เฝ้านำบวงสรวงสังเวชนเคยมา"²

4.5 ความเกรงกลัวบาปกรรมและความเชื่อในอานิสสัมลบุญ

คนไทยส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาและเชื่อในหลักกรรมะใน
 พระพุทธศาสนาคือผู้ก่อกรรมย่อมได้รับผลแห่งกรรม คนก่อกรรมก็ยอมเป็นกุศลยอม

¹ กรมศิลปากร, นิราศเมืองเพชร, เรื่องเดิม, หน้า 479-480.

² กรมศิลปากร, ประชุมเพลงยาว, หน้า 93.

โดยคือบุญ ส่วนคนกอดกรบหัวหรืออกุศล ผลที่ได้รับก็คือบาป หนังสือวรรณคดีเรื่อง ไกรภูมิไศพรภณาดังเรื่องนี้ไว้มาก โดยเฉพาะเรื่องการทำบาปลงพาไปสู่นรก ชุมทาง ๆ ที่มีการลงโทษผู้กระทำผิดอย่างน่าหวาดกลัว¹ เรื่องนรกเป็นเรื่องที่มี อิทธิพลเห็นดจิตใจของคนไทยมาช้านาน ยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างคึกคักอยู่แล้ว เรื่องบาปบุญคุณโทษเป็นเรื่องที่ทรงเน้นเป็นพิเศษ และราษฎรก็สนองพระราชโสมบายน เป็นจำนวนมากทั่วทุกหนทุกแห่ง การทำผิดศีลธรรมเป็นสิ่งที่น่าละอายและประชาชน ต่างเชื่อกันอย่างแนบแน่นว่าจะต้องได้รับการตอบแทนอย่างน่าสะพึงกลัวในนรก โดยเฉพาะเรื่องผู้สาวมีลูกเมียผู้อื่นแล้วถือว่าเป็นบาปหนัก และเชื่อกันว่าตายไปแล้วจะต้องไปเป็นทนต์งิ้วเหล็กในนรก ชื่อโหดสืมพลี ซึ่งผู้ทำผิดดังกล่าวจะถูกบังคับให้ ปีนขึ้นไปลงบนทนต์งิ้ว เหล็กที่หนามลูกเป็นไฟอยู่ชั่วนิรันดร์ได้รับทุกขเวทนาแสน สิ้นหนี่ง คั้งที่ผู้ตนรภูเองซึ่งเคยเป็นคนเจ้าชู้ยังแสดงความเกรงกลัวว่า

“งิ้วนรกสืบทองคุดีแหลม
คั้งชวากแหมเสียมแซกแตกไสว
ใครทำชู้ททานครั้นบรรลัย
ก็ท่องไปเป็นทนต์นาชนพอง”²

¹ บัญญา บริสุทธี, เรื่องเคิม, หน้า 14-18.

² กรมศิลปากร, "นิราศภูเขาทอง", เรื่องเคิม, หน้า 154.

การเสด็จราชันเป็นการฝึกซ้อม 5 ก็ทำให้ผู้เสด็จได้รับโทษอย่างรุนแรงในนรกเช่นเดียวกันกับนรกชื่อโศลกุมภี สุนทรภู่เคยเสด็จราชมายังในสมัยหนุ่ม ๆ เมื่ออายุมากขึ้นสุนทรภู่ก็เห็นความจริงและเชื่ออย่างศรัทธาแน่นแฟ้นความหลักพุทธศาสนาและประณามการเสด็จราชันไว้ในนิราศภูเขาทองว่า

"โอเวรกรรมน่านรกเจียวอกเรา
ต้องมัวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นนายอาย"¹

นอกจากสุนทรภู่อยังกล่าวถึงคติธรรมความเชื่อทางพุทธศาสนาอีกข้อหนึ่งที่ว่า ผู้ใดพลัดพรากสัตว์จากกัน เช่นแม่กับลูก ยักษ์กับเมีย เป็นต้น ผู้นั้นใคร่ช้อวากลเวรเป็นกรรมชั่ว และผลกรรมจะทำให้ผู้นั้นต้องพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักซึ่งถือว่าเป็นความทุกข์อย่างยิ่ง สุนทรภู่อ้างไว้ในนิราศพระปฐมว่า

"แตกอนกรรมทำสัตว์ให้พลัดพราก
จึงจำวากนึ่งนงอิหหมองศรี"²

นอกจากความเชื่อเรื่องบาปและผลของการทำบาปแล้ว เรื่องของการทำบุญก็เป็นสิ่งที่ฝังใจคนไทยมานานแม้ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็เชื่อว่าการทำบุญย่อมก่อให้เกิดอานิสงส์บุญ ทำให้ได้ไปเกิดในสวรรค์อันเป็นดินแดนที่พญ่เต็มไปด้วยความสุขทุกประการ ในกาพย์พระไชยสุริยา มีข้อความตอนหนึ่งซึ่งสุนทรภู่อธิษฐานไว้ว่า

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 150.

² กรมศิลป์ากร, "นิราศพระปฐม", เรื่องเดิม, หน้า 409.

"จริงนะประสกสีกา สวคมนกาวนา
เบองนาจะไคไปสวรรค"¹

ข้อความในภาพพระไชยสุริยาลังกาวนนี้ แม้จะแสดงความเชื่อทางพุทธศาสนาแต่เป็นความเชื่อที่ไม่ตรงกับจุดประสงค์สูงสุดของพุทธศาสนาที่ชี้ความจริงในที่สุดว่า นิพพาน หรือความหลุดพ้นทุกขเป็นความสุขอันสูงสุดถึงพุทธวจนะว่า "นิพพานัง ปรมิ สุขิ" แต่พระภิกษุผู้แสดงธรรมเทศนาส่วนใหญ่ก็จะสอนแบบชักจูงคนให้ตกอยู่เพียงแค่อสวรรค์และนรก หากใครสอนเรื่องนิพพานไม้นับเป็นวิถีการสอนพุทธศาสนาที่ไม่ตรงแนวทางของพระพุทธเจ้าทำให้เป็นเรื่องราวของจิตใจและความรู้สึกมากกว่าปรัชญาและความมีเหตุผล กล่าวคือแทนที่จะแสดงธรรมะอันนำคนให้หลุดพ้นจากทุกขคือกองกิเลสตัณหาอันบีบเค้นเอาใจชาวบ้านว่าเพียงแต่สวคมนกาวนารู เรื่องหรือไมรู เรื่องก็ความดีว่าเป็นบุญกุศลทำให้ไคไปเกิดในสวรรค์ชั้นฟ้า การสอนเพียงออกนอกแนวทางอันแท้จริงของพระพุทธเจ้าเช่นนี้เป็น การทำให้ศาสนาเรียวลง ทำให้คนเข้าใจแก่นแท้ของพุทธศาสนาอย่างผิด ๆ เพราะการสอนชักนำคนให้ไปสวรรค์นั้นหาใช่ไปสู่ความหลุดพ้นตามความประสงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายไว้ไม่ แต่เป็นการลากเอากิเลสตัณหาที่ความอยากให้เกิดตัวไปควย ในที่สุดเมื่อสิ้นผลบุญในสวรรค์แล้วก็จะต้องกลับมาเผชิญความทุกข์ในโลกมนุษย์หรือโลกอื่น ภพอื่นที่เลวทรามกว่าโลกมนุษย์นอไป

¹สุนทรภู่, "ภาพพระไชยสุริยา", เรื่องเดิม, หน้า 126.

4.6 การสร้างทานบารมี

ข้อนี้ตรงกับอุปนิสัยของคนไทยที่ใฝ่มน้าวไปในการให้ทานและ
สงเคราะห์ผู้ชุกสันยากไร้ เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งที่ไม่ได้ชัดเจน แสดงความเชื่อ
ในทานบารมีว่าเป็นบารมีที่สร้างประโยชน์แก่ชาวโลก เช่นเดียวกับที่พระเวสสันดร
ทรงบำเพ็ญมาในอดีตเป็นที่จับจ้องใจคนไทยเป็นอันมากมาทุกยุคทุกสมัย นายมี
มหาคเล็กกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงประพฤติพระองค์
เป็นแบบอย่างในการบำเพ็ญทานบารมีว่า

"ยิ่งพูนเพิ่มก็ยิ่งเต็มพระกุศล
บำเพ็ญอุทิศใจชากันศาสนา
ไม่เสื่อมสูญพระราชากรัถา
ค้ำมหาเวสสันดรไมอรอนรน
โรจนานให้ไมขาดพระราชาทรัพย์
ออกจ่ายจับใจจางหวานกุศล"¹

และอีกตอนหนึ่งว่า

"ที่ทรงบำกรมีไ้ชากอังกาศพระ
ราชาคณะแลอันกับสลับเหลือง

¹ กรมศิลปากร, ประชุมเพลงยาว, หน้า 373.

เป็นเวร เวียนเป็ดยักษ์จังหวัดเมือง
อเนกเนื่องบิดพบาคโมชาควัน"¹

หลักฐานทางวรรณคดีดังกล่าวนี้ตรงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์
คือพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชำ บุนนาค)
กล่าวถึงเรื่องรัชกาลที่ 3 ทรงโปรดให้ตั้งโรงพยาบาลไว้ว่า

"เมื่อยังไม่ไค่ยานพิภพ เสด็จอยู่วังนอกก็ไค่ตั้งโรงพยาบาล
ให้ทานจตุปัจจัยสมบริกขาร ให้มีเทศนาเป็นธรรมทาน ให้อาจารย์บอกพระคัมภีร์
ให้เลี้ยงยาจกอดิเพททุกเวลา ให้ทานยาแก่โรคทาง ๆ ด้วงวันพระก็ให้ปล่อยสัตว์
แจกเงินแก่คนสูงอายุและคนยากเค็จนละ 8 ครั้ง กนละเพลิงเสมอเป็นนิตย์
กรันไค่เถลิงสิริราชสมบัติแล้วก็ไค่โปรดให้ทำแกงโรงพยาบาลขึ้นใหม่ที่มีร่มาแพง
พระราชวังคานขางแม่น้ำให้ทานเหมือนอย่างแตกอน แตบวิจาคะระราชทรัพย์
มากออกไป"²

และสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพไค่ทรงกล่าวถึงการที่
รัชกาลที่ 3 ทรงบาทรเป็นประจำทุกวันไว้ว่า

"บรรทมตื่นเวลาเช้า 2 โมงเศษ พอเวลา 3 โมงครึ่ง
เสด็จลงทรงบาทร มีพระสงฆ์ขังอยู่พระอารามหลวง ผลักเปลี่ยนกันเข้าไปรับ
บิณฑบาตรประจำเวร"³

¹ เคมเดียวกัน, หน้า 378.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเค็ม, หน้า 173-174.

³ กรมศิลปากร, จดหมายหลวงอุคมสมบัติ, (กรุงเทพฯ : 2505), หน้า 344.

4.7 การบูชาพระบรมสารีริกธาตุ

พุทธศาสนิกชนเชื่อว่าพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าคือ พระธาตุของพระอรหันตคฤหาณเป็นปูชนียวัตถุแห่งธรรมปาฏิหาริย์ เรื่องความเชื่อก็คงกล่าวมีในอรรถกถาหลายเล่มของพระไตรปิฎก แม้ในพระราชพงศาวดารไทยก็กล่าวถึง ตั้งแต่สมัยสุโขทัยก็มีจารึกเรื่องพระสุนทรหามาเถรประสมปาฏิหาริย์แห่งพระบรมสารีริกธาตุที่ศรีสัชฌาย์ สมัยอยุธยาพระบรมสารีริกธาตุก็ปรากฏแก่พระเนตรของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก่อนจะเสด็จยกทัพไปรบกับพระมหาอุปราชา กล่าวคือพระองค์ทรงแคเห็นพระบรมสารีริกธาตุเปล่งแสงสว่างนวลเป็นวงกลมเทาขมเกลี้ยงลอยเวี่ยแท่นมีดาวรรครอบกองทัพถึงสามรอบ¹ ดังนี้ เป็นต้น

เรื่องพระบรมธาตุแสงปาฏิหาริย์ก็มีกล่าวไว้ในนราศุขชาตองว่าปกติพระบรมสารีริกธาตุเสด็จไปมาได้ในอุบายที่ ผู้ใดไปบูชาตามบูชาไม่ถูกต้องหรือไม่เป็นภูวนาสนาที่จะรักษาไว้ได้พระบรมสารีริกธาตุก็เสด็จหนีหายไปเสีย สุนทรภู่กล่าวยืนยันถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

“พอรามพระปะคอกพุนชาติ
พบพระธาตุสถิตในเกสร
สมถวิคยินคี่ชู้ฉกร

¹ กรมสมเด็จพะปรมาณูพิทักษ์ในรส, เรื่องเดิม, หน้า 65.

ประคองช้วนเชื่องคองคองนา
กับหนัพักนั้สการสำเร็จแล้ว
ใส่ชวคณกวางไว้ไกลเกศา
มาอนกรุงรุงชันจะบุชา
ไม่ปะกาทันถกยั้งคกใจ"¹

4.8 ความเชื่อเรื่องการกลับชาติมาเกิด

เรื่องการตายแล้วเกิดเป็นคติทางพุทธศาสนาซึ่งถือว่าผู้ที่มิได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ตราบโค ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏตราบนั้น เพราะฉะนั้นเมื่อจะตองเกิดแก่เจ็บตายอยู่ตราบโคก็ปรารถนาจะได้เกิดในชาติที่ดี คือเกิดมาสุขสบายอายุยืน คตินี้เป็นที่ยึดถือกันแน่นเหนียวแม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ก็เช่นเดียวกัน สุนทรภู่พรรณนาไว้ในนิราศภูเขาทองว่า

"ขอเคชะพระพุทธรุคณช่วย
แมนมอคมวยกลับชาติวาสนา
อายุยืนหมื่นเทาเสาศีลา
อยู่คฟาคินไคคังใจปอง"²

¹ กรมศิลปากร, "นิราศภูเขาทอง", นิราศสุนทรภู่, หน้า 158-159.

² เดิมเดียวกัน, หน้า 150.

4.9 ความเชื่อในวานิสั่งแห่งการบวช

การบวชเป็นภิกษุเป็นการอุทิศกายและใจเพื่อพระพุทธศาสนา เป็นการปฏิบัติเฉพาะตนเพื่อความหลุดพ้นในที่สุดซึ่งเรียกกันว่านิพพาน แต่มีผู้ตีความหมายว่าการบวชนั้นสามารถแผ่ความดีสงฆ์บุญให้แก่ผู้อื่นเช่น พ่อแม่และผู้มีบุญกุศลได้ และยังมีถ้อยคำมาจนทุกวันนี้ ทั้ง ๆ ที่ในพุทธประวัติหากำลังก่อนไหนกล่าวถึงเรื่องนี้ไม่มีแต่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปจำพรรษาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อเทศนาโปรดพระพุทธมารดาซึ่งไปเกิดเป็นสิริมหาภายาเทพบุตร การเทศนาโปรดนี้ต้องใช้เวลาดัง 3 เดือน จนในที่สุดพระสิริมหาภายาเทพบุตรได้บรรจธรรมชั้นพระโสดาบัน เรื่องนี้แสดงว่าการเทศนาโปรดนั้นเป็นเรื่องที่ช่วยเหลือกันได้ไม่ไช่บวชเฉย ๆ แล้วจะแบ่งบุญกุศลช่วยคนอื่นได้ ความเชื่อแบบไทย ๆ อย่างนี้เป็นความเชื่อที่ฝังใจมานาน ไม่มีทางที่จะแปรเปลี่ยนได้ แม้สุนทรภู่เองบวชเป็นภิกษุน่าจะเข้าใจให้ถูกต้องในเรื่องนี้ แต่สุนทรภู่ก็เช่นเดียวกับคนไทยอีกเป็นอันมากที่เชื่อว่าการบวชของคนที่สามารถอุทิศส่วนกุศลให้แก่ใคร ๆ ได้ จึงกล่าวไว้ในนิราศภูเขาทองว่า

"จะสร้างพรตตสาหัสสงฆ์ส่วนบุญถวาย
ประพฤติกุศลสมณะทั้งวสา
เป็นสิ่งของฉลองคุณเมตตา
ขอเงินข้าเคียงพระบาททุกชาติไป"¹

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 149.

อย่างไรก็ตามการบวชถือเป็นการบวชที่ถูกต้องอย่างยิ่ง โดยเฉพาะ
แก่ผู้บวชเอง เพราะเป็นการสร้างบารมีอย่างหนึ่งในสิบประการ เรียกว่า
เนกขัมมะบารมี และผู้ที่หวังจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตก็ต้องบำเพ็ญบารมี
ชนิดนี้ด้วยอย่างแน่นอน เพราะฉะนั้นสุนทรภู่จึงกล่าวถึงเรื่องนี้ในเรื่อง เกี่ยวกับ
การแผ่อาณัติสงฆ์สมณุตตยาว่า ตนเองก็เข้าใจว่าการบวชนั้นเป็นบารมี
อย่างหนึ่งซึ่งจะช่วยให้ใกล้สำเร็จพระโพธิญาณในอนาคตคาด แสดงว่าความคิด
นี้มีอยู่ในสมัยนั้นเช่นกันดังที่กล่าวไว้ในนิราศภูเขาทองว่า

"ทำบุญบวชกรวดน้ำขอสำเร็จ
สรรเพชญ์โพธิญาณประมาณหมื่น" ¹

และ

"ขอสมหวังทั้งประโยชน์โพธิญาณ
กราบนิพพานภาคหน้าให้ถาวร" ²

4. 10 ความนิยมเรื่องพระโค

คนไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์มีความ
เชื่อว่าการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่โตเป็นการสร้างวัตถุอันเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมือง
เป็นที่เจริญตาและเจริญศรีรักษาของประชาชน ในสมัยสุโขทัยมีพระศรีศากยมุนีเป็น

¹ เดิมเดียวกัน, หน้า 150.

² เดิมเดียวกัน, หน้า 158.

พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่ใหญ่ที่สุดในเมืองไทย พระองค์นี้เป็นพระพุทธรูปกอธิฐ์กอธิฐ์ใหญ่ที่สุดของสุโขทัย สมัยอยุธยา มีพระพุทธรูปใหญ่วัดพนัญเชิง กอธิฐ์กอธิฐ์ปูนปั้น แกะคอนสร้างกรุงศรีอยุธยาถึง 26 ปี พระมงคลมพิตร เป็นพระกอธิฐ์หนสัมฤทธิ์ใหญ่ที่สุดของอยุธยา และในสมัยรัตนโกสินทร์ พระพุทธรูปปั้นใหญ่โตที่วัดอัมรินทร์วิหาร ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น แม้จะไม่มีภาพหรือปั้นพระพุทธรูปที่ใหญ่โตมากก็จริง แต่ก็ได้ทรงสร้างวัดเป็นที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนีซึ่งรัชกาลที่ 1 ทรงอัญเชิญมาจากสุโขทัย และเอามาประดิษฐานไว้เฉย ๆ โดยมีโคสร้างพระวิหารและอุโบสถ ทรงเรียกวามหาสุทธาวาสเฉย ๆ ในรัชกาลที่ 3 ได้โปรดให้สร้างพระอารามหลวงขนาดใหญโต ณ ที่นั้น พระราชทานนามว่าวัดสุทัศน์เทพวราราม และทรงสร้างพระวิหารพระศรีศากยมุนีอย่างสวยงาม สมนักคิดคนไทยที่ว่าพระโคเป็นศรีสง่าแห่งพระนครวัดสุทัศน์มา ตั้งอยู่ใกล้เสาชิงช้าและโบสถ์พราหมณ์ สุนทรภู่จึงพรรณานความคอนั้นไว้ในนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า

"แต่พระเจ้าเสาชิงช้าที่ท่าโพธิ์
ก็เต็มโตขาววัง เขายังกลั่น"¹

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เรียกวัดที่พระพุทธรูปศรีศากยมุนีสถิตย์ว่า วัดพระโคเสาชิงช้า และกล่าวรายละเอียดการแสดงการปฏิสังขรณ์วัดนี้ในรัชกาลที่ 3 ว่าทรงเปลี่ยนชื่อเป็นวัดสุทัศน์เทพวราราม²

¹ กรมศิลปากร, นิราศวัดเจ้าฟ้า, นิราศสุนทรภู่, หน้า 182.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, หน้า 164-165.

4.11 ความเชื่อในพระไตรลักษณ์

พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นลักษณะอันแท้จริง 3 ประการแห่งธรรมชาติของทุกสิ่งทุกอย่างว่า ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง คือความไม่แน่นอน มีการแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ ทุกสิ่งเป็นอนัตตา คือไม่มีอत्ตาเลือกเอาไม่ใ้จะให้เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ตามใจเราหาได้ไม่ และทุกสิ่งเป็นทุกขังคือเป็นความทุกข์ ความเคียดกรอนกายและใจ ลักษณะ 3 อย่างของโลกที่เรียกว่าพระไตรลักษณ์นี้ เฉพาะข้อแรกและข้อสุดท้ายจะเป็นที่เข้าใจมีซาบในบรรดาชาวพุทธที่กว่าข้อที่สองคือ อนัตตา ซึ่งค่อนข้างเข้าใจยากกว่า เรื่องความมีซาบใจในข้อที่ว่าทุกสิ่งเป็นอนิจจังนั้นเป็นปรัชญาพุทธศาสนาที่คนชอบพูดกันเล่นและกล่าวกันมาทุกยุคทุกสมัยไม่ว่าเรื่องอะไรที่เปลี่ยนแปลงไปได้ จะเป็นเช่นประเพณี สมบัติพื้นฐาน ยศฐาน บรรดาศักดิ์ แม้กระทั่งน้ำใจคนเราก็ปลงเสียอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นอนิจจัง ถึงที่สุดற்றுกลลวอย่างปลงตกในนิราศภูเขาทองว่า

"กระนั้นหรือชื่อเสียง เกียรติยศ
จะมีหมคหลวงหนาหนาเห็น
เป็นผู้นิยมมากแฉวยากเย็น
คิดก็เป็นอนิจจัง เสียทั้งนั้น"¹

¹ กรมศิลปากร, นิราศภูเขาทอง, เรื่องเดิม, หน้า 158.

และเมื่อกล่าวถึงความอนิจจังที่เห็นในกานวตถุ สุนทรภูษยก
ตัวอย่างว่า ที่ปาฎกปราบกลายเป็นวัง ตอมาวังรกร่างก็กลับกลายเป็นป่าไม้
ถึงข้อความที่ว่า

"แต่เคยวนทางกรงร่าง

เป็นรอยทางทุมปราบราราบรูกษา

ยังแลเคยน เตียนดีที่พลับพลา

นิกรธอาอนิจจัง ไม่ยั่งยืน

เคิมเป็นป่ามาเป็นวังตั้งประทับ

แล้วกลับเป็นป่าไม้ผืน

เหม็ดคนมียศคองไม่คงคิน

นิกสะอนอายุใจมาในเรือ"¹

4.12 การอธิษฐานขอลบ

คนไทยเป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนาเมื่อทำบุญในเรื่องใดแล้ว
จะต้องมีการทวงบุญกุศลส่วนกุศลใหญ่อัน และขณะเดียวกันก็อธิษฐานเพื่อตัวเอง
ด้วย คืออธิษฐานขอให้บุญกุศลที่ตนกระทำนั้นจง เป็นปัจจัยให้โคสิ่งอันพึงปรารถนา
ในชาติหน้า หรือในอนาคตของชาตินี้ ถ้าเป็นผู้ใหญ่ก็อธิษฐานขอให้สำเร็จพระ
โพธิญาณเป็นพระพุทธรเจ้า ถ้ายังหนุ่มสาวก็ขอให้โคพบคู่ครองที่เหมาะสมตามที่ตน

¹กรมศิลปากร, นิราศเมืองเพชร, เรื่องเคิม, หน้า 478.

ปรารถนาซึ่งจะเห็นว่าความศิกของกนแก่นมุงไปสู่อุคกกร จรรรม แทคนหนุ่มสาวนั้น
มุงไปสู่อุคกกรรรมแชนทังนั้น นายมีมหาคเลกโคกลาวไว้นิราศเคื่อนว

"สัปรุรทรวจนำรำไนใจ
ที่ผู้ใหญ่หมายประโยชน์วิเวก
ที่หนุ่มหนุ่มสาวสาวราวกับฉัน
นี้กรำพันในจิตฉิฐาน
ใหม่เมื่อยรูปงามทรามสะคราญ
ที่เรือนานคัมคัง เขามังมี
อนงคนาฐปรารถนาจะหาตัว
ไมเลนถักกันเหลาเมากาหนี
ให้รูปงามทรามธมอุคค
ฉางสตรึปรารถนาหาขุนนาง"¹

เทาที่กลาวถึงความเชื่อทางศาสนาในเงตาง ๆ มาทังหมด
ข้างคณแฉวกแฉคกให้เห็นวาคคนไทยในสมัยพระบาทสมเดจพระนัง เกล่ามีความศรัทธา
ยึคมันในพุทธศาสนาากมายเพียงใด อยางไรก็ถึความเจรึญกับความเสื่อมเป็นของ
คูนัน คังนั้นถึงแม่วาพระสงฆจะเป็นผู้รักษาศาสนาโดยตรง แถบางคั้งสกา
แวกคยอมทางสังคมาจทำให้พระสงฆขาดความเครงครัดในวัตรปฏิบัติไปบาง
ฉัง เรื่อคังกลาวนี้มีมาในทุกยุคทุกสมัย ความจริง เรื่อนี้ เป็นเรื่อปลักยอยแต่ผู้วิจัย

¹ กรมศิลปากร, นิราศเคื่อนของนายมี, หน้า 55.

ใครเสนอข้อสังเกตว่า

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง มีการสร้างวัดวาอารามใหญ่โตเป็นอันมาก และข้าราชการก็กระทำตามพระราชาโบาย ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญยิ่งกว่าสมัยรัชกาลที่ 1 และที่ 2 นั้นเอง อาจเป็นสาเหตุที่คนโง่เขลาบางคน เห็นช่องทางที่จะแอบแฝงเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อหวังลาภสักการ และผลประโยชน์ต่าง ๆ การที่คนโง่เขลาทำตนประคุกกาปากเข้ามาอาศัยร่มโพธิแห่งพุทธศาสนาก็เป็นปัจจัยทำให้พระศาสนาเสื่อมและมัวหมองไปมีโทษน้อย การปฏิบัติธรรมจึงย่อหย่อน และขาดความสำรวมในสมณสาธูป จึงมีเรื่องการเล่นตะเคาะกรอของพระภิกษุ จนความทราบถึงพระกรรณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นต้น เรื่องความเสื่อมของสงฆ์เพราะมีผู้โง่เขลามานบวชเพื่อหวังผลประโยชน์แบบนี้ เคยมีตัวอย่างมาแล้วในสมัยโบราณ เช่นสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียทรงไต่สวนชำระโทษภิกษุอลัชชี หรือคณาจารย์ในรัชสมัยของพระองค์เป็นการใหญ่ก็เป็นเรื่องที่ถูกกันอยู่ทั่วไป ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เช่นเดียวกัน เมื่อทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ก็ได้มีคณาจารย์เข้ามาแอบแฝงหาผลประโยชน์และประพฤตินาจารต่าง ๆ จึงปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 ฉะบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯ ให้ชำระความพระสงฆ์ประพฤตินาจาร และทรงลงโทษให้สึกจากภิกษุเพศประมาณ 500 รูป แม้แต่พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ เช่นพระราชาคณะบางรูปประพฤตินั้นเป็นปาวาสิก และต้องสึกออกไปก็มี¹

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 81.

คงจะเป็นค่ายเหตุที่มีภิกษุใจบาปแอบแฝงหากินในพุทธศาสนาอย่างนี้กระมัง สุนทรภู
ซึ่งรู้เห็นเหตุการณ์ในสมัยนั้นเป็นอย่างดี จึงทำหนังสือในกาพย์พระไชยสุริยาเป็นการ
วางทางออกมา

"ภิกษุสะมะณะ เล่ากัละพระสะขาม
คถาวาลำนำ ไปเรว่าทำเฉโก"¹

นายมีมหาคเล็กก็ได้บรรยายภาพความบกพร่องหรือความเสื่อม
ของพระสงฆ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตามที่ตนได้พบเห็นว่า
พระสงฆ์เป็นอันมากมิได้บวชด้วยใจที่ศรัทธามั่นคงในอุดมคติแห่งพุทธศาสนา
แต่เป็นคณิใจโลเลหลงด้วยลาภที่ตนนำมาถวายบ้าง หลังโนสตร์เพศจนถูกคนเขา
หลอกหลวงเอาบ้าง บางทีก็ไปจากภิกษุเพศด้วยความหลงเชื่อว่าจะได้ภรรยา
แต่กลับถูกหลอกถูกปกปิดไปหมดคงกลับมามบวชเป็นภิกษุต่อไปก็มี แสดงถึงความ
มีศรัทธาคดจนแคลงในพระพุทธรศาสนา เอาอะไรเป็นหลักไม่ได้ ความที่กล่าวใน
นิราศเคื่อนมีดังนี้

"วิสัยพระทุกวัดซัดทุกองค
ถาลาภตรงมาหาเปลื้องผ้าไตร
บางก็ถูกลมหลอกออกมาเกอ
ซักสะพานแหงนถอน้ำตาไหล
ไม่ได้เมียเสียของรองเอาใคร
กลับบวชใหม่สวคมนต์ไปจนกาย"²

¹ สุนทรภู, ประชุมนิราศสุนทรภู, เรื่องเดิม, หน้า 114.

² กรมศิลปากร, นิราศเคื่อนของนายมี, หน้า 63-64.

สรุปผลของการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง "การศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจากเอกสารสำคัญทางวรรณคดีในสมัยนั้น" ผู้วิจัยได้ตั้งโครงการไว้ว่าจะศึกษาจากวรรณคดีร่วมสมัยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหลัก โดยถือเอาวรรณคดีเป็นแกนสำคัญในการวิเคราะห์และวิจัย แทนที่จะมุ่งวิจัยตามแนวประวัติศาสตร์ซึ่งมีผู้กระทำไปแล้วหลายท่านด้วยกัน การที่ผู้วิจัยมุ่งเอาวรรณคดีที่แต่งในรัชกาลที่ 3 เป็นหลักฐานสำคัญที่สุดในการวิจัยสภาพสังคมไทยในรัชกาลนั้นก็เพราะว่า วรรณคดีเป็นหลักฐานทางการเขียนซึ่งกว้างหรือนักประพันธ์ยอมรับสอดคล้องภาพที่ตนพบเห็นในสังคมที่ตนอยู่ลงไปโดยไม่มากนักน้อย วรรณคดีจึงเป็นประตูกระจงเงาที่ส่องให้เห็นภาพสังคมไทยหลายแง่มุม สดุดีแล้วจะส่องให้เห็นตามความเหมาะสมของเรื่องที่ตนเขียนนั้นเป็นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือ วรรณคดีมีข้อบันทึกหรือจดหมายเหตุทางประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นการบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยทางตรง และผู้บันทึกมีเจตนาจะบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ซึ่งด้วยประการฉะนี้ย่อมง่ายต่อการทำวิจัย และย่อมมีผู้ทำวิจัยไปแล้วไม่น้อย แต่ทางวรรณคดีนั้น ผู้เขียนวรรณคดีมิได้ตั้งใจจะบันทึกเรื่องราวทางสังคมและประวัติศาสตร์โดยวางหากแต่กล่าวถึงโดยทางอ้อมในฐานะที่เป็นเพียงส่วนประกอบของวรรณคดีหรือกวีนิพนธ์ของตนเท่านั้น เพราะฉะนั้นถ้าจะดึงเอาข้อมูลจากวรรณคดีมาวิเคราะห์ว่า กว้างสังคมในสมัยของตนอย่างไร ข้อมูลที่ได้มาจากวรรณคดีนั้นก็ย่อมจะเป็นหลักฐานอ้างอิงได้เช่นเดียวกัน แม้จะเป็นหลักฐานทางอ้อมมิใช่หลักฐานทางตรงอย่างที่คนอื่นได้กระทำมาแล้ว ก็ยังจะนับได้ว่าเป็นการวิจัยอีกแบบหนึ่งที่เชื่อถือได้ เพราะกวีให้ข้อมูลโดยทางอ้อมนี้ ผู้วิจัยคัดเลือกเฉพาะกวีที่เขียนหนังสือในรัชกาลที่ 3 จริง ๆ

และคำเรื่องประเภทนิทานและบทละครที่แต่งในสมัยเดียวกันนั้นออกเสีย คงเอาไว้แต่เรื่องประเภทนิราศ เพลงยาว สุภาษิต ฯลฯ ซึ่งก็อยู่แต่ง เขียนจากประสบการณ์ที่ตนได้พบเห็นจริง ๆ มีชีวิตเพื่อนแบบนิทานและบทละคร การวิจัยเรื่องนี้จึงมีความเป็นมาโดยมีโครงร่างคั่งกล่าว ซึ่งมีส่วนเสริมหรือส่วนประกอบได้แก่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่จะใช้กล่าวอ้างอิงบ้าง เฉพาะในกรณีที่มีข้อมูลทางวรรณคดีไปตรงกับบันทึกประวัติศาสตร์ หรือมีฉบับเก่าที่ยังข้อมูลทางประวัติศาสตร์ช่วยขยายความเท่าที่จำเป็นเท่านั้น

ผู้วิจัยได้จำกัดหัวข้อวิจัยสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้เพียง 4 แง่ หรือ 4 หัวข้อใหญ่ ๆ คือ ความสำนึกทางสังคมประการหนึ่ง แบบแผนทางการปกครองประการหนึ่ง แบบแผนทางวัฒนธรรมประการหนึ่ง และความเชื่อทางศาสนาประการหนึ่ง

ผลของการวิจัยใน 4 หัวข้อดังกล่าวสรุปได้ดังนี้คือ

1. ความสำนึกทางสังคม

ในด้านความสำนึกทางสังคม สิ่งที่ปรากฏให้เห็นชัดเจนคือ ความสับสนเนื่องที่ยึดถือต่อกันมาช้านาน ตั้งแต่ก่อนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และยังมียึดถือต่อมาในรัชกาลนั้น นั่นคือความมองสังคมไทยในสมัยนั้นว่าเป็นสังคมแบบศักดินา เป็นระบบเจ้าขุนมูลนาย มีชาตาสบรวาาร เป็นผู้รับใช้ผู้มีอำนาจในสังคมหรือเจ้าขุนมูลนายนั้น เป็นบุคคลคนละชั้นกับคนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นคนสามัญ พวกเจ้าขุนมูลนายจึงเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีอำนาจอยู่ในมือ และอาจบันดาลความสำเร็จ หรือความล้มเหลวให้แก่คนชั้นต่ำกว่าตนได้ ถ้าไม่ได้รับเงินทองหรือลาภสักการะจนเป็นที่พอใจ มีการถือยศถือศักดิ์ว่าเป็นเครื่องแสดงความยิ่งใหญ่ในสังคม ฉะนั้นสังคมของคนส่วนใหญ่จึงเป็นสังคมที่มีลักษณะแตกแยกหลอกลวงกัน

ประจวบประแจกันเพื่อแสวงหาความดีความชอบและผลสำเร็จที่ตนปรารถนา แต่ถึงแม้ว่าสังคมของคนส่วนใหญ่จะเป็นสังคมที่บกพร่องที่ไม่จริงใจ และสร้างความแตกแยกในชนชั้นต่าง ๆ แต่ส่วนน้อยที่พบในวรรณคดีก็มักกล่าวถึงในด้านคืออยู่บางประการ เช่น การออมชอบหรือการรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบาในสังคม และคนในสังคมยังถือหลักพึ่งพาอาศัยกันอยู่ การบวชและการถือกษัตริย์ยังเป็นสิ่งที่ยึดถือกันอย่างแน่นแฟ้นในสังคมของชาวไทยไม่มีการเปลี่ยนแปลง

2. แบบแผนทางการปกครอง

วรรณคดีได้อ้างถึงเรื่องการปกครองไว้น้อยมากนัก แต่เป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นไควาสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ยังยึดถือแบบแผนการปกครองอย่างเก่าอยู่คือ พระเจ้าแผ่นดินทรงมีวิริยะอุทิศสาหัสในการทำนุบำรุงบ้านเมืองอย่างดียิ่ง มีการปราบปรามผู้ที่ประพฤติผิดกฎหมายอย่างจริงจัง เวลาเมื่อศึกภัยเกิดขึ้น พระเจ้าแผ่นดินก็เสด็จออกบัญชาการในเรื่องการค้ำไฟด้วยพระองค์เอง ทรงสร้างเสริมบ้านเมืองให้เข้มแข็งพร้อมที่จะต่อสู้ข้าศึกศัตรูที่จะยกทัพมารุกราน โดยโปรดให้สร้างป้อมปราการ วางปืนใหญ่ ป้องกันศึกทางน้ำและทางบก นอกจากนี้มีสิ่งหนึ่งที่แปลกและใหม่คือรัชกาลที่ 3 ทรงช่วยเหลือการครองชีพของข้าราชการให้ดีขึ้นกว่าเดิม ทำให้ข้าราชการมีรายได้เพิ่มขึ้น เพราะเดิมข้าราชการได้เงินที่แจกเป็นรายปี (เบี้ยหวัด) เพียงมีละเล่นน้อยไม่พอแก่การยังชีพ พระองค์จึงโปรดฯ ให้ข้าราชการไ้รับการงดเว้นไม่ต้องเสียภาษีในการประกอบอาชีพบางอย่างในยามว่างจากการทำราชการแผ่นดิน เช่น ทำการค้าขายและอื่น ๆ อย่างไม่รัดกุมระบบการปกครองในรัชกาลที่ 3 ก็ยังมีส่วนบกพร่องอยู่บ้างใน ๓ ข้อที่ทรงโปรดปรานขุนนางและเจ้านายบางองค์ทำให้คนเหล่านั้นบางคนได้ใจ คิดว่าตนเป็นใหญ่มีอำนาจมากเที่ยวชมชู้และเบียดเบียนราษฎร และผู้พิพากษาไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ของตนโดยธรรม กลับกินสินบน บิดเบือนคดีตามแต่จะมีคนเอาสินบนมาให้มากน้อยเพียงใด แต่เรื่องนั้นก็มิปรากฏบ่อยนัก

3. แบบแผนทางวัฒนธรรม

ข้อนี้เป็นเรื่องที่ถูกตีพิมพ์เนื่องมาจากสมัยก่อนหน้ารัชกาลที่ 3 ขึ้นไป กวีในสมัยนั้นได้บรรยายถึงวัฒนธรรมในสาขาต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่นทางการศึกษาได้กล่าวถึงสถานที่และลักษณะวิชาที่ศึกษาเล่าเรียน และชี้ให้เห็นว่านักเรียนในสมัยนั้นให้การเคารพยกย่องครูบาอาจารย์มากเพียงไร ส่วนขนบธรรมเนียมประเพณีมี 3 แบบคือ แบบที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปฏิบัติ เช่นพระราชพิธีไถ่ถอน พระราชพิธีพืชมงคล เป็นต้น แบบที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้านคือการประเพณีปฏิบัติแบบไทย ๆ ของราษฎรโดยทั่วไปซึ่งไม่เกี่ยวกับศาสนา ได้แก่การเคารพนบถนอบที่ผู้น้อยแสดงต่อผู้ใหญ่ การแก่งกาย การโกนจุก การแต่งงาน การสื่อสารความรักกายเพลงยาวโดยการไต่แม่สื่อเป็นคนกลาง ฯลฯ เป็นต้น ส่วนแบบที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยพุทธศาสนาก็มีประเพณีการเทศน์มหาชาติ ประเพณีถวายผ้ากฐิน ประเพณีทอดผ้าป่า การฉลองพระอาราม การสร้างพระพุทธรูป ฯลฯ เป็นต้น

4. ความเชื่อทางศาสนา

ความศรัทธาอย่างแรงกล้าในศาสนาที่มีแก่นกลางอยู่ที่พระเจ้าแผ่นดินคือรัชกาลที่ 3 หลักฐานทางวรรณคดีกล่าวถึงกันในแง่ต่าง ๆ ซึ่งสรุปได้ว่ารัชกาลที่ 3 ทรงประพฤติปฏิบัติเพื่อความเจริญทางพุทธศาสนายิ่งกว่ารัชกาลอื่น ๆ มีการสร้างพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ เป็นอันมาก ในคานการทำนุบำรุงสงฆ์ ทรงบริจาคไทยธรรมแก่พระสงฆ์จำนวนมาก และทรงส่งเสริมการศึกษาพระธรรมในหมู่สงฆ์ เช่นการสอนเปรียญ และบำรุงการศึกษาสมณวิปัสสนา เป็นต้น นอกจากนี้กวีได้แสดงความเชื่อของคนไทยว่าเชื่อในผลของกรรม การอุทิศส่วนบุญ เรื่องความเชื่อในพระบรมสารีริกธาตุ และอื่น ๆ เป็นต้น

สรุปโดยย่อที่สุด ข้อมูลที่ได้จากวรรณคดีส่วนใหญ่เน้นแสดงความสับสน
 ทั้ง 4 ประการ ที่ตั้ง เป็นหัวข้อในการวิจัยและแสดงให้เห็นว่าสภาพสังคมไทยใน
 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ถึงแม้จะเป็นสังคมศักดินาและเป็น
 ระบบเจ้าขุนมูลนายซึ่งอาจทำให้มอง เห็นว่าเป็นสังคมที่สร้างความแตกแยกก็ตาม
 แต่ลักษณะสังคมเช่นนี้ก็ยังมี การยอมรับยอมรับกันเอง และ การถือหลักพึ่งพา
 อากัปกัลป์กันและกัน พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงไว้ซึ่งพระ ราชอำนาจแบบสมบูรณ์ภายใต้
 สหิทธิราช ทรงมีพระราชนิเวศน์ในทูลกระหม่อมของราชมร และทรงมุงมั่นทำนุ
 บำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองในทุกวิถีทาง ฝ่ายราษฎรก็รักษาขนบธรรมเนียม
 ประเพณีและมีความศรัทธาเชื่อมั่นในพระ พุทธศาสนาอย่างแนบแน่น

บรรณานุกรม

- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. พระพุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2514. (เอกสารประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย บรรยายแก่นักศึกษาปีที่ 1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ภาคการศึกษาที่ 2 ปีการศึกษา 2514.)
- เจ็ด สตะเวทิน, ประวัติดวงศก. พิมพ์ครั้งที่ 6. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- เฉลิม อยู่เวียงชัย. ประวัติศาสตร์ : สมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, (2514). (เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 116 พ.ศ.2514)
- ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453; คำนศรมรัฐกิจ กรุงเทพฯ : มุคินิติโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.
- _____ . ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453; คำนสังคม. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, 2519.
- ฉรงค์ พวงพิศ และ พลศักดิ์ จิตรโกศิริ, บรรณาธิการ. สังคมไทยใน 200 ปี. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2526.
- คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2509.
- _____ . คำนำนพระพุทธเจดีย์ เล่ม 2. กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา, 2503.

- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3.
 กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา, 2504.
- ปริมาณุชิตีโนรส, สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระ. ลิลิตตะเลงพ่าย.
 กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา, 2520.
- ปัดดา บริสุทธิ์. โลกทัศน์ของคนไทยวิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย.
 กรุงเทพฯ : โอเคียนส์โตร์, 2523.
- เปลื้อง ณ นคร. ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา. กรุงเทพฯ :
 ไทยวัฒนาพานิช, 2506.
- พรพรม ชารานุมาศ. วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
 ครบรอบ 200 ปี. กรุงเทพฯ : เวียงศิลป์, 2524.
- พระมหามนตรี (ทรัพย์). "เพลงยาวว่าพระยามหาเทพปาน", วรรณคดีวิเสศ 3
 (วันที่ 1 เดือน 11 แรม 14 ค่ำ ปีกุน นพศก 1249) หน้า 13-14.
 เป็นไมโครฟิล์ม.
- วรเวทย์พิสิฐ, พระ. ภูมิอิลิตพระลอ. เล่ม 2. กรุงเทพฯ : องค์การคำของ
 คุรุสภา, 2513.
- _____ . วรรณคดีไทย. ม.ป.ท., 2502.
- ศิลปากร, กรม. จกหมายหลวงอุดมสมบัติ พร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์
 เจ้าเฉลิมพลชัยมพร. กรุงเทพฯ : 2505. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงาน
 พระราชทานเพลิงศพพระรัตนธัณเฑาะ (อิสสระอุดาเถร) ณ เมรุหน้าพลับพลา
 อิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 31 พ.ค. 2505)

กิลปากร, กรม. นีราศสุนทรภู. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ, องค์การฯ
ของคุรุสภา, 2520.

_____. นีราศก้อนของนายมี. กรุงเทพฯ : 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพพรองเสวกโท ชุมหนองจิกพศกอำรุง
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 2 พ.ย. 2513)

_____. ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร :
คลังวิทยา, 2507.

_____. พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : คลังวิทยา, 2514.

_____. เรื่องโบราณคดีจากลายพระหัตถ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาคลัง
ราชานุภาพ กับของศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. พระนคร :
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2503.

_____. ดัชนีธรรมนิยมต่าง ๆ ฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่มจบ. พระนคร :
คลังวิทยา, 2506.

_____. เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร :
ศิลปาบรรณาคาร, 2508.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. แบบเรียนภาษาไทยหนังสืออ่านกวีนิพนธ์ มหาวาเสสันทรชาลก.
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2500.

- สมใจ นิมเล็ก. "เอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมไทยในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว", ที่ระลึกในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. รวบรวมโดยวารสารมติชนศึกษา. กรุงเทพฯ : มพิศการพิมพ์, 2525.
- สำราญ วัจนพิลา. "การแพทย์และการสาธารณสุขไทยสมัยรัตนโกสินทร์", ที่ระลึกในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. รวบรวมโดยวารสารมติชนศึกษา. กรุงเทพฯ : มพิศการพิมพ์, 2525.
- สิริวัฒน์ คำวันสา และทองพรม ราชภักดิ์. สงฆ์ไทยใน 200 ปี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, 2524.
- เสฐียรโกเศศ (พระยาอนูมานราชชิน). การศึกษาเรื่องประเพณีไทย และชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, พระนคร : คลังวิทยา, 2515.
- _____. ความรู้ทางอักษรศาสตร์. พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2508.
- _____. ประเพณีเนื่องในเทศกาล. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมาศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516.
- เสนอน นิลเกษ. "รูปจำหลักหินสมัยพระนั่งเกล้า". พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ ร.ค.อ.ณรงค์ สิริวิทย์ ณ วัดกลางวรวิหาร 12 เมษายน 2518.
- แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และ วิมล พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2394). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. 2523.

- สุนทรภู (นามแฝง). ประชุมนิราศสุนทรภู ฯลฯ. รวบรวมสอบชำระโดย
นายฉันท ชำวีโล. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2501.
- อकिन รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ.2325-2416.
แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และ
พรรคดี ศรีบุญมี. กรุงเทพฯ : มุขนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์, 2518.
- อิศรญาณ, หม่อมเจ้า. อิศรญาณนิพนธ์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513.
(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของเสวกโท ขุนหนองจิก
พศกอ่ำรุ่ง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 2 พ.ย. 2513)
- Boriband Buribhand, Luang. and Griswold, A.B. . The
Royal Monasteries and their Significance.
(Thai Culture new series no.2) Bangkok : The Fine
Arts Department. B.E. 2505.
- Cady, John F. Southeast Asia : Its Historical Development.
New York : Mc Graw-Hill, 1964.
- Vella, Walter F. Siam under Rama III; 1824-1851. New York:
J.J. Augustin Incorporated Publisher, 1957.